

74

Bocas

STUDII TEOLOGICE

7-8

**REVISTA INSTITUTELOR TEOLOGICE
DIN PATRIARHIA ROMINĂ**

SERIA II-a - ANUL XVI Nr. 7-8

SEPTEMBRIE - OCTOMBRIE 1964

STUDII TEOLOGICE

REVISTA INSTITUTELOR TEOLOGICE UNIVERSITARE
DIN PATRIARHIA ROMÂNĂ

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE ORTODOXA
INTR. PATRIARHIEI Nr. 9, RAIONUL N. BALCESCU, BUCUREȘTI

COMITETUL DE REDACȚIE

PREȘEDINTE:

P. F. JUSTINIAN, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române.

MEMBRI:

P. C. Diac. N. I. NICOLAËSCU, Rectorul Institutului Teologic de grad Universitar din București

P. C. Pr. SOFRON VLAD, Rectorul Institutului Teologic de grad Universitar din Sibiu.

P. C. Pr. IOAN G. COMAN, Profesor la Institutul Teologic de grad Universitar din București

P. C. Pr. GRIGORIE T. MARCU, Profesor la Institutul Teologic de grad Universitar din Sibiu.

REDACTOR RESPONSABIL:

P. C. Pr. I. GAGIU, Directorul Administrației Patriarhale

COLABORATORI

Inalt Prea Sfinții Mitropoliți și Prea Sfinții Episcopi;
Prea Cucernicii Preoți Profesori de la Institutele Teologice
Universitare, candidații la titlul de magistru și doctor în teologie,
studenții Institutelor Teologice și Prea Cucernicii Preoți

STUDII TEOLOGICE

REVISTA INSTITUTELOR
TEOLOGICE DIN
PATRIARHIA ROMÂNĂ

C U P R I N S U L

23 August 1944 — 23 August 1964. A douăzecea aniversare a eliberării României	405
Pr. Prof. IOAN I. RĂMUREANU, Creștinismul în provinciile romane dunărene ale Iliricului la sfârșitul secolului IV. Sinodul de la Sirmium din 378 și sinodul de la Acvileea din 381	408
Pr. Magistrand AURELIAN I. CATRINA, Mărturisirea de credință a arhierilor ortodocși	451
Pr. Magistrand MIRCEA NIȘCOVEANU, Învățătura Sfintului Ambrozie despre Sfintul Duh	458
Pr. Magistrand GHEORGHE A. NICOLAE, Cele mai frumoase rugăciuni din „Confesiunile” Fericitului Augustin	469
Magistrand DUMITRU VASILESCU, Glossolalia	477
DOCUMENTARE	
BUNEA HIN VICTOR, Cîteva date despre învățămîntul teologic superior din Bulgaria	490
Pr. D. FECIORU, Catalogul manuscriselor din Biblioteca Patriarhiei Romîne (XXVII)	496
NOTE BIBLIOGRAFICE , de : Aug. B., Pr. Ath. Negoită, M. G. Popescu, A. S., Al. M., I. F. Stănculescu, C. B., D. Găină	506

EDITURA INSTITUTULUI
BIBLIC ȘI DE MISIUNE
ORTODOXĂ

SERIA II, ANUL XVI

Nr. 7—8 SET.—OCT. 1964

COMITETUL DE REDACȚIE :

Președinte : *P. F. JUSTINIAN, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Romine.*

Membri : *P. G. Diac. N. I. NICOLAESCU, rectorul Institutului Teologic de grad universitar din București ; P. C. Pr. SOFRON VLAD, rectorul Institutului Teologic de grad universitar din Sibiu ; P. C. Pr. IOAN G. COMAN, profesor la Institutul Teologic de grad universitar din București ; P. C. Pr. GRIGORIE T. MARCU, profesor la Institutul Teologic de grad universitar din Sibiu.*

Redactor responsabil : *P. C. Pr. IOAN G. GAGIU, directorul Administrației Patriarhale.*

23 AUGUST 1944 — 23 AUGUST 1964

A DOUĂZECEA ANIVERSARE A ELIBERĂRII ROMÂNIEI

Entuziasmul cu care întregul popor român a sărbătorit cea de-a douăzecea aniversare a eliberării României de sub jugul fascist a fost determinat de marile realizări obținute în țara noastră pe multiplele planuri ale vieții politice, economice, sociale și culturale în cei douăzeci de ani de libertate, și de conștiința noastră fermă că toate acestea au izvorât din eroicul act istoric săvârșit la 23 August 1944. A XX-a aniversare a eliberării a dobândit deci o dublă semnificație: ea a prilejuit în primul rând o amplă retrospectivă asupra drumului parcurs din ziua în care cătușele robiei au fost rupte și pînă azi — cu toate jertfele, luptele și strădanurile pe care acest drum spre lumină și progres le-a impus, dar și cu toate biruințele și înfăptuirile pe care ni le-a adus —, iar în al doilea rând, o privire plină de legitimă încredere în viitorul prosper și fericit pe care și-l făurește poporul nostru, cu hărnicie, cu înțelepciune și cu demnitate.

Prin mărețele manifestări populare, desfășurate cu prilejul zilei de 23 August 1964, în Capitală, în orașele și satele țării, întregul popor a adus prinosul lui de prețuire, de cinstire și de recunoștință celor mari buni patrioți, în frunte cu Domnul Gheorghe Gheorghiu-Dej, care au organizat și au dus la izbîndă, în vara anului 1944, eroica insurecție armată, menită să restabilească independența de stat a României și să-i asigure prosperitatea unei dezvoltări impetuoase. Acest act istoric, de o cutezanță și de o înțelepciune fără egal, a dus la înlăturarea regimului de dictatură militaro-fascistă, la eliberarea țării din cătușele robiei hitleriste, la ieșirea ei din războiul nedrept împotriva Uniunii Sovietice în care fusese tirată fără voia poporului român, și la alăturarea forțelor sale armate la lupta împotriva forțelor fasciste pentru eliberarea popoarelor. Făurit de popor și slujind interesele reale ale poporului, actul istoric de la 23 August 1944 a creat totodată condițiile necesare pentru instaurarea puterii populare, pentru înlăturarea monarhiei și proclamarea Republicii Populare Române, și pentru statornicirea orînduirii socialiste, — orînduirea dreptății sociale, în care este înlăturată definitiv exploatarea omului de către om. Toate aceste uriașe prefaceri au fost eucerite prin lupta dîră și prin munca plină de avînt a întregului popor, care n-a șovăit să îndure lipsuri, să înfrîngă potrivnicii, să înlătore stăvile, aducînd contribuția tuturor energilor sale creatoare, în slujba făuririi propriei sale fericiri. Și roadele care i-au încununat lupta și munca în acești douăzeci de ani au dovedit încăodată ce poate realiza un popor liber, conștient de drepturile și de puterile sale, devenit stăpîn pe munca sa, pe bogățiile țării sale, pe destinul său.

Intr-adevăr, astăzi România oferă lumii întregi imaginea unei țări în plină dezvoltare: o industrie înfloritoare cu mari uzine și fabrici, cu

hidrocentrale și termocentrale, cu producție care acoperă nevoile interne, creînd disponibilități însemnate pentru comerțul cu alte state ; o agricultură colectivizată, dispunînd de utilaje mecanizate, cu recolte mereu sporite, în măsură să asigure un nivel de trai din ce în ce mai ridicat ; un ritm de construcții de locuințe și edificii publice, pe tot întinsul țării, cum rar se întîlnește ; organizarea asistenței medicale gratuite pentru întregul popor și înlăturarea definitivă a unor boli care altădată secerau zeci de mii de vieți ; o dezvoltare fără egal a învățămîntului, prin constituirea de numeroase școli, prin generalizarea și gratuitatea școlii de 8 ani, prin acordarea de burse, internate și cămine pentru școlile medii și superioare —, toate menite să asigure înflorirea culturală a țării întregi.

Simpla enumerare a cîtorva cifre — din domeniul învățămîntului, de pildă, — este suficientă pentru a ilustra uriașul progres realizat de țara noastră în cei douăzeci de ani de viață liberă. Numai în ultimii cinci ani, s-au construit 20.000 săli de clasă pentru învățămîntul de cultură generală ; iar pentru învățămîntul superior, spații de învățămînt și laboratoare în suprafață de aproape 100.000 m², cămine studențești cu 23.300 locuri și contine pentru 21.700 studenți ; elevilor din învățămîntul general de 8 ani li s-au distribuit cu totul gratuit aproape 64 milioane manuale școlare, în valoare de peste 300 milioane lei. Fondurile alocate de stat pentru nevoile învățămîntului au crescut an de an, ajungînd în 1964 la suma de 6.209.000.000 lei. Învățămîntul de cultură generală este astăzi în mod real deschis tuturor copiilor și tinerilor țării : el cuprinde în prezent aproape trei milioane și jumătate de elevi. Tot atît de avîntată este și dezvoltarea învățămîntului superior : dacă în 1938, în întreaga țară, nu existau decît 4 centre universitare cu 16 instituții de învățămînt superior, avînd 33 de facultăți, — astăzi funcționează, în 15 centre universitare, 47 instituții de învățămînt superior, cu 171 facultăți și 211 secții de specializare, iar numărul studenților a crescut de peste 4,5 ori, ajungînd în anul universitar 1963—1964 la aproximativ 112.000 de studenți. A sporit în egală măsură și numărul cadrelor didactice, ele ajungînd în prezent, numai pentru învățămîntul de cultură generală, la 140.000 de educatoare, învățători și profesori, față de 48.254 cîți erau în anul școlar 1938—1939, iar în învățămîntul superior, în anul 1963—1964, au activat peste 12.000 cadre didactice, față de 2.194 în 1938—1939.

Elocvent este, de asemenea, și graiul cifrelor din celelalte sectoare ale vieții noastre economice sociale ; ele dovedesc tuturor uriașul progres material și cultural realizat de poporul român în cei douăzeci de ani care au trecut de la eliberarea țării sale. Aceste mărețe înfăptuiri — alături de profundul atașament al poporului român față de cauza păcii și înțelegerii între popoare, ilustrat prin acțiunile consecvente ale conducerii statului nostru pentru apărarea păcii, pentru coexistența pașnică și pentru colaborarea prietenească cu toate statele — au asigurat Republicii Populare Romîne un prestigiu deosebit în arena vieții internaționale. Ea întreține și dezvoltă relații economice și schimburi comerciale cu aproape o sută de țări ; reprezentanții săi au o prezență

activă și unanim apreciată în numeroase foruri internaționale; iar știința, cultura și arta românească sînt cunoscute și prețuite astăzi în întreaga lume.

Toate acestea își au izvorul în actul istoric al eliberării, actul de la 23 August 1944. Fără independența națională pe care el a restatornicit-o, n-ar fi fost cucerite nici celelalte libertăți, n-ar fi fost descătuseate forțele creatoare ale poporului, n-ar fi fost deschise căile largi spre progres, pe care merge acum cu pași siguri, întregul nostru popor. Din aceste gânduri a pornit, așadar, însuflețirea cu care poporul român a sărbătorit cea de a douăzecea aniversare a eliberării patriei și unanimitatea cu care toți cetățenii țării au ținut să aducă prinosul recunoștinței, devotamentului și dragostei lor, celor care au făurit marele act de la 23 August 1944 și care călăuzesc astăzi, cu înțelepciune, drumul poporului întreg spre noi înfăptuiri, spre noi biruințe, spre fericire.

*

La această mare sărbătoare a poporului nostru s-a socotit îndreptățită să participe, cu aceeași însuflețire și cu aceeași înaltă conștiință patriotică, și Biserica Ortodoxă Română, prin întîistătătorul ei — Prea Fericitul Patriarh Justinian —, prin ierarhii, clericii și credincioșii ei. Conștientă de faptul că toate realizările obținute de popor în acești douăzeci de ani s-au răsfrînt în mod nemijlocit și asupra fiilor săi, Biserica Ortodoxă Română a exprimat, în repetate rînduri, gratitudinea sa pentru reala libertate de care se bucură, împreună cu celelalte culte religioase, în Republica Populară Română.

Datorită acestor efective libertăți religioase, Biserica noastră și-a întocmit, prin Sfîntul ei Sinod, legiuirile proprii în deplină conformitate cu dogmele, canoanele și tradițiile ei, — fapt care i-a întărit unitatea și i-a dat posibilitatea să-și împlinească misiunea ei sfîntă și mîntuitoare.

Datorită libertății religioase și deplinei egalități a tuturor cultelor în fața legilor, s-a putut realiza visul secular al fraților noștri greco-catolici din Transilvania, de a se reîntoarce la sinul Bisericii Ortodoxe Romîne, — maica lor duhovnicească, de lîngă care fuseseră smulși de vitregia vremurilor.

Datorită libertății religioase de care se bucură, Biserica Ortodoxă Română și-a putut spori tezaurul ei de valori spirituale, prin canonizarea celor dintii sfinți romîni; cu sprijinul larg și generos al statului ea și-a putut restaura numeroase monumente bisericesti, ca Mînăstirile Hurezi, Dealu, Voroneț, Ncamț, Tismana, Cozia etc., — adevărate mărturii ale trecutului, care continuă să vorbească, peste veacuri, despre evlavia și puterea creatoare de valori artistice și culturale ale străbunilor noștri.

Datorită acestei libertăți reale, Biserica noastră și-a putut împlini o veche năzuință a ei: ea și-a adus învățămîntul teologic sub aripa ei ocrotitoare și sub directa ei îndrumare. Organizîndu-și două institute teologice de grad universitar și șase școli de cîntăreți și seminarii teo-

logice, sub îndrumarea Sfintului Sinod și sub conducerea nemijlocită a înalților ei ierarhi, — Biserica Ortodoxă Română și-a asigurat pregătirea temeinică a slujitorilor sfintelor sale altare la un nivel teologic superior, atât din punct de vedere doctrinar, cât și din punct de vedere al unei intense trăiri duhovnicești. Dotat cu un corp didactic bine selecționat, cu elevi și studenți admiși pe criteriul fundamental al vocației sacerdotale, învățămîntul teologic al Bisericii noastre și-a dobîndit un prestigiu mereu sporit în întreaga Ortodoxie, ca și în lumea creștină.

Studiile teologice întocmite de profesorii și magiștrii noștri de teologie au îmbrățișat întreaga arie a preocupărilor contemporane ale teologiei, și publicarea lor în revistele Patriarhiei Române sau ale centrelor mitropolitane a fost întâmpinată cu aprecieri elogioase de întîistătătorii multor Biserici Ortodoxe, de înalți ierarhi și de personalități de frunte ale spiritualității creștine de pretutindeni.

Contribuțiile aduse de teologii Bisericii Ortodoxe Române în diferite consfătuiri sau congrese interortodoxe și intercreștine s-au situat întotdeauna la un înalt nivel și au fost socotite substanțiale, pentru bogăția documentației, pentru soliditatea argumentării și pentru autenticitatea spiritului ortodox de care dau dovadă.

Păstrînd nealterată comoara învățaturii dreptei-credințe, valorificînd moștenirea prețioasă a gîndirii teologice românești din trecut, creația teologilor noștri de azi duce mai departe opera de slujire a spiritualității ortodoxe, abordînd problemele legate de vestirea mesajului evanghelic în contemporaneitate.

Slujirea aceasta se vădește și în intensele legături de prietenie și conlucrare frățească, dezvoltate în anii din urmă de Biserica Ortodoxă Română cu celelalte Biserici Ortodoxe, precum și cu Biserici creștine de alte confesiuni, din țară și de peste hotare. Dar ea se vădește, mai ales, în zelul evanghelic cu care Biserica noastră s-a alăturat luptei duse de poporul nostru — alături de toate popoarele iubitoare de pace — pentru făurirea unei lumi a păcii, din care să dispară armele, armatele și războaiele. Prezența activă a Bisericii Ortodoxe Române la opera de realizare a unei unități creștine de slujire a cauzei păcii a fost permanentă și aproape nici un succes realizat în această direcție — care reprezintă, în prezent, una din cele mai importante forme de slujire a lui Hristos, Domnul Păcii — nu a fost obținut fără contribuția ei. În cadrul Consiliului Ecumenic al Bisericilor, al Conferinței Creștine pentru Pace, al consfătuirilor Bisericilor Europene, ca și în cadrul reuniunilor creștine interconfesionale la care a participat, Biserica noastră a mărturisit cu fermitate credința ei nezdruincată în împlinirea mesajului divin de pace pe pămînt și bunăvoințe între oameni și a chemat, cu autoritatea pe care i-o dau conștiința adevărului și consecvența slujirii acestui adevăr, pe creștinii de pretutindeni la împlinirea acestei sfinte porunci evanghelice.

Propovăduirea dragostei și păcii de către Biserica Ortodoxă Română, propovăduirea înaltelor idealuri etice ale creștinismului, care se întîlnesc cu nobilele aspirații ale omenirii de azi, a căpătat eficacitate necunoscută altădată, în trecutul nostru. Această propovăduire repre-

zintă forma concretă a slujirii lui Dumnezeu și a semenilor, reprezintă mărturia împlinirii în lumea de azi a misiunii sfinte lăsate de Mintuitorul, Bisericii Sale. Căci creștinismul a fost și este religia slujirii, nu a stăpînirii; a fost și este religia vieții, nu a morții; a fost și este religia dragostei, nu a urii; a fost și este religia păcii, nu a războiului.

Ierarhii, clericii și credincioșii Bisericii noastre știu bine că toate roadele duhovnicești care încununează activitatea Bisericii Ortodoxe Române nu ar fi fost cu puțință, fără condițiile de largă și reală libertate religioasă, instaurate în Republica Populară Română, în urma transformărilor politice și sociale, cărora le-a deschis drumul actul istoric de la 23 August 1944.

De aceea, Biserica noastră a luat parte la bucuria obștească cu care poporul român a cinstit realizările obținute în cei douăzeci de ani de libertate. Alături de întregul popor, ierarhii, clericii și credincioșii Bisericii Ortodoxe Române au adus prinosul lor de cinstire celor ce au realizat marea zi a eliberării și au mărturisit, încă o dată, simțămintele lor de dragoste nețărmurită față de patrie și de recunoștință și devotament față de cîrmuitorii înțelepți ai statului nostru, sub a căror îndrumare se realizează înflorirea continuă a Republicii Populare Române și propășirea permanentă a întregului popor.

Și mai ales a folosit acest popas sărbătoresc pentru a mărturisi dragostea sinceră a fiilor ei față de țară și de popor și hotărîrea lor neșovăitoare de a participa și în viitor la orice acțiune menită să asigure fericirea poporului nostru și de a se ruga și a lucra «pentru pacea a toată lumea».

RĂDACTIA

Pr. Prof. Ioan I. Rămureanu

CREȘTINISMUL ÎN PROVINCIIILE ROMANE DUNĂRENE ALE ILIRICULUI LA SFÎRȘITUL SECOLULUI IV

SINODUL DE LA SIRMIIUM — 378 ȘI CEL DE LA ACVILEEA — 381

În iarna anului 350—351, Constantius (337—361), Augustul Orientului, se instalează, cu armata la Sirmium, metropola Iliricului, capitala provinciei Pannonia Inferior (Secunda), care devenise reședință imperială pentru împărații jumătății răsăritene a imperiului roman în secolul al IV-lea, spre a întâmpina armatele uzurpatorului Magnentius. Acesta venise cu armata din Italia, ocupând nordul Italiei și Roma, iar acum se pregătea să invadeze provinciile Iliricului.

În lupta decisivă care s-a dat la 28 septembrie 351, în apropiere de Mursa, azi Osijek pe râul Drava, în Iugoslavia, armata lui Constantius obține o victorie strălucită. În urma acestei victorii, autoritatea împăratului Orientului Constantius, singurul în viață, în acest timp, dintre fiiii lui Constantin cel Mare (305—337), se impune, mai întâi în provinciile Iliricului, iar după sinuciderea uzurpatorului Magnentius lângă Lyon, la 10 august 353, asupra întregului imperiu roman.

Datorită faptului că împăratul Constantius își stabilește pentru mai mulți ani reședința sa la Sirmium, *Biserica Iliricului, împreună cu metropola sa, ajunge la jumătatea secolului al IV-lea Biserica oficială a imperiului roman universal.*

Între anii 348 și 358, s-au ținut la Sirmium patru sinoade.

Sinoadele din 348 și 351 au condamnat doctrina episcopului Fotin de Sirmium, care pusese din nou în circulație erezia monarhismului dinamic, susținută de Pavel de Samosata între anii 264—269 și erezia monarhismului modalist a lui Sabelie, împrumutată de la aceștia mai întâi de episcopul Marcel al Ancirei, din Galatia, profesorul lui Fotin.

Prima formulă de credință de la Sirmium, alcătuită în Sinodul din 351, poate fi interpretată și în sens ortodox.

Sinoadele de la Sirmium din 357 și 358 s-au ocupat cu definirea raportului Fiului, a doua persoană a Sfintei Treimi, cu Dumnezeu Tatăl.

Formula a doua de credință de la Sirmium, stabilită în Sinodul din 357, exprimă doctrina arienilor extremiști, anomiienii, după care Fiul, în raportul Său cu Tatăl, este «neasemănător în toate și după ființă» («ἀνόμοιος καὶ κατὰ πάντα καὶ κατ'οὐσίαν»), doctrină apărută îndeosebi de ereziarhii Eunomius de Cyzic, Eudoxius de Antiohia și Aetius.

A treia formulă de credință de la Sirmium, compusă în Sinodul din 358, reprezintă doctrina semiarienilor sau omiuienilor, după care Fiul este «*asemănător în substanță cu Tatăl*» («*ὁμοιοῦτος τῷ Πατρὶ*»), susținută atunci de episcopul Vasile al Ancirei.

A patra formulă de la Sirmium, alcătuită cu aprobarea împăratului Constantius în consfătuirea din 22 mai 359, reprezintă doctrina omienilor, a treia ramură ariană, avînd în frunte pe episcopul Acacius de Cezareea, după care Fiul este «*asemănător Tatălui în toate*».

Ținînd seama de evoluția arianismului, se poate susține că faza iliriană a istoriei arianismului a început cu Sinodul de la Sardica¹, în toamna anului 343, a evoluat în sinoadele de la Sirmium din anii 351, 357 și 358, și s-a terminat cu formula omiană, compusă în consfătuirea de la Sirmium din 22 mai 359².

Formula ariană omiană de la Sirmium din 22 mai 359 a fost adoptată de sinoadele ținute în toamna aceluiași an la Ariminium (Rimini) în Italia și Seleucia în Isauria, apoi de Sinodul de la Constantinopol din ianuarie 360.

Ea a cunsacrat pentru puțin timp, la sfîrșitul domniei lui Constantius, victoria arianismului în imperiul roman, îndeosebi în provinciile prefecturii Iliricului.

I. LUPTA ORTODOXIEI CONTRA ARIANISMULUI ÎN ILIRIC LA SFIRȘITUL DOMNIEI ÎMPĂRATULUI CONSTANTIUȘ

Susținătorii și apărătorii arianismului în provinciile Iliricului, în timpul domniei lui Constantius, au fost episcopii *Valens de Mursa* (335—370), *Ursacius de Singidunum* (335—370) și *Germinius de Sirmium* (351—376). Ei au atras și chiar au silit mulți episcopi, bucurîndu-se de favoarea și sprijinul lui Constantius, susținătorul arianismului, să intre în rîndurile partidei ariene. «*Căci aproape toți episcopii celor două Pannonii, ne relatează Sulpiciu Sever în istoria sa, și mulți dintre orientali și toată Asia (e vorba de provincia romană Asia a cărei capitală era Efesul), au fost de acord cu perfidia acestora* («*Nam omnes fere duarum Pannoniarum episcopi multique Orientalium ac tota Asia in perfidia eorum coniuraverant*») ³.

1. Vezi izvoarele și studiile pentru Sinodul de la Sardica la Pr. Prof. Ioan I. Rămureanu, *Sinodul de la Sardica din anul 343. Importanța lui pentru istoria pătrunderii creștinismului la geo-daco-romani*, în «*Studii Teologice*», an. XIV (1962), nr. 3—4, mart.-apr., p. 146—182.

2. Vezi izvoarele și studiile pentru sinoadele de la Sirmium din anii 348, 351, 357, 358 și pentru consfătuirea din 359 la Pr. Prof. I. Rămureanu, *Sinoadele de la Sirmium dintre anii 348 și 358. Condamnarea lui Fotin de Sirmium*, în «*Studii Teologice*», an. XV (1963), nr. 5—6, mai-iunie, p. 266—316.

3. Sulpicius Severus, *Chronica* sau *Historia Sacra*, II, 38, 2, ed. C. Halm, în «*Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*», t. I, Vindobonae, 1866, p. 91.

Pentru *Pannonia*, vezi: Pavel Oliva, *Pannonia and the Onset of Crisis in the Roman Empire*. English translation by Iris Urwin, Baha, 1962; M. Pavan, *La provincia romana della Pannonia Superior*, în «*Atti della Accademia Nazionale dei Lincei...*», Memorie,

După sinoadele de la Sirmium din 351, 357, 358 și conferința din 22 mai 359, apoi după sinoadele de la Rimini și Seleucia din 359 și sinodul de la Constantinopol din ianuarie 360, deși arianismul se răspândise mult în provinciile Iliricului, au existat totuși numeroși episcopi, preoți și credincioși, care au rezistat și au apărut cu tărie credința ortodoxă definită în Sinodul I Ecumenic din 325 la Niceea.

Un episod din viața Sfântului Martin de Tours, oraș din Galia, petrecut chiar în anul trimiterii Sfântului Ilarie de Pictaviu (Poitiers) în exil, în 356, ne arată violențele la care erau supuși în Iliric apărătorii Simbolului niceean, din partea unor episcopi și preoți arieni.

Sfântul Martin de Tours, născut în 315 sau 316, era fiul unui ofițer roman păgîn, care-și făcea serviciul militar în *Sabaria*, cetate din Panonia Superior sau Prima, azi Stein-am-Anger, în limba maghiară Szombathely, în vestul Republicii Populare Ungaria. În tinerețe, el îmbrățișă după exemplul tatălui său, cariera militară, în care servi ca ofițer de gardă, pînă la vîrsta de patruzeci și unu de ani. Ultimii ani de serviciu militar îi făcu în Galia, unde cunoscă și se împrieteni cu Sfântul Ilarie de Pictaviu.

În anul 356, Sfântul Martin ceru cezarului Galiei, Iulian, să-l elibereze din armată, dorind să se consacre vieții religioase. Înzestrat cu alese calități sufletești, de care făcuse dovadă în timpul serviciului său militar, plin acum de zel sacru, el merse la Pictaviu (azi Poitiers, în Franța), unde se afla prietenul său Sfântul Ilarie, spre a se pregăti, sub îndrumarea acestuia, pentru a îmbrățișa viața sacerdotală. Sfântul Ilarie voi să-i confere diaconatul, dar el se socoti nevrednic și se mulțumi cu slujba modestă de exorcist în biserică⁴.

În acest timp un număr de episcopi din Galia, în frunte cu Sfântul Ilarie de Pictaviu și Rhodanius de Tolosa, azi Toulouse, se opuneau hotărîrii de condamnare a Sfântului Atanasie, dată în Sinodul de la Milan din 355.

În fața acestei stări de lucruri, Iulian, cezarul Galiei, convocă în 356 din ordinul împăratului Constantius, un sinod la Biterrensis (Bé-

Anno CCCLII (1955), Roma, Serie VIII, vol. VI, fasc. 5, p. 374—556; Edith B. Thomas, *Ueber die römische Provinz Pannonien*, în «Das Altertum», II, 1956, p. 107—119; Tibor Nagy, *A Pannoniai Kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig (Istoria creștinismului în Panonia pînă la prăbușirea sistemului de apărare roman)*, Budapeșt, 1939, p. 157—230.

⁴ Sulpicius Severus, *De vita beati Martini*, 5, P. L., t. XX, col. 163; J. Hatt, *Histoire de la Gaule Romaine*, Paris, 1959, p. 331—332; Camille Jullian, *Histoire de la Gaule*, t. VII, Paris, 1926, p. 225—256; Idem, *Notes gallo-romaines*, XLVII: *La jeunesse de Saint Martin*, în «Revue des études anciennes», t. XII, 1910, p. 260; H. Delehay, *Saint Martin et Sulpice Severe*, în «Analecta Bollandiana», t. XXXVIII, 1920, fasc. I și II, p. 5—136, îndeosebi p. 87 și 92; J. Fontaine, *Sulpice Severe a-t-il travesti saint Martin de Tours en martyr militaire?*, în «Analecta Bollandiana», t. 81, 1963, fasc. 1—2, p. 31—58; Zezi și *Saint Martin et son temps. Mémorial du XVI-e centenaire des débuts du monachisme en Gaule*, 361—1961 (Studia Anselmiana, 46), Roma, 1961; J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris, 1918, p. 298; Zezi și E. Male, *La fin du paganisme en Gaule*, Paris, 1950; P. Monceaux, *Saint Martin*, Paris, 1926.

ziera), în care Sfântul Ilarie fu combătut de favoriții împăratului, Saturninus de Arelate (Arles) și Paternus de Petrocorii (Périgueux), susținătorii arianismului în Galia. Constantius exilă pe Sfântul Ilarie în Frigia, împreună cu Rhodanius de Tolosa, care muri curînd după sosirea sa acolo⁵.

Exilarea Sfîntului Ilarie în Frigia hotărî pe Sfîntul Martin de Tours să se întoarcă la părinții săi, în Sabaria, orașul său natal, din provincia Pannonia Superior.

Totodată, deși el făcea parte din clerul inferior, era atunci simplu exorcist, protestă contra ereziei ariene susținută de episcopul și preoții din Sabaria.

Episcopul Sabariei, un arian cîștigat de metodele violente ale lui Valens de Mursa și Ursacius de Singidunum, al cărui nume nu-l cunoaștem — dar putea fi Gaius, delegatul Bisericii din Sabaria la Sinodul de la Milan din 355, iar în urmă la Sinodul de la Rimini⁶ din 359, sau Pavel —, văzu în Sfîntul Martin un agent al Sfîntului Ilarie de Pictaviu, marele luptător pentru cauza Ortodoxiei niceene în Occident.

Sulpiciu Sever ne relatează în biografia Sfîntului Martin de Tours că «în timpul cînd acesta lupta aproape singur contra perfidiei preoților (din Sabaria) a fost supus la multe chinuri, căci a fost bătut cu vergi chiar în public, iar în cele din urmă a fost alungat din cetate» («Cum adversus perfidiam sacerdotum solus paene acerrime pugnaret, multisque suppliciis esset affectus, nam et publice virgis caesus est, et ad extremum de civitate exire compulsus...»)⁷.

5. Pentru sinodul din Biterrensis (Béziers) din 356 și exilul Sf. Ilarie de Pictaviu și Rhodanius de Tolosa, să se vadă: Sf. Ilarie, *Contra Constantium imperatorem liber*, 2, P. L., t. X, col. 578—580; *Liber II ad Constantium*, 2, ed. A. Feder, în «Corp. Script. Eccl. Lat.», t. LXV, Vindobonae-Lipsiae, 1916, p. 197—198 și P. L., t. X, col. 565; *Libellus precum Marcellini et Faustii*, ed. O. Guenther, în «Collectio Avellanna», în «Corp. Script. Eccl. Lat.», t. XXXV, 1, Pragae-Vindobonae-Lipsiae, 1895, p. 12; Sozomen, *Ist. Bis.*, IV, 9, 1, 4, ed. J. Bidez, *Sozomenus Kirchengeschichte*, în «Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte», Band 50, Berlin, 1960, p. 148; Rufin, *Historia Ecclesiastica*, I, 20, P. L., t. XXI, col. 493—494; Sulpiciu Sever, *Chronica*, ed. C. Halm, p. 38—39 ș. P. L., t. XX, col. 151.

Studii: Camille Jullien, *Histoire de la Gaule*, t. VII, Paris, 1926, p. 176—179; A. Wilmart, *L'Ad Constantium liber primus de saint Hilaire de Poitiers et les fragments historiques*, în «Revue Bénédictine», t. XXIV, 1907, p. 149, 293; Idem, *Les fragments historiques et le concile de Béziers*, ibidem, t. XXV, 1908, p. 225 ș. u. Vezi și studiile: M. Meslin, *Hilaire de Poitiers*, Paris, 1959; Paul Gallier, *Saint Hilaire de Poitiers*, Paris (Beauchesne), 1960.

6. Numele lui Gaius se află în *Scrisoarea episcopilor orientali către episcopii occidentali* mai de seamă, care au participat ca delegați ai Bisericilor lor la Sinodul din Rimini din 359, sub titlul latin: *Exemplum epistulae Orientalium episcoporum, quam reversis ab Arimino legatis dederunt*, în «Collectanea antiariana Parisina», ed. A. Feder, în «Corp. Script. Eccl. Lat.», t. LXV, Vindobonae-Lipsiae, 1916, p. 174; «*Dilectissimis fratribus Ursatio, Valenti, Magdonio, Megasio, Germinto, Gaio etc.*» și Sf. Ilarie, *Fragmentum historicum*, X, P. L., t. X, col. 705 B.

7. Sulpicius Severus, *De vita beati Martini*, 6, P. L., t. XX, col. 164 A. Vezi și J. Zeller, *op. cit.*, p. 141 și 299; C. Jullian, *Notes gallo-romaines*. XLVII: *La jeunesse de saint Martin*, în rev. cit., p. 279; A. Lippold — E. Kirsten, *Donauprovinzen*, în «Reallexicon für Antike und Christentum», Band IV, Stuttgart, 1959, col. 170 sq.; R. Noll,

Informația pe care ne-o dă Sulpiciu Sever ne arată mai întâi că creștinismul pătrunsese mai de mult în Biserica Panoniei Superioare, deoarece în acest timp o aflăm organizată, având un episcop și mai mulți preoți la Sabaria. Prin termenii «*perfidia sacerdotum*» trebuie să înțelegem *erezia ariană*, la care aderaseră episcopul și preoții Sabariei.

Unii istorici ca E. Ch. Babut⁸, au pus la îndoială veracitatea acestui fapt din *Vita beati Martini*, scrisă de Sulpiciu Sever. Valoarea istorică a faptului rămâne însă neatinsă. «*Ar fi trebuit altceva*, zice H. Delehaye, care a supus unei reexaminări critice întreaga scriere, *decît talentul lui Sulpiciu Sever, pentru a se crea un sfînt și mai ales un cult*»⁹.

Sfîntul Ilarie rămase în Orient, în exil, pînă în 360.

În Galia, armata romană, nemulțumită din cauza ordinului împăratului Constantius de a pleca în Orient pentru a lupta contra persilor, proclamă la Paris, printr-un «*pronunciamento*» militar, la sfîșitul lui ianuarie și începutul lui februarie 360, ca August al imperiului roman pe nepotul său Iulian, cezarul Galiei.

Îndată ce se simți în Galia că autoritatea lui Constantius, susținătorul arienilor, se clatină, episcopii Galiei, la îndemnul Sfîntului Ilarie de Pictaviu, care tocmai se întorsese din exilul său din Frigia, se întruniră în vara anului 360 într-un sinod la Paris, pentru apărarea credinței ortodoxe și înlăturarea sprijinitorilor arianismului în Biserica de Apus. Ei adresară episcopilor orientali o scrisoare prin care le făceau cunoscut că au condamnat pe susținătorii arianismului în Apus, adică pe *Auxentius de Mediolanum* (Milan), *Valens de Mursa* (Osiec), cetate situată pe râul Drava, *Ursacius de Singidunum* (Belgrad), *Saturninus de Arelate* (Arles), *Gaius, probabil episcop de Sabaria* și *Megasius*, episcopul unui scaun necunoscut¹⁰.

Frühes Christentum in Österreich, Wien, 1954, p. 117—123; J. Zilbermayer, *Noricum, Bayern, und Österreich*, 2-e verb. Auflage, Horn., Ferdinand Berger, 1956; E. Schaffran, *Frühchristentum und Völkerwanderung in den Ostalpen*, în «Archiv für Kulturgeschichte», B. XXXVII, Münster-Köln, 1955, Heft 1, p. 16—43; V. Pîrvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 37—40; Fran Kovacic, *Petovij in Celeja v starokršaski dobi* («Poetovio și Celeja la începuturile epocii creștine»), în «Strena Buliciana», Zagrebiae-Aspalathi, 1924, p. 387—395.

8. E. Ch. Babut, *Saint Martin de Tours*, sans date (1912), p. 182 sq. Vezi și recenziile lucrării la H. Delehaye, în «*Analecta Bollandiana*», t. XXXII, 1913, fasc. 4, p. 469—472.

9. H. Delehaye, *ibidem*, p. 469; Idem, *Saint Martin et Sulpice Sévère*, în «*Analecta Bollandiana*», t. XXXVIII, 1920, fasc. I și II, p. 5—136; C. Jullian, *Remarque critique sur les sources de la vie de saint Martin*, în «*Revue des études anciennes*», t. XXIV, 1922, p. 37—47, 123—128, 229—235, 306—312; t. XXV, 1923, p. 49—55, 139—143, 234—249. Să se vadă și P. Monceaux, *Saint Martin. Récits de Sulpice Sévère traduits et commentés*, Paris, 1926; E. Male, *La fin du paganisme en Gaule*, Paris, 1950.

10. Sf. Ilarie de Pictaviu, *Fides catholica exposita apud Pariseam civitatem ab episcopis Gallicanis ad orientales episcopos*, în «*Collectanea antiariana Parisina*», Series A, I, 4, ed. A. Feder, în «*Corp. Script. Eccl. Lat.*», t. LXV, Vindobonae-Lipsiae, 1916, p. 45, și Sf. Ilarie, *Fragmentum historicum*, XI, 4, P. L., t. X, col. 712 B; J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, t. III, Florentiae, 1759; reproduction Paris-Leipzig, 1901, col. 358—359.

Studii: J. J. Hatt, *Histoire de la Gaule Romaine* (120 avant J. C.—451 après J. C.), Paris, 1959, p. 315; G. Bardy, *L'Occident en face de la crise arienne*, în «*Irénikon*»,

Împăratul Constantius muri la 3 noiembrie 361 la Mopsucrene, în Cilicia, după ce primi botezul «in extremis» pe patul de moarte, după pilda tatălui său, Constantin cel Mare, de la episcopul arian Euzoiu al Antiohiei ¹¹.

Cezaropapismul împăratului Constantius, adică amestecul său direct și uneori chiar brutal în problemele religioase ale Bisericii, i-a făcut acesteia mult rău. El a persecutat îndeosebi pe ortodocși, apărătorii Simbolului nicean în Orient și Occident și a favorizat pe arieni.

Prin moartea sa, arienii pierdură pe cel mai mare sprijinitor al lor, iar ortodocșii respirară ușurați. De la moartea lui Constantius, arianismul începu să se clatine în toate părțile imperiului roman.

II. LUPTA ORTODOXIEI CONTRA ARIANISMULUI ÎN ILIRIC, ÎN TIMPUL ÎMPĂRAȚILOR IULIAN, JOVIAN ȘI VALENTINIAN I

După moartea lui Constantius, s-a suit pe tronul imperial nepotul său Iulian, cunoscut în istorie sub numele de Iulian Apostatul (11 decembrie 361—28 iunie 363), deoarece a abjurat credința creștină, după ce primise în copilărie botezul.

Iulian intră triumfător în Constantinopol la 11 decembrie 361. După cum ne relatează istoricul păgîn Ammianus Marcellinus, Iulian, după preluarea puterii supreme și instalarea sa în palatul imperial din Constantinopol, a convocat îndată la o conferință publică pe toți conducătorii partidelor creștine și pe credincioșii lor, pentru a le face cunoscută atitudinea sa în problemele religioase. Cum cei mai mulți dintre episcopii ortodocși se aflau în exil din timpul lui Constantius, la această consfătuire au luat parte: Eudoxiu, un arian, patriarh al Constantinopolului din 360, Macedoniu, întemeietorul ereziei pnevmatomahilor, conducătorul sectei novațienilor, și resturile unui mic grup de credincioși, rămași fără păstor la moartea episcopului lor legitim, Pavel.

t. XVI, 1939, nr. 5, sept.-oct., p. 421; J. R. Palanque, G. Bardy, P. de Labriolle, *De la paix constantinienne à la mort de Théodose (Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours, publiée sous la direction de Augustin Fliche et Victor Martin, t. III)*, Paris, 1936, p. 239; Camille Jullian, *Histoire de la Gaule*, t. VII, Paris, 1926, p. 217—219; A. L. Feder, *Studien zu Hilarius von Poitiers. I: Die Sogenannten «Fragmenta historica» und der sogenannte «Liber I ad Constantium imperatorem» nach ihrer Überlieferung, inhaltlichen Bedeutung und Entstehung*, în «Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse», Band 162, 4, Wien, 1910, p. 62—64; Ch. J. Hefele — H. Leclercq, *Histoire de conciles d'après les documents originaux*, t. I, 2, Paris, p. 959—960.

11. Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum libri quae supersunt*, XXI, 15, 2, ed. C. V. Clark, L. Traube, G. Haereus, t. I, Berolini, 1910, p. 245; Socrate, *Ist. Bis.*, III, 1, P. G., t. LXVII, col. 368. Philostorgios, *Ist. Bis.*, Fragment VII, 32, ed. J. Bidez, în «Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte», Band 19, Leipzig, 1911, p. 226; J. Bidez, *La vie de l'empereur Julien*, Paris, 1930, p. 197 și 378; Diacon Ioan I. Pulpea, *Lupta împăratului Iulian împotriva creștinismului*, București, 1942, p. 43; F. Piva, *Lucifero de Cagliari contro l'imperatore Costanzo*, Trento, 1928.

Iulian le vorbi tuturor cu politețe, spunându-le : «că discordiile civile s-au terminat și nimeni nu se mai opune acum ca fiecare să urmeze în pace religia sa» («Monebat civilius ut discordiis consopitis, quisque, nullo vetante, religioni suae serviret intrepidus») ¹².

Această neutralitate religioasă n-a fost respectată, deoarece, la puțin timp după preluarea puterii supreme, Iulian reintroduse păgînismul greco-roman ca religie de stat.

Toleranța religioasă a împăratului Iulian urmărea ca prin aparența unui tratament egal acordat tuturor religiilor din vastul imperiu roman, acestea să se nimicească reciproc, luptîndu-se între ele, printr-un «*bellum omnium contra omnes*», pentru ca pe ruina lor să poată consolida apoi elenismul.

Gîndul intim al lui Iulian era să folosească îndeosebi ura teologică — *odium theologicum* — dintre partidele și Bisericele creștine din timpul său, pentru a se nimici de la sine forța și unitatea creștinismului. «*Et se gîndea, ne confirmă istoricul Sozomen, că va întări cu atît mai bine superstiția păgînă, cu cît s-ar fi arătat față de creștini răbdător și blînd, dincolo de așteptarea lor*» ¹³.

Iulian a poruncit, ne informează istoricul A. Marcellinus, «*prin decrete clare și fără rezerve să se deschidă templele, să se ofere jertfe în onoarea zeilor pe altare și să se reia cultul zeilor*» («*planis absolutisque decretis, aperire templa arisque hostias admovere et restituere statut cultum deorum...*»). «Iar el făcea aceasta cu atîta insistență, pentru ca prin mărirea libertății, să favorizeze disensiunile, ca să nu se mai teamă apoi de unanimitatea creștinilor» ¹⁴.

Iulian însuși se proclamă arhiereu al păgînismului ¹⁵.

Păgînii, încă numeroși în imperiul roman, se bucurară de reintroducerea cultului zeilor. Printre numeroasele inscripții care ni s-au păstrat din timpul lui Iulian, una, găsită în Numidia îl numește «*restauratorul libertății și religiei romane*» («*Restitutori libertatis et romanae religionis*») ¹⁶.

12. A. Marcellinus, *Res Gestae*, XXII, 5, 3, ed. C. V. Clark, t. I, p. 257; Diac. Ioan I. Pulpea, *op. cit.*, p. 147.

13. Sozomen, *Ist. Bis.*, V, 4, P. G., t. LXVII, col. 1224—1225 A și ed. J. Bidez, p. 198.

14. A. Marcellinus, *Res Gestae*, XXII, 5, 2, și 4, ed. C. V. Clark, vol. I, p. 257—258; Diac. Ioan I. Pulpea, *op. cit.*, p. 148; L. Rougier, *Cels ou le conflit de la civilisation antique et du christianisme primitif*, Paris, 1925, p. 305; J. Viteau, *Julien l'Apostat*, în «*Dictionnaire de Théologie Catholique*», t. VIII, Paris, 1925, col. 1959; J. Bidez, *L'Évolution de la politique de l'empereur Julien en matière religieuse*, în «*Bulletin de la Classe des lettres et des sciences morales et politiques et de la classe de beaux-arts de l'Académie de Belgique*», 1914, nr. 7, p. 415.

15. Socrate, *Ist. Bis.*, III, 1, P. G., t. LXVII, col. 376 A.

16. *Corpus Inscriptionum Latinarum. Inscriptiones Africae Latinae*, vol. VIII, Pars prior, Collegit Gustavus Wilmanns, Berolini, 1881, nr. 4326, p. 436; Diac. Ioan I. Pulpea, *op. cit.*, p. 149; H. Leclercq, *Julien l'Apostat*, în «*Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie*», t. VIII, Paris, 1921, col. 316; Paul Allard, *Julien l'Apostat*, t. II, 3-e éd., Paris, 1903, p. 152.

Pentru că împăratul Constantius, prin sprijinul acordat arienilor, își atrăsese ura credincioșilor și episcopilor ortodocși, pe care-i trimisese în exil, Iulian, dorind să devină popular și să arate că a rupt-o cu politica religioasă a predecesorului său, porunci, la începutul domniei sale, ca episcopii exilați să se întoarcă la scaunele lor și să se restituie bisericilor și credincioșilor bunurile confiscate¹⁷.

Împreună cu alți episcopi ortodocși exilați, se bucură de prevederile acestei măsuri a împăratului Iulian și Sfântul Atanasie († 373), Patriarhul Alexandriei, care putu să-și reocupe scaunul, după al treilea exil, la 21 februarie 362.

La începutul lunii martie 362, se întruni la Alexandria, sub președinția Sfântului Atanasie, un sinod, la care au participat douăzeci și unu de episcopi, în majoritate egipteni, iar din alte provincii ale imperiului, unii dintre apărătorii Ortodoxiei niceene, veniți din exil, ca Asteriu de Petra, oraș din Arabia, Eusebiu de Vercelli, în Italia, precum și câțiva reprezentanți ai episcopilor Lucifer de Cagliari, în Sardinia, Apolinarie de Laodiceea, în Siria, și ai preotului Paulin, conducătorul comunității ortodoxe eustațiene la Antiohia, care fu hirotonit în acest an episcop.

Sinodaliștii s-au străduit, sub îndrumarea Sfântului Atanasie, să lămurească doctrina ortodoxă referitoare la dumnezeirea persoanelor Sfintei Treimi, apărând cu tărie *consubstanțialitatea Fiului cu Tatăl*, potrivit revelației dumnezeiești din Sfânta Scriptură și din Sfânta Tradiție, și hotărârii Sinodului I Ecumenic din 325 de la Niceea, precum și *consubstanțialitatea Sfântului Duh cu Tatăl și cu Fiul*, care este numit «*deofinită cu Tatăl și cu Fiul*» («ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ»).

Ei au analizat, de asemenea, termenii *οὐσία* (latinește *substantia*) și *ὕποστασις*, pe care nu toți creștinii din Răsărit și din Apus îi înțelegeau la fel și au lămurit sensul lor adevărat din punct de vedere ortodox.

Sinodul s-a ocupat apoi de situația episcopilor și clericilor arieni și de cei ce le-au servit ca masă de manevră în timpul luptelor ariene. S-a hotărât ca episcopii și clericii partidelor ariene, care au mărturisit și sprijinit erezia ariană în tot timpul aprinselor lupte ariene, să fie înlăturați din cler și să rămână în Biserica universală doar ca simpli laici, dacă regretă trecutul și faptele lor și fac acte de pocăință.

Față de episcopii care au căzut victime ale arienilor, ale căror semănături au fost smulse la diferite sinoade ariene în Răsărit și în Apus, prin amenințări, constrângeri, violențe și siluirii de conștiințe, sinodaliștii au avut o atitudine plină de bunăvoință. Aceștia puteau să-și păstreze scaunele și drepturile lor de episcopi, dacă manifestau dorința de a re-

17. Sócrate, *Ist. Bis.*, III, 1, P. G., t. LXVII, col. 377 A. Pentru împăratul Iulian vezi: J. Bidez, *La vie de l'empereur Julien*, Paris, 1930; trad. germană de Hermann Rinn, München, 1940; J. Geffcken, *Kaiser Julianus*, Leipzig, 1914; Will Durant, *L'Âge de la foi. Histoire de la civilisation médiévale*, vol. IV, t. I; *L'Apogée de Byzance*, 325 A 565 après J. Ch. Trad. de Fr. Vaudou, Paris, 1952, p. 9-30; *Julien l'Apostat*; M. W. Douglas Simpson, *Julian the Apostate*, Aberdeen, 1930; H. Rostagni, *Giuliano l'Apostata*, Torino, 1920.

nunța la arianism. *S-a hotărât ca toți cei ce subscriu Simbolul de la Niceea din 325 și resping pe cei ce neagă dumnezeirea Fiului și a Sfântului Duh, să fie considerați fii și membri adevărați ai Bisericii, indiferent de trecutul lor*¹⁸.

După Sinodul I Ecumenic de la Niceea din 325, Sinodul de la Alexandria din 362, deși a întrunit un număr mic de episcopi, este cel mai important pentru lămurirea învățaturii ortodoxe cu privire la Dumnezeu și consubstanțialitatea persoanelor Sfintei Treimi.

Hotărârile Sinodului întrunit în 362 la Alexandria au fost confirmate la Roma de papa Liberius (352—366), în același an¹⁹, iar Fericitul Ieronim afirmă că ele au fost adoptate în toată Biserica Apusului²⁰.

Papa Liberius abrogă hotărârile sinodului arian omian din 359 întrunit în Italia la Rimini și aduse la cunoștință episcopilor din Italia decizia sa²¹.

La rîndul lor, episcopii apărători ai credinței niceene din Italia de Nord înștiințară în 362 sau 363 pe *episcopii ilirieni*, despre abrogarea hotărârilor sinodului arian de la Rimini, căci Iliricul occidental se considera din punct de vedere administrativ și bisericesc o prelungire naturală a Italiei de Nord. Ei îi îndemnau să se despartă și să condamne pe conducătorii partidei ariene din Iliric *Valens de Mursa* și *Ursacius de Singidunum*, precum și pe aderenții și prietenii lor, care au fost condamnați de Biserica universală²².

După moartea lui Constantius, arienii n-au mai avut în persoana împăratului un susținător oficial, încît au început să decadă, iar starea

18. Sf. Atanasie, *Tomus ad Antiochenos* sau *Epistola synodica concilii Alexandrini*, P. G., t. XXVI, col. 796—809 și Mansi, III, col. 345—356, îndeosebi col. 348—349; Idem, *Epistola ad Rufinianum*, P. G., t. XXVII, col. 1180 C; Socrate, *Ist. Bis.*, III, 7, P. G., t. LXVII, col. 389—396; Sozomen, *Ist. Bis.*, V, 12, *ibidem*, col. 1249—1252 și ed. J. Bidez, p. 210—211; Rufin, *Ist. Bis.*, I, 27—29, P. L., t. XXI, col. 497—500.

Studii: J.-R. Palanque, G. Bardy, P. de Labriolle, *op. cit.*, t. III, p. 240—243; G. Bardy, *L'Occident en face de la crise arienne*, în rev. cit., p. 423—424; G. B. Armstrong, *The synod of Alexandria and the schism at Antioch*, în A. D. 362, în «Journal of theological studies», t. XXII, 1920—1921, p. 206—221, 374—355. Le Bachelet, art. *Arianisme* II. *Synod d'Alexandrie de 362*, în «Dict. Théol. Cath.», t. I, 2, Paris, 1923, col. 1832—1834; Louis Duchesne, *Histoire ancienne de l'Eglise*, t. II, 5-e, éd., Paris, 1911, p. 344—345; Ch.-J. Hefele — H. Leclercq, *op. cit.*, t. I, 2, p. 963—967; H. Leclercq, *Le concile de 362*, în articolul *Alexandrie*, în «Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie», t. I, 1907, col. 1160—1167.

19. Vezi hotărîrea papei Liberius la Ph. Jaffé, G. Wattenbach, *Regesta pontificum romanorum*, t. I, editio secunda, Lipsiae, 1885, nr. 221, p. 34.

20. Fer. Ieronim, *Dialogus adversus Luciferianos*, 20, P. L., t. XXIII, col. 183 B: «Assensus est huic sententiae Occidens».

21. Ph. Jaffé-G. Wattenbach, *op. cit.*, I, nr. 220, p. 34 și nr. 255, p. 40, în decretule papii Siricius (384—398); *Exemplum Epistulae Liberi episcopi urbis Romae factae ad catholicos episcopos Italiae*, în «Collectio antiariana Parisina», Series B, IV, 1, ed. A. Feder, în «Copr. Script. Eccl. Lat.», t. LXV, p. 156—157 și la Sf. Ilarie, *Fragmentum historicum*, XII, P. L., t. X, col. 715—716.

22. *Exemplum epistulae episcoporum Italiae. Dilectissimis fratribus per Illyricum fidem paternam retinentibus*, în «Collectio antiariana Parisina», Series B, IV, 2, ed. A. Feder, *op. cit.*, p. 158—159; Sf. Ilarie, *Fragmentum historicum*, XII, P. L., t. X, col. 716—717.

de spirit a episcopilor din provinciile Iliricului s-a schimbat în favoarea Ortodoxiei. Diferitele scrisori ale Sfintului Atanasie ne confirmă că, după 363, a început să se reconstituie episcopatul ortodox în provinciile dunărene ale imperiului roman²³.

Episcopii din Macedonia și Grecia, provinciile ale Iliricului oriental, au acceptat hotărârile Bisericii Alexandriei stabilite în Sinodul din 362, sub președinția Sfintului Atanasie, referitoare la doctrina Bisericii despre persoanele Sfintei Treimi și au pus în aplicare măsurile luate față de episcopii și clericii arieni care doreau să se întoarcă la Ortodoxie²⁴.

Împăratul Iulian muri în războiul cu perșii, la 28 iunie 363. Succesorul său, Jovian (363—17 februarie 364), deși creștin, nu s-a amestecat în timpul scurtei sale domnii, în problemele religioase.

După cum ne relatează istoricul Socrate, «împăratul Jovian își propuse să potolească disputele celor dezbinăți prin blîndețe și înțelegere; el spunea că nu va face supărare nici unei credințe, oricare ar fi ea și că iubește și pretuiește pe cei ce prin unire asigură pacea Bisericii»²⁵.

De asemenea, istoricul Filostorgios ne informează că «Jovian a restabilit în Bisericii vechea stare de lucruri, eliberîndu-le de insultele pe care le-au suferit din partea lui Iulian Apostatul»²⁶.

După Jovian, a ocupat tronul imperial Valentinian I (26 februarie 364—17 septembrie 375), care a condus Occidentul și Iliricul. În Orient a fost asociat la domnie fratele său Valens (29 martie 364—9 august 378), care a intervenit în certurile religioase, favorizînd pe arieni și persecutînd pe ortodocși.

În provinciile Occidentului și ale Iliricului, Valentinian I s-a abținut să intervină în disputele religioase, n-a tulburat pe apărătorii Ortodoxiei niceene, și n-a persecutat pe arieni. La începutul domniei el promulgă o lege prin care se asigura oricui libertatea deplină să practice religia pe care și-a ales-o conștiința fiecăruia»²⁷.

Istoricii păgîni nu o singură dată au lăudat și apreciat imparțialitatea religioasă a împăratului Valentinian I.

A. Marcellinus, bunăoară, se exprimă despre el astfel: «După aceea, domnia a strălucit prin moderație, căci el a rămas neutru, n-a tulburat pe nimeni și nici n-a poruncit să se practice un cult sau altul»²⁸.

23. Sf. Atanasie, *Epistola ad Afros episcopos*, P. G., t. XXVI, col. 1029—1048; *Epistola ad Epictetum*, *ibidem*, col. 1049—1069; *Epistola ad Jovianum imperatorem*, *ibidem*, col. 813—824. Această epistolă din urmă ar fi apocrifă după P. Batiffol, *Le synodicon d'Athanase*, în «Byzantinische Zeitschrift», Band X, 1901, p. 128—143; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 303.

24. Sf. Atanasie, *Epistola ad Rufinianum*, P. G., t. XXVI, col. 1179 BC; Sf. Vasile, *Epistola 204*, 6—7, P. G., t. XXXII, col. 752—756.

25. Socrate, *Ist. Bis.*, III, 25, P. G., t. LXVII, col. 456 A.

26. Philostorgios, *Ist. Bis.*, VIII, 5, ed. J. Bidez, p. 106—107.

27. *Codex Theodosianus*, IX, 16, 9, ed. G. Haenel, Bonnae, 1842, p. 872.

28. A. Marcellinus, *Res Gestae*, XXX, 9, 5, ed. C. V. Clark, vol. II, Berlin, 1915, p. 552.

Compară și Zosimos, *Istoria vîz.*, lib. IV, 3, ed. J. Bekker, în «Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae», Bonnae, 1837, p. 176 și ed. L. Mendelsohn, 1887.

Studii: W. Heering, *Kaiser Valentinian I (364—375)*, Jena, 1927; N. H. Baynes,

Istoricul creștin Sozomen ne relatează despre Valentinian I că atunci când acesta trecu prin Tracia, spre a merge de la Constantinopol la Roma, episcopi Bitiniei și ai Helespontului și alți episcopi ortodocși, apărători ai Simbolului niceean, au trimis la împărat pe episcopul de Heracleea, ca să-l roage să le permită a se întruni în sinod, pentru apărarea dreptei credințe. Iar împăratul Valentinian I le-a răspuns: «*Mie, ca simplu laic, nu-mi este îngăduit să mă ocup cu astfel de treburi. Dar clericii, care trebuie să poarte grijă de acestea, să se întrunească în sinoade oriunde ar voi*»²⁹.

Episcopii ortodocși păstoriră în pace, în toate provinciile Iliricului și Occidentului, sub domnia împăratului Valentinian I.

Un fapt petrecut la Sirmium, în timpul păstoriei episcopului Germiniu, ne arată că se aflau în provinciile Iliricului episcopi și numeroși credincioși, care apărau cu dirzenie Ortodoxia niceeană, cu toate eforturile făcute de arieni de a o nimici.

Un document interesant, păstrat sub forma unui proces-verbal, cu titlul *Altercatio Heracliani laici cum Germinio episcopo Sirmiensi*, datat la 13 ianuarie 366, ne relatează discuția interesantă pe care au avut-o trei credincioși simpli, *Heraclian, Firmian și Aurelian*, apărători curajoși ai Ortodoxiei niceene, cu episcopul *Germiniu de Sirmium*, referitor la raportul Fiului și Sfântului Duh cu Dumnezeu Tatăl. În acest episod figurează de asemenea și un oarecare Agrippin, fără să ni se spună calitatea lui.

Cel dintii, Heraclian, cunoscător al problemelor teologice, se opuse ereziei lui Fotin, pe când acesta păstorea Biserica de Sirmium între anii 344 și 351, care pusese din nou în circulație erezia antitrinitară a monarhismului dinamic a lui Pavel de Samosata, condamnată în 268 la Antiohia, erezie împrumutată la jumătatea secolului al IV-lea de la episcopul Marcel al Ancirei, profesorul lui Fotin³⁰.

Pentru că cei trei credincioși nu acceptau credința oficială, adică formula de credință ariană omiană, aprobată de sinoadele de la Rimini și Seleucia din 359, și de sinodul de la Constantinopol, din 360, episcopul Germiniu porunci să fie puși la închisoare. Apoi, au fost scoși și aduși în fața sa, spre a fi judecați.

Germiniu începu discuția cu Heraclian, în prezența clericilor săi, susținători ai arianismului, între care mai dîrz era preotul Teodor.

«Eusebiu (de Vercelli) și Ilarie (de Pictaviu) sînt cei ce ți-au vîrit în cap ideile tale», se adresă Germiniu către Heraclian. Și cum acuzatul

The Dynasty of Valentinian and Theodosius the Great, în «Cambridge Medieval History», I, 1911, p. 218—249; G. Ostrogorsky, *Histoire de l'état byzantin*. Traduction française de J. Guillard, Paris, 1956, p. 77—78.

²⁹ Sozomen, *Ist. Eis.*, VI, 7, P. G., t. LXVII, col. 1309—1312 A și ed. J. Bidez, p. 245.

³⁰ Izvoarele și bibliografia referitoare la Fotin de Sirmium să se vadă în studiul Pr. Prof. Ioan I. Rămureanu, *Sinoadele de la Sirmium dintre anii 348 și 358. Condamnarea lui Fotin de Sirmium*, în «Studii Teologice», an. XV (1963), nr. 5—6, mai-iunie, p. 266—316, îndeosebi p. 275—299.

vola să se apere, Germiniu continuă : «Vedeți ce bun vorbitor ! Nu i se vor fărîma dinții ?»

În acest moment, un diacon Jovinian, care pare a fi identic cu diaconul Jovian, menționat de Sfîntul Ilarie³¹, și un lector Marinus, se repezîră asupra lui Heraclian și-l pîlmuiră.

Acesta nu-și pierdu cumpătul și discuția continuă.

«Spune-mi, Heracliane, reluă episcopul Germiniu, eu te-am botezat ; cum ai primit tu botezul ?»

— «*Mi l-ai dat în numele Tatălui și al Fiului și al Sfîntului Duh, și nu în numele unui Dumnezeu mai mare și a unui Dumnezeu mai mic.*»

Discuția ajunge acum în miezul problemei. Episcopul Germiniu contestă divinitatea Sfîntului Duh cu texte scoase din Epistolele Sfîntului Apostol Pavel, în timp ce Heraclian afirmă că Sfînta Treime este arătată de profetul Isaia.

Heraclian, deși simplu laic, înțelege mai bine sensul și spiritul textelor din Sfînta Scriptură, în timp ce judecătorul și acuzatorul său, episcopul Germiniu, se sprijină pe cuvintele Domnului Hristos din Evanghelia după Sfîntul Ioan, «*Tatăl este mai mare decît Mine*» (XIV, 28), care, după arieni, dovedesc subordonarea Fiului față de Tatăl.

În acest text însă e vorba de firea umană a Domnului Hristos, care se supune întru toate firii dumnezeiești, cum va stabili Sinodul IV Ecumenic de la Calcedon din 451 și Sinodul VI Ecumenic de la Constantinopol din 680—681.

De la problema raportului Fiului cu Tatăl, cei doi interlocutori trecură la problema Dumnezeirii Sfîntului Duh. Heraclian mărturisî creștința sa în deplina egalitate și consubstanțialitate ale celor trei persoane divine, servindu-se de textul : «*Trei sînt care mărturisesc în cer : Tatăl, Cuvîntul și Duhul Sfînt, și aceștia trei una sînt*», fără să se refere la autoritatea Sfîntului Ioan Evanghelistul. Faptul constituie o dovadă că «*versetul celor trei martori*» sau «*comma Johanneum*» care se găsește în Eistola I-a a Sfîntului Ioan (V, 7), opera luciferienilor, ortodocși intransigenți, adepții lui Lucifer de Cagliari, și nu a priscilienilor, cum s-a crezut, încă nu era cunoscut atunci³².

La sfîrșit, Heraclian făcu o mărturisire de creștință prin care afirmă consubstanțialitatea Fiului cu Tatăl, fără să menționeze termenii «*substanță*» și «*persoană*», inspirîndu-se din Tertulian, (*Apologeticum*, 21) și nu din Simbolul nicean³³.

Germiniu n-a uitat că în trecut Heraclian combătuse pe ereziarhul Fotin de Sirmium și nu-l credea pierdut complet pentru cauza ariană. De aceea se declară satisfăcut.

31. *Epistula Valentis, Ursacii et aliorum ad Germinium* (366), în «*Collectanea antiariana Parisina*», Series B, V, 2, ed. A. Feder în *op. cit.*, p. 160 ; Sf. Ilarie, *Fragmentum historicum*, XIV, P. L., t. X, col. 718 C.

32. J. Zeiller, *op. cit.*, p. 295 ; K. Künstle, *Das Comma Joanneum*, Freiburg im Breisgau, 1905 ; E.-Ch. Babut, *Priscillien et Priscillianisme*, Paris, 1909, p. 267 sq. Vezi și lucrarea lui J. M. Ramos y Loscertales, *Prisciliano. Gesta Rerum*, Salamanca, 1952.

33. J. Zeiller, *op. cit.*, p. 295.

Clericii din jurul său însă, arieni intransigenți, nu fură mulțumiți de această atitudine moderată și cerură ca Heraclian și cei doi prieteni ai săi să fie predați prefectului, spre a fi condamnați la moarte.

Era atunci prefect la Sirmium Vulcacius Rufinus, care fu înlocuit în 368 cu Sextonus Petronius Probus.

Episcopul Germiniu se opuse, argumentînd că acuzații nu știau ceea ce spun și nu e de mirare să se înșele în unele probleme de credință asupra cărora nici chiar episcopii nu sînt de acord. El le prezentă spre a fi semnat simbolul de la Rimini din 359, dar Heraclian și prietenii săi refuzară. Germiniu îi binecuvîntă, iar aceștia se înclinară și plecară³⁴.

Precum se vede din evenimentul relatat, deși episcopul Germiniu de Sirmium s-a arătat înțelegător față de cei trei creștini apărători ai credinței niceene, se afla însă lîngă el, un cler arian fanatizat, puternic influențat de episcopii arieni vecini, *Valens de Mursa* (Osiec) și *Ursacius de Singidunum* (Belgrad). Preoții și diaconii din Sirmium se temeau de cei doi episcopi arieni, care deveniseră atotputernici din timpul domniei lui Constantius.

Istoricii Socrate³⁵ și Sozomen³⁶, ne confirmă că după închiderea Sinodului de la Rimini din 359, împăratul Constantius dădu episcopilor *Valens de Mursa*, *Ursacius de Singidunum* și aderenților lor, puteri depline să facă tot ce le-ar plăcea contra celor ce nu erau în vederile lor ariene.

Rufin ne relatează de asemenea că, după Sinodul de la Rimini din 359, Biserica a fost pustiită și persecutată de arieni³⁷.

Datorită înfriurii exercitate de cei doi episcopi panonieni asupra clerului de sub jurisdicția lor precum și asupra celui din eparhiile vecine, acesta se molipsi de arianism și nu e de mirare dacă unii preoți, diaconi și lectori, au devenit arieni fanatici, cum a fost cazul preotului Teodor, al diaconului *Jovinian* și al lectorului *Marinus* din Biserica de Sirmium.

În 366, se afla la Sirmium și viitorul episcop al Mediolanului, Sfîntul Ambrozie, atunci avocat pe lîngă tribunalul prefecturii din Sirmium, iar din 368 pînă în 370 asesor al prefectului Iliricului Sextonus Petronius Probus³⁸. Nu avem nici o știre că Sfîntul Ambrozie ar fi avut cunoștință despre discuția dintre episcopul *Germiniu* și *Heraclian* și prie-

34. Pentru discuția dintre episcopul Germinius și Heraclianus, vezi: *Altercatio Heracliani laici cum Germinio episcopo Sirmiensi*, editată de C. P. Caspari, *Kirchenhistorische Anekdota nebst neuen Ausgaben patristischer und kirchlichmittelalterlicher Schriften*, Band I, Christiana, 1883, p. 131—147; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 293—296, ne expune discuția pe larg, în limba franceză. Vezi și p. 150 și 177—178; L. Duchesne, *Histoire ancienne de l'Eglise*, t. II, 5-e éd., Paris, 1911, p. 359—360.

35. Socrate, *Ist. Bis.*, II, 37, P. G., t. LXVII, col. 320 C.

36. Sozomen, *Ist. Bis.*, IV, 19, *ibidem*, col. 1169—1172, ed. J. Bidez, p. 167—169.

37. Rufin, *Ist. Bis.*, I, 21, P. L., t. XXI, col. 495 A.

38. *Vita sancti Ambrosii Mediolanensis episcopi a Paolino ejus notario*, 5, P. L., t. XIV, col. 28 C; Paolino di Milano, *Vita di S. Ambrogio*, testo critico e note a cura di Michele Pellegrino, Roma, 1961; Ediția M. S. Kaniecka, Catholic University of America, 1928; J.-R. Palanque, *La Vita Ambrosii de Paulin réhabilité*, în «Revue des Sciences religieuses», 1924, p. 26—42, 401—420.

tenii acestuia. Atunci el era încă păgîn, încît discuțiile și frămîntările din viața Bisericii nu-l puteau interesa de aproape.

Sfîntul Ambrozie a rămas la Sirmium între anii 375 și 370, cînd a fost numit mai întîi administrator apoi, din 373, guvernator cu titlul de «consularis» al provinciei Aemilia-Liguria, din Italia de Nord, cu reședința la Mediolanum (Milan). El îndeplinește această înaltă funcție pînă la 24 noiembrie 373, cînd clerul și credincioșii orașului Milan cerură, după moartea episcopului arian Auxentius (în oct. 373), ca Ambrozie să fie ridicat la vrednicia de episcop. Sfîntul Ambrozie, pînă atunci păgîn, a fost botezat la 24 noiembrie și hirotonit episcop la 1 decembrie 373³⁹.

Germiniu de Sirmium, văzînd că după moartea împăratului Constantius tot mai mulți episcopi au părăsit rîndurile arienilor și s-au întors la credința niceeană, urmă și el exemplul acestora.

În 366, la scurt timp după discuția pe care Germiniu o avu cu Heraclian și prietenii săi, o delegație de episcopi omiusieni sau semiarieni din provincia romană Asia, trecînd prin Iliric spre Roma, pentru a discuta cu papa Liberiu întoarcerea lor la Ortodoxia niceeană, se opriă la Sirmium, metropola Iliricului, unde avură consfătuiri cu episcopul Germiniu.

Delegația era alcătuită din episcopii *Eustațiu de Sevastia* sau *Sevasta*, *Silvan de Tars*, în Cilicia, și *Teofil al Castabalilor*, populație din aceeași provincie, probabil de origine traco-frigiană⁴⁰.

După anul 366, Germiniu de Sirmium nu mai făcea parte din grupul episcopilor arieni în Iliric. Desigur, el nu folosea termenul *oŏsŏa* — *substantia* — ca ortodoxii, dar, într-o *Scrisoare contra arienilor*, care constituia noul său «Crez», el mărturisea că «*Hristos, născut mai înainte de toate din adevăratul Dumnezeu Tatăl, este Fiul adevărat al lui Dumnezeu, asemănător cu Tatăl în toate, în Divinitate, iubire, măiestate, putere, strălucire, viață, înțelepciune și știință*» («*Christum... de vero Deo Patre, verum Dei Filium, ante omnia genitum, divinitate, caritate, maiestate, virtute, claritate, vita, sapientia, scientia Patri per omnia similem...*») ⁴¹.

La Roma, papa Liberiu primi din partea delegației trimise de episcopii orientali o *mărturisire de credință ortodoxă*. El răspunse acestora

39. A. Piganiol, *L'Empire chrétien*, Paris, 1947, p. 194—195; J.-R. Palanque, *Saint Ambroise et l'empire romain*, Paris, 1933, p. 2—14. Apendice III, 3, p. 484—487; A. Paredi, *S. Ambrogio et la sua età*, ed. 2-a, Milano, 1961; M. Jourjon, *Ambroise de Milan*, Paris, 1956; F. Homes Duden, *The life and times of St. Ambrose*, 2 vol., Oxford, 1935; H. von Campenhausen, *Ambrosius von Mailand als Kirchenpolitiker*, Berlin-Leipzig, 1928.

40. Socrate, *Ist. Bis.*, IV, 12, P. G., t. LXVII, col. 485 A; Sozomen, *Ist. Bis.*, VI, 10—11, *ibidem*, col. 1317—1321 și ed. J. Bidez, p. 249—251. Pentru studii, vezi bibliografia la J.-R. Palanque — G. Bardy — P. de Labriolle, *op. cit.*, t. III, p. 249, nota 3.

41. *Epistula Germini episcopi adversus Arianos*, în «Collectanea antiariana Parisina». Series A, III, ed. A. Feder, în *op. cit.*, p. 47; Sf. Ilarie de Pictaviu, *Fragmentum historicum*, XIII, P. L., t. X, col. 747 B. Vezi și în ediția lui A. Hahn, *Bibliothek der Symbole and Glaubensregeln der alten Kirche*. Dritte Auflage von G. Ludwig Hahn, Breslau, 1897, p. 262; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 304.

printr-o scrisoare, în care își exprima bucuria, aflînd că ei vor păzi pînă la ultima lor suflare credința celor 318 Părinți de la Niceea, credință în armonie cu adevărul, căci prin ea s-a nimicît nebunia ereziei lui Arie⁴².

Episcopul Romei Liberiu încetă din viață la 24 septembrie 366 și-i urmă în scaun papa Damasus (366—384). Acesta trebui să lupte, aproape tot timpul păstoriei sale, contra adversarului său Ursinus sau Ursicinus, care pretindea pentru sine conducerea Bisericii Romei.

În Iliric, evoluția interioară a episcopului *Germiniu de Sirmium* (Mitrovitza) spre Ortodoxie a supărat pe vecinii săi arieni, *Valens de Mursa* (Osiec), *Ursacius de Singidunum* (Belgrad), *Gaius* și *Paul*, episcopii unor scaune care nu ne sînt indicate. Valens de Mursa și Paul cerură explicații lui Germiniu cu privire la respectarea formulei de credință aprobată de Sinodul arian în 359 la Rimini, prin care s-a definit că «*Fiul este asemănător Tatălui după Scripturi*» («*similem dicimus Filium Patri secundum Scripturas*»), și nu «*după substanță*» sau «*în toate*» («*secundum substantiam*» aut «*per omnia*»), cum susțineau apărătorii Crezului nicean. Totodată îi impuseră să pedepsească pe unii dintre clericii săi, care au insultat pe episcopii arieni *Palladiu de Ratiaria*, oraș situat în dreapta Dunării, în Dacia Ripensis, azi Arcer, la sud de Vidin, în Republica Populară Bulgaria, și *Gaius*. Acesta arată că între clericii lui Germiniu de Sirmium, mulți păstraseră credința ortodoxă definită în 325 la Sinodul I Ecumenic de la Niceea.

Germiniu se eschivă la început să satisfacă cererea celor doi episcopi arieni vecini și le răspunse prin mijlocirea diaconului Jovinian și a subdiaconului *Martiriu* că el păstrează unirea și dragostea cu ei, fără să mai recurgă la alte explicații doctrinare.

Dar căpeteniile arianismului din Iliric nu se declarară satisfăcuți cu răspunsul dat. Din îndemnul episcopului Ursacius, ei ținură la 18 decembrie 366, la Singidunum, reședința acestuia, o consfătuire, la care au participat reprezentanții arianismului în Iliric, *Ursacius de Singidunum*, *Valens de Mursa*, *Gaius* și *Pavel*. În această consfătuire, ei redactară o scrisoare pe care au trimis-o episcopului *Germiniu de Sirmium* prin preotul *Secundian*, însoțit de exorcistul *Candidian* și de lectorul *Pullentius*, cerînd cu insistență ca el să retragă formula «*Fiul este asemănător Tatălui în toate*» («*per omnia similem esse Filium Patri*»), formula care exprimă egalitatea Fiului cu Tatăl în substanță sau ființă și Dumnezeuire, și-l pun în rîndurile apărătorilor Ortodoxiei niceene⁴³.

42. Mărturisirea delegației episcopilor orientali și Scrisoarea papei Liberius către aceștia, la Socrate, *Ist. Bis.*, IV, 12, P. G., t. LXVII, col. 485—493.

43. Toate aceste informații le-am cules din: *Epistula Valentis, Ursacii et aliorum ad Germinium* (366), în «*Collectanea antiariana Parisina*», Series B, V, 1—2, ed. A. Feder, *op. cit.*, p. 159—160; Sf. Ilarie, *Fragmentum historicum*, XIV, P. L., t. X, col. 718—719; Mansi, *op. cit.*, III, col. 399—400; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 150 și 304—305.

Nu cunoaștem episcopiile lui *Gaius* și *Paul*. Despre *Gaius* știm că a jucat un rol în sinodul ținut la Rimini în 359, alături de Ursacius de Singidunum și Valens de Mursa. Vezi *Definitio habita ab omnibus catholicis episcopis... in concilio Ariminensi*, 3; *Eusebio et Ypatio cons.*, în «*Collectanea antiariana Parisina*», edit. cit., Series A, IX, 3, p. 96—97;

Nu avem nici o indicație că *Germiniu de Sirmium* a răspuns direct și imediat acestor ultimi apărători ai arianismului în Iliric, *Ursacius, Valens de Mursa, Gaius și Paul*, întruniți pentru consfătuirea de la Singidunum (Belgrad), la 18 decembrie 366.

Ni s-a păstrat însă scrisoarea adresată în anul 367 de Germiniu episcopilor unor eparhii din prefectura Iliricului, prin care el le aducea la cunoștință hotărârile luate de cei patru episcopi arieni la consfătuirea de la Singidunum.

Scrisoarea a fost înmînată, din partea episcopului Germiniu, printr-un funcționar numit *Cyriacus*, următorilor opt episcopi, unii mai departați, alții vecini cu Biserica de Sirmium: *Rufian, Palladiu, Severin, Nichas, Heliodor, Romulus, Mucianus și Stercorius*.

Dintre acești opt episcopi care păstoreau în acest timp Bisericile din provinciile prefecturii Iliricului oriental și occidental, s-au putut identifica următorii:

Rufian, sau, cu numele lui corect, *Rufinianus de Tesalonic*, ortodox, căruia Sfîntul Atanasie i-a trimis o scrisoare⁴⁴ cu ocazia întrunirii Sinodului din 362 la Alexandria, în care s-a lămurit situația clericilor și episcopilor arieni, care doreau să se întoarcă la Ortodoxie.

Palladiu, episcop arian, care păstorea Biserica din Ratiaria (Arcer), metropola Daciei Ripensis, provincie situată de-a lungul Dunării, în fața Olteniei de azi, corespunzînd azi Serbiei de răsărit și Bulgariei de nord-vest.

Severin, menționat în textul scrisorii papii Liberiu «*Pro deifico timore*»⁴⁵, adresată episcopilor orientali în primăvara anului 357, era, fie episcopul ortodox al unei eparhii din Iliricul oriental, care primi în 383, împreună cu alți episcopi ortodocși, după moartea episcopului Achiolius al Tesalonicului, o scrisoare din partea Sfîntului Ambrozie al Milanului⁴⁶, fie un episcop ilirian, participant la Sinodul de la Sirmium din 351, ale cărui hotărîri le-a semnat sub numele de *Surinus*⁴⁷.

Beatissimo et gloriosissimo Augusto Constantio Synodus Ariminiensis, V, 2 și 5, *ibidem*, p. 80—83, 86; *Epistula orientalium episcoporum quam reversis ab Arimino legatis dederunt*, Series B, VIII, 1, *ibidem*, p. 174. Sf. Ilarie de Pictaviu, *Fragmenta historica*, VII, 4, P. L., t. X, col. 697 C; VIII, 2 și 5, *ibidem*, col. 700—801 și 702 B; X, 1, *ibidem*, col. 705 B.

44. P. G., t. XXVI, col. 1179—1181. Identificarea lui *Rufianus* cu *Rufinianus* de Tesalonic a fost propusă de A. E. Burn, *Niceta of Remesiana, his life and works with Appendice de F. Burkitt*, Cambridge, 1903, p. XXXVI.

A. Feder, *Studien zu Hilarius von Poitiers. II: Bischofsnamen und Bischofssitze bei Hilarius. Kritische Untersuchungen zur kirchlichen Prosopographie und Topographie des 4. Jahrhunderts*, în «Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien», Band 166, 5, Wien, 1911, p. 107, a obiectat că *Rufinian*, prietenul Sf. Atanasie al Alexandriei putea să fie un episcop egiptean; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 175, n. 1, și 305.

45. *Epistola (Liberii) — Pro deifico timore*, ed. A. Feder, în «Collectanea antiariana Parisina», Series B, VII, 8, *op. cit.*, p. 168—170; Sf. Ilarie de Pictaviu, *Fragmentum historicum*, VI, 5—7, P. L., t. X, col. 689—692.

46. Sf. Ambrozie, *Epistola XV*, P. L., t. XVI, col. 695—699.

47. Numele episcopilor participanți la sinodul din 351, de la Sirmium ni-l dă papa Liberius în *Epistola «Pro deifico timore»* din 357, ed. A. Feder, în «Collectanea antiariana Parisina», Series B, VII, 9, *op. cit.*, p. 170; Sf. Ilarie, *Fragmentum historicum*, V, 7,

Numele de Nichas e o deformare datorită unei lecturi greșite a numelui de Nicetas, episcopul Remesianeii din Dacia Mediterranea (Interior), care apare pentru prima dată în istorie în documentul acesta din 367.

*Heliodor era episcop de Nicopolis în Epir și a semnat în 343 hotărârile Sinodului din Sardica*⁴⁸.

Ultimii trei episcopi, *Romulus, Mucianus și Stercorius*, erau de asemenea ilirieni, dar nu avem nici un fel de indicație asupra scaunelor lor.

Germiniu de Sirmium expune în scrisoarea sa celor opt episcopi mărturisirea sa de credință. El n-a renunțat la formula de credință aprobată în 359 de Sinodul de la Rimini, dar n-o înțelege ca Valens de Mursa și Ursacius de Singidunum, care au trunchiat-o. Comentariul pe care Germiniu îl face acestei formule nu e departe de credința ortodoxă, așa cum a fost stabilită ea în 325 prin Simbolul niceean. El îi încredințează că a păstrat, a învățat și va învăța totdeauna credința revelată în Sfânta Scriptură, primită apoi de Sfinții Părinți ai Bisericii, că «*Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Domnul nostru, este asemănător întru toate Tatălui, în afară de paternitate sau nenaștere*» («*Christum Dei Filium Dominum nostrum per omnia Patri similem excepta innativitate*»)⁴⁹.

Pe temeiul acestei scrisori, se poate afirma că în 367, Sirmium, metropola politică și bisericească a Iliricului și a provinciilor romane sud-dunărene, era pierdută pentru arianism.

Dacă în Iliric autoritatea episcopului arian *Valens de Mursa* începea să apună, în Orient, cuvântul său mai era încă ascultat de împăratul Valens, sprijinitorul arienilor și al formulei omiene aprobată de Sinoadele de la Rimini și Seleucia în 359, precum și de Sinodul de la Constantinopol din 360.

În anul 368, împăratul Valens al Orientului luă măsuri aspre contra anomienilor, arieni extremiști, și exilă în Mauretania pe Eunomiu, episcop de Cyzic din 360, căpetenia acestora. La motivele de ordin religios ale exilului, se adaugă și acuzația că în 365 Eunomiu a acordat azil lui Procopios (28 septembrie 365—27 mai 366), un pretendent la tronul imperial, ultimul descendent din familia lui Constantin cel Mare. Trecind pe valea Dunării, prin provinciile Iliricului, pentru a merge în depărtata Mauretanie, în nord-vestul Africii, Eunomiu se opri la vechiul său prieten și luptător pentru cauza arianismului, *Valens de Mursa*. Acesta interveni

P. L., t. X, col. 692; M. Le Quien, *Oriens Christianus*, t. III, Paris, 1740, col. 313—316; Daniel Farlati—J. Coletti, *Illyricum sacrum*, t. VII, Venetiis, 1819, p. 606 sq.; A. Feder, *Studien zu Hilarius von Poitiers*. I: Die sogenannten «*Fragmenta historica*» etc., în *Sitzungsberichte von Wien*, Band 162, 4, Wien, 1910, p. 169. II. *Bischofsnamen und Bischofs-sitze bei Hilarius*, etc., *ibidem*, Band 166, 5, Wien, 1911, p. 101—103; *Die Teilnehmer der Synode von Sirmium I* (351). Pr. Prof. Ioan I. Rămureanu, *Sinoadele de la Sirmium dintre anii 348 și 358...*, p. 265—316, îndeosebi p. 287—299.

48. Pentru bibliografia izvoarelor și a lucrărilor referitoare la sinodul din Sardica, vezi studiul Pr. Prof. Ioan I. Rămureanu, *Sinodul din Sardica din 343 etc.*, p. 146—182, îndeosebi p. 158—161, nota 46; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 175, nota 6.

49. *Rescriptum Germini ad Rufianum, Palladium et ceteros*, în «*Collectanea anti-ariana Parisina*», Series B, VI, 1—4, ed. A. Feder, în *op. cit.*, p. 160—164, îndeosebi pe 161; Sf. Ilarie, *Fragmentum historicum XV*, P. L., t. X, col. 719—724.

împreună cu episcopul arian *Domninus* sau *Domnus de Marcianopolis* din Moesia Inferior, azi Devna în estul Republicii Populare Bulgaria, pe lângă împăratul Valens pentru Eunomiu, încît ordinul de exil fu revocat⁵⁰.

Mai tîrziu în 383, după asasinarea împăratului Grațian (375—25 august 383), împăratul Teodosie cel Mare (379—395) trimise pe Eunomiu în exil la Halmyris, localitate din nordul Scythiei Minor, azi Dunavăț, în Dobrogea, situată pe partea dreaptă a brațului Dunării Sfîntul Gheorghe, apoi la Cesarea Capadociei. El muri la Dacora, nu departe de Cezareea, unde avea o proprietate⁵¹.

Precum se constată din textele și mărturiile istorice arătate pînă aici, *Valens de Mursa* (Osiec), *Ursacius de Singidunum* (Belgrad), *Paulus* și *Gaius*, *episcopii unor scaune neidentificate*, *Palladius de Ratiaria* (Arcer) și *Domninus* sau *Domnus de Marcianopolis* (Devna), au fost ultimii episcopi care au prelungit amurgul arianismului în provinciile sud-dunărene ale imperiului roman.

În 368, papa Damasus ținu la Roma primul său sinod, în care dădu contra episcopilor ilirieni, *Valens de Mursa* și *Ursacius de Singidunum* o nouă sentință de condamnare. Sfîntul Atanasie, care ne informează despre acest prim sinod damasian în *Scrisoarea sa către Africani*, se plînge că hotărîrile lui n-au atins și pe episcopul arian *Auxențiu al Milanului*, fiindcă, în afară de crezle, s-a făcut vinovat și de multe alte fărădelegi⁵².

Sinodul papei Damasus din toamna anului 368, la care au participat nouăzeci și trei de episcopi occidentali, în majoritate din Italia și Galia, trebuie deosebit de un al doilea sinod damasian, ținut în 369, sau la începutul anului 370⁵³.

Între sinodali, se distingea în acest sinod, în afară de papa Damasus, episcopul *Valerian de Acvilea*, care se afla în strînse legături cu episcopii ilirieni, mai ales cu cei ce păstrasera credința niceeană.

50. Philostorgios, *Ist. Bis.*, IX, 8, ed. J. Bidez, p. 119.

51. *Ibidem*, X, 6; XI, 5; ed. J. Bidez, p. 128 și 135; Sozomen, *Ist. Bis.*, VII, 17, ed. J. Bidez, p. 324—325. J. Zeiller, *op. cit.*, p. 268 și 306; J.-R. Palanque — G. Bardy — P. de Labriolle, *op. cit.*, p. 256; X. Le Bachelet, art. *Eunomius*, în «Dictionnaire de Théologie Catholique», t. V, 2, Paris, 1924, col. 1504.

52. *Epistola ad Afros episcopos*, 10, P. G., t. XXVI, col. 1045—1048; J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, t. III, Florentiae, 1759. Reproduktion, Paris-Leipzig, 1901, col. 447 B; Ph. Jaffé — G. Wattenbach, *Regesta Pontificum Romanorum*, t. I, ed. II-a, Lipsiae, 1885, p. 37.

53. Data celui de-al doilea sinod damasian, ținut în 369 sau 370, a fost foarte mult discutată. Erich Gaspar, *Geschichte des Papsttums von den Anfängen bis zum Höhe der Welterschaft*. Erster Band, Tübingen, 1930, p. 199 și 593 adoptă anul 368, dar aceasta e data primului sinod damasian. J. Zeiller, *op. cit.*, p. 303, nota 3 și P. Batiffol, *Le siège apostolique*, 3-e éd., Paris, 1924, p. 17, socotesc că sinodul al II-lea damasian s-a ținut în 369 sau 370, dată care este corectă.

Istoricii următori pledează pentru anul 372, ca dată a celui de-al doilea sinod damasian: A. Piganiol, *L'Empire chrétien* (325—395), Paris, 1947, p. 194, nota 1; J.-R. Palanque — G. Bardy — P. de Labriolle, *op. cit.*, t. III, p. 267, nota 5; P. Galtier, *Le iome de Damase, date et origine*, în «Recherches de science religieuse», an. XXVI, 1936, p. 385—563; E. Schwartz, *Zur Kirchengeschichte des vierten Jahrhunderts*, în «Zeit-

Din *Scrisoarea sinodală* trimisă în 369 sau 370 *episcopilor din Ilirie* de papa Damasus, Valerian de Acvileea și ceilalți episcopi din Italia și Galia, aflăm că cel de-al doilea sinod damasian a condamnat pe episcopul arian Auxențiu al Milanului, originar din Capadocia. Ei îndemnau, odată mai mult, pe *episcopii ilirieni* să păstreze credința ortodoxă, așa cum a fost ea definită în Sinodul I Ecumenic de la Niceea, «zidul contra armelor diavolului», și să creadă că Tatăl și Fiul sînt deoființă, egal în divinitate, tărie, putere și existență, iar Sfîntul Duh e deoființă cu Tatăl și cu Fiul. Numai credința de la Niceea e întemeiată pe autoritatea Apostolilor și aceasta este mărturisită deopotrivă de clericii și credincioșii din Răsărit și Apus. Cine crede altfel să fie scos din Biserică⁵⁴.

Această copie a scrisorii sinodale cu titlul «*Confidimus*» sau «*Credimus*» a fost dusă din partea papii Damasus de diaconul Sabin din Milan, mai întîi Sfîntului Atanasie la Alexandria, apoi Sfîntului Vasile cel Mare la Cezareea Capadociei⁵⁵.

La plecarea diaconului Sabin din Cezareea, Sfîntul Vasile trimise prin acesta episcopilor occidentali trei scrisori: una episcopilor occidentali, a doua episcopului Valerian de Acvileea, numit semnificativ din necunoștință «*episcop de Ilirie*», iar a treia episcopilor din Italia și Galia, cu rugămintea să depună toate străduințele pentru a se readuce pacea în Biserică⁵⁶.

schrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche», Band XXXIV, Berlin, 1935, Heft 3 und 4, p. 179—180; F. Cavallera, *Le schisme d'Antioche*, Paris, 1905, p. 147—148. Vezi G. Bardy, *Le concile d'Antioche* (379), în «*Revue Bénédictine*», t. XLV, 1933, p. 197—201.

54. *Epistola synodalis. Ex Romano concilio ad episcopos Illyrici*, la Mansi, *op. cit.*, III, col. 455—458, text latin și grec. Ph. Jaffé — G. Wattenbach, *Regesta Pontificum Romanorum*, t. I, ed. II-a, Lipsiae, 1885, nr. 232, p. 37; A. Clerval, art. *Damase I-er*, în «*Dict. Théol. Cath.*», t. IV, 1, Paris, 1924, col. 30—31.

55. Textul latin al Scrisorii sinodale «*Confidimus*» sau «*Credimus*» trimisă de papa Damasus episcopilor din Răsărit prin diaconul Sabinus din Milan, după copia scrisorii trimisă în 369 sau 370 episcopilor ilirieni, ni s-a păstrat, în colecția diaconului Teodosie, *Veronensis*, LX, publicată în 1662 în *Collectio Romana* a lui Holstenius. Vezi: *Damasi papae epistulae*. Epistola I-a, P. L., t. XIII, col. 347—349; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 459—460; E. Schwartz, *art. cit.*, p. 179—180, nota 120.

Textul grec al Scrisorii ni s-a păstrat de istoricii Teodoret, *Ist. Bis.*, II, 22, ed. L. Parmentier — F. Scheidweiler, în *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderten*, Band 44 (19), Berlin, 1954, p. 1447—150 și Sozomen, *Ist. Bis.*, VI, 23, P. G., t. LXVII, col. 1349—1353 și J. Bidez, p. 266—268. Vezi și Ph. Jaffé — G. Wattenbach, *Regesta Pontificum Romanorum*, t. I, ed. 2-a, Lipsiae, 1885, nr. 232, p. 37.

Studii: Hilaire Marot, *Les conciles romains des IV-e et V-e siècle et le développement de la primauté*, în 1054—1954. *L'Eglise et les Eglises*, t. I, Chevetogne, 1954, p. 230—234; Gerwin Roethe, *Zur Geschichte der römischen Synoden im III und IV Jahrhundert in Geistige Grundlage römischer Kirchenpolitik*, Stuttgart, 1937.

56. Sf. Vasile, *Scrisorile 90, 91, 92*, ed. Yves Courtonne, *Saint Basile, Lettres*, t. I, Paris, 1957, p. 194—203, text grec și trad. franceză, P. G., t. XXXII, col. 472—484.

Studii: K. Vischer, *Basilus der Grosse*, Basel, 1953; David Armand de Mendieta, *Damase, Athanase, Pierre, Melèce et Basile*, în «1054—1954», *L'Eglise et les Eglises*, t. I, Chevetogne, 1954, p. 261—277; R. Janin, *Saint Basile, Archevêque de Césarée et Docteur de l'Eglise*, Paris, 1929; J. Bessières, *La tradition manuscrite de la correspondance de Saint Basile*, Oxford, 1923; V. Grumel, *Saint Basile et le siège apostolique*, în «*Echos d'Orient*», an. XXV (1922), nr. 127—128, Juillet—déc., p. 280—292; J. Schaefer, *Basilus*

Episcopii arieni din provinciile Iliricului au fost condamnați nu numai de episcopii ortodocși din Italia și Galia ci și de cei din Spania.

În *Scrisoarea către episcopul Epictet de Corint* în 371, Sfântul Atanasie al Alexandriei menționează diferite sinoade ținute în Galia, Spania, și «marea Romă», în care episcopii apărători ai credinței niceene, sub inspirația Duhului Sfânt, au rostit anatema contra episcopilor arieni *Auvențiu de Mediolanum* (Milan), *Ursacius de Singidunum* (Belgrad), *Valens de Mursa* (Osiec), și *Gaius din Pannonia*. S-au trimis pretutindeni scrisori prin care s-a făcut cunoscut episcopilor că «în Biserica universală... nici un sinod nu este numit astfel, în afară de sinodul de la Niceea, care a biruit orice erezie, îndeosebi erezia arianismului, din cauza căruia s-a și întrunit»⁵⁷.

Datorită faptului că împăratul Valentinian I a păstrat în cele religioase neutralitatea și n-a voit să intervină în disputele teologice care au tulburat Biserica în timpul crizei provocate de arianism, episcopii arieni *Valens de Mursa* și *Ursacius de Singidunum* și-au păstrat scaunele pînă la moartea lor, întâmplată după anul 371.

După Ursacius, a urmat în scaunul episcopal al Bisericii din Singidunum *Secundian*, tot arian.

Pare puțin probabil ca acest Secundian să fie preotul cu nume identic din Singidunum, care a dus o scrisoare din partea episcopilor arieni adunați la consfătuirea ținută în acest oraș, la 18 decembrie 366, episcopului Germiniu de Simmum, pe care îl îndemnau să păstreze mai departe credința ariană omiană, așa cum a fost ea definită în Sinodul de la Rimini din 359. Într-un tratat polemic referitor la Sinodul de la Acvileea, din 381 «*Dissertatio Maximini contra Ambrosium*», ni se vorbește despre Secundian așa: «*alter ab adolescentia clericus atque per singulos gradus ad episcopatum...*» («Al doilea, cleric din tinerețe, trecînd prin fiecare treaptă, a ajuns la episcopat»). În 381, cînd s-a prezentat în fața Sinodului de la Acvileea, care l-a anatematizat pentru arianism, Secundian era episcop de treizeci și cinci de ani, adică din 346, iar mai înainte fusese preot unsprezece ani⁵⁸.

Din actele Sinodului din Acvileea, aflăm că Secundian a fost hirotonit episcop de fotinieni, adepții ereziarhului Fotin de Sirmium, și a fost condamnat împreună cu aceștia, probabil în Sinodul de la Sirmium din 351. În urmă, a fost reabilitat și a îmbrățișat arianismul⁵⁹.

des Grossen Beziehungen zum Abendlande, Münster., 1909, J. Wittig, *Die Friedenspolitik des Papstes Damasus I und der Ausgang der arianischen Streitigkeiten*, Breslau, 1912, p. 57—62; Idem, *Leben des heiligen Basilius der Grosse*, Freiburg im Breisgau, 1920; V. Ernst, *Basilius des Grossen Verkehr mit den Okzidentalern*, în «*Zeitschrift für Kirchengeschichte*», B. XVII, 1896, p. 626—664.

57. Sf. Atanasie, *Epistula ad Epictetum*, I, P. G., t. XXVI, col. 1052.

58. Vezi ediția Friedrich Kauffmann, *Aus der Schule des Wulfila: Auxenti Dorostorensis epistula de fide, vita et obitu Wulfilae, im Zusammenhang der Dissertatio Maximini contra Ambrosium. Texte und Untersuchungen zur altgermanischen Religionsgeschichte*, Strassburg, 1799, p. 85; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 150 și 153—154.

59. *Gesta concilii Aquileiensis*, la Sf. Ambrozie, *Epistola VIII*, P. L., t. XVI, col. 971 A.

Secundian de Singidunum și *Palladiu de Ratiaria* (Arcer) au fost ultimii reprezentanți ai arianismului în provinciile Iliricului, la sfârșitul secolului al IV-lea.

III. SINODUL ORTODOX DE LA SIRMIIUM DIN 378

Împăratul Valentinian I muri de apoplexie la 17 noiembrie 375 la Brigetio, în Pannonia Superior, azi Ó-Szöny, în Ungaria, și-i urmă la domnie fiul său Grațian (375—25 august 383), care s-a arătat binevoitor față de apărătorii Ortodoxiei niceene.

După cum ne relatează istoricul latin Rufin, Grațian era pios, «*mai pios decât era necesar pentru Stat*» («plus verecundus, quam Reipublicae intererat») ⁶⁰. Sfântul Ambrozie al Milanului, prieten al împăratului Grațian, îl caracterizează astfel: «Acesta a fost credincios în Domnul, pios și blînd, cu inimă curată» ⁶¹.

La cîtva timp după alegerea sa ca împărat, Grațian a trebuit să-și asocieze la domnie de la 22 martie 375, pe fratele său vitreg Valentinian II (375—392), un copil de patru ani, față de care el se purtă ca un tată.

Se pare că Grațian n-a acordat lui Valentinian II toată prefectura centrală a imperiului roman, adică Italia, Africa și Iliricul, ci numai Iliricul, cu reședința la Sirmium, unde el rămăsese sub tutela mamei sale Iustina, de origine din Italia, a doua soție a lui Valentinian I, văduva uzurpatorului Magnentius, și sub tutela șefului cavaleriei, francul Merobaudus.

Astfel, se nascu din acest timp «*problema Iliricului*», prefectură rîvnită deopotrivă de cei doi împărați, cel din Răsărit, cu reședința la Constantinopol și cel din Apus, cu reședința la Mediolanum (Milan) sau la Augusta Treverorum (Treveri), azi orașul Trier, pe Mosella, în Germania de Apus.

În afară de Italia și Africa, Grațian guvernă și prefectura Occidentului, din care făceau parte Galia, Spania și Britania.

Cu tot amestecul împărătesei regente Iustina, care locuia la Sirmium (Mitrovița) împreună cu fiul ei minor Valentinian II, în treburile religioase ale Iliricului, Ortodoxia progresă în provinciile romane sud-dunărene.

După moartea episcopului arian Auxențiu în octombrie 373, credincioșii Bisericii din Milan au ales în unanimitate ca episcop pe Sfântul Ambrozie, care a fost hirotonit la 1 decembrie 373, bine cunoscut și mult apreciat în Italia de Nord, pentru tactul și moderația de care a

60. Rufin, *Historia ecclesiastica*, II, 13, P. L., t. XXI, col. 523 A.

61. Sf. Ambrozie, *De obitu Valentiniani consolatio*, 74, P. L., t. XVI, col. 1441 C. Studii: A. Piganiol, *op. cit.*, p. 202, n. 6; G. Ostrogorski, *Histoire de l'état byzantin*, trad. française de J. Gouillard, Paris, 1956, p. 77—78; N. H. Baynes, *The Dynasty of Valentinian and Theodosius the Great*, Cambridge Medieval History, t. I, 1936, p. 218—249; Will Durant, *op. cit.*, p. 34—36; R. Paribeni, *Da Diocleziano alla caduta dell'impero d'Occidente*, Bologna, 1941, p. 162—172.

dat dovadă între anii 370 și 373, mai întâi ca administrator, apoi ca guvernator cu titlul de «consularis» al provinciei Aemilia-Liguria.

Episcopul Germiniu de Sirmium, care, spre sfârșitul vieții, începuse să se orienteze spre Ortodoxie, muri în 376. A trebuit să se aleagă, în 376, pe scaunul de Sirmium un nou episcop. Acest fapt oferă Sfântului Ambrozie al Milanului prilejul să vină la Sirmium, metropola Iliricului, pe care o cunoștea bine, din timpul șederii sale aci, mai întâi ca avocat al tribunalului sub prefectul Vulcatius Rufinus, între anii 366—368, apoi ca asesor al prefectului S. Pretonius Probus, între 368 și 370, pentru a asigura alegerea unui episcop ortodox în locul lui Germiniu.

La Sirmium, Sfântul Ambrozie întâlni opoziția oficială a împărătesei regente Iustina, susținătoare arienilor, care puse la cale chiar o răscoală, spre a împiedica alegerea unui episcop ortodox. În timpul alegerii, ereticii arieni încercară să-l alunge din biserică. O călugăriță ariană se repezi la scaunul pe care ședea Sfântul Ambrozie, îl prinse de veșmintele sacerdotale și încercă să-l tragă în partea rezervată femeilor, pentru a-l țîri în afara bisericii. Sfântul Ambrozie nu se turbură și i se adresă liniștit: «*Deși eu nu sînt vrednic de o preoție atît de mare, totuși nu se cuvine ca tu sau cei de părerea ta să-și arunce mîinile asupra vreunui preot. Ar trebui să te temi de judecata lui Dumnezeu, ca să nu ți se întîmple ceva rău*».

A doua zi, se întîmplă să moară călugărița subit, iar arienii, văzînd în acest fapt dreapta pedeapsă a lui Dumnezeu, se liniștiră.

Clericii și credincioșii ortodocși putură alege în liniște ca episcop ortodox pe *Anemius*. La hirotonia acestuia a participat, împreună cu alți episcopi ortodocși din Iliric și Sfântul Ambrozie al Milanului⁶².

Prin moartea episcopului arian Auxențiu de Mediolanum (Milan), în 373, în locul căruia a urmat Sfântul Ambrozie, și a lui Germiniu de Sirmium în 376, în locul căruia a fost ales episcopul ortodox Anemius, s-au smuls arienilor două metropole creștine, a căror înfrîurire era preponderentă asupra episcopilor și credincioșilor din Italia de Nord și provinciile Iliricului.

Anemius de Sirmium luptă împreună cu episcopii ortodocși din Iliric, pentru nimicirea ultimelor rămășițe ale arianismului.

Către anul 376, preotul Julian Valens, concurentul episcopului ortodox Marcu la scaunul Bisericii din Poetovio, oraș din Noricum, azi Pettau, în Austria, a fost alungat de clericii și credincioșii ortodocși pentru arianism.

La sfârșitul anului 376 sau la începutul lui 377, Julian Valens se afla la Milan, unde, împreună cu antipapa Ursinus sau Ursicinus, alungat din Roma în 371, din ordinul împăratului Valentinian I, și cu partizanii arieni ai fostului episcop Auxențiu de Milan, a provocat dificultăți

62. *Vita sancti Ambrosii Mediolanensis episcopi a Paolino ejus notario*, 11, P. L., t. XIV, col. 32—33; J.-Palanque, *La vita Ambrosii de Paulin réhabilité*. Étude critique, în «Revue des sciences religieuses», IV, Strasbourg, 1924, p. 26—42, 401—420. J. Zeiller, *op. cit.*, p. 341 și art. *Auxence*, în «Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique», t. V, Paris, 1930, col. 936.

Sfintului Ambrozie, de care el se va plinge în Sinodul italo-ilirian de la Acvileea din 381.

După 378, Julian Valens, beneficiind de edictul de toleranță acordat de împăratul Grațian tuturor partidelor creștine, se reîntoarce la Poetovio, unde a ocupat scaunul episcopului ortodox Marcu. Când goții apărură în ținuturile Noricului și ale Panoniei în cete de pradă, el le înlesni cucerirea cetății Poetovio (Pettau), pe care o jefuiră. Pe jumătate got, sau poate got din naștere, el a scandalizat prin purtarea sa pe clericii și credincioșii ortodocși, purtând după moda goților, colier și brățări.

Sinodul italo-ilirian de la Acvileea, întrunit în septembrie 381, a citat pe Julian Valens să-și justifice doctrina și faptele sale, împreună cu elevul său, preotul arian Attalus, și cu episcopii arieni Palladiu de Ratiaria (Arcer) din Dacia Ripensis și Secundian de Singidunum (Belgrad), din Moesia Superior (Prima). Acesta însă n-a voit să se prezinte în fața sinodului ⁶³.

La Milan, arienii sprijiniți de împărăteasa Iustina, refugiată aci de la Sirmium înainte de anul 378, de teama goților, împreună cu fiul ei minor Valentinian II, cerură împăratului Grațian mai întâi *basilica Porcia*, apoi *basilica nova*, catedrala Sfintului Ambrozie. Ei întâmpinară însă rezistența dirză a Sfintului Ambrozie, arhiepiscopul Mediolanului.

La 3 august 379, împăratul Grațian abrogă edictul de toleranță religioasă, publicat la Sirmium, în toamna anului 378, și restituî ortodocșilor *basilica* din Milan ⁶⁴.

Pentru a evita alte tulburări, provocate la Milan de antipapa Ursinus și de partizanii acestuia, împăratul Grațian îl exilă în Galia.

Arienii însă nu se astîmpărară. Provocările și tulburările lor au continuat la Milan și după 383, în timpul celui de-al doilea episcop cu numele de *Auxențiu de Milan*, pe care unii istorici îl socotesc identic cu episcopul arian *Auxențiu de Durostorum* (Silistra), numit și *Mercurinus*, refugiat la curtea din Milan, după conferința împăratului Teodosie cel Mare din 383 cu partidele ariene și celelalte grupări creștine. El s-a bucurat la Milan de protecția împărătesei Iustina, sprijinitoria arienilor în Apus ⁶⁵.

63. Sf. Ambrozie, *Epistola X. Benedictus Deus*, 9—10, P. L., t. XVI, col. 983—984; *Epistola XI. Prövisum est.*, 3, *ibidem*, col. 986.

Studii: J. R. Palanque, *Saint Ambroise*, p. 43—44, 63, 329—330 și *Appendice III*, 8, p. 496—497; M. Rade, *Damasus, Bischof von Rom. Ein Beitrag zur Geschichte der Anfänge des römischen Primats*, Freiburg im Breisgau, 1882, p. 41 sq. și H. von Campenhausen, *Ambrosius von Mailand als Kirchenpolitiker*, Berlin-Leipzig, 1929, p. 64 ș. u. cred că evenimentele de la Milan la care a participat și Julian Valens s-au petrecut între anii 378—380.

64. *Codex Theodosianus*, XVI, 5, ed. G. Haenel, p. 15—24; Sf. Ambrozie, *Epistola I*, 2, P. L., t. XVI, col. 915; *De Spiritu Sancto*, liber I, cap. I, 19—20, *ibidem*, col. 738; J.-R. Palanque, *Saint Ambroise, Appendice III*, p. 501.

65. Următorii istorici identifică pe cel de al doilea *Auxentius de Mediolanum* cu *Auxentius de Durostorum*: J.-R. Palanque, *Saint Ambroise*, p. 141—149; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 338—339; L. Saltet, *Un texte nouveau: La Dissertatio Maximini contra Ambrosium*, în

În provinciile Iliricului, lupta contra arienilor s-a dus fără conținere de episcopul *Anemius de Sirmium* (Mitrovița), sprijinit de autoritatea Sfântului Ambrozie al Milanului, care reuși să câștige pentru cauza Ortodoxiei favoarea împăratului Grațian.

În iulie 378, s-a ținut la Sirmium, în prezența lui Grațian un sinod, numit și «Sinodul din Iliria», la care au participat, sub conducerea Sfântului Ambrozie al Milanului și a lui Anemius de Sirmium un număr de episcopi ortodocși din provinciile Iliricului și nordul Italiei, ale căror nume nu ni s-au păstrat.

Data ținerii sinodului a dat naștere la ample cercetări.

Într-un studiu recent, *A. Lippold* și *E. Kirsten*, sînt de părere că *Sinodul din Iliria* sau *Iliric* s-a ținut la Sirmium între anii 375—378⁶⁶.

Ch.-J. Hefele a opinat că «*Sinodul din Iliria*» s-a ținut în anul 375⁶⁷.

Data de 378 pentru *Sinodul ortodox din Sirmium* a fost susținută cu argumente puternice de eruditul istoric francez al creștinismului ilirian, *J. Zeiller*⁶⁸.

*H. von Campenhausen*⁶⁹ a încercat să le combată, însă obiecțiunile sale au fost respinse de *J.-R. Palanque*⁷⁰, care a acceptat de asemenea data de 378, stabilită de *J. Zeiller*, pentru *Sinodul ilirian* de la Sirmium.

Într-un studiu publicat în 1912, *G. Bardy*, care s-a ocupat de aproape cu problema arianismului în imperiul roman, a încercat să demonstreze că *Sinodul ortodox de la Sirmium*, din 378, cunoscut și sub denumirea de «*Sinodul din Iliria*», nici n-a existat de fapt⁷¹, dar părerea sa a fost respinsă cu argumente temeinice de *J. Zeiller* și *J.-R. Palanque*, în studiile citate, încît existența lui nu mai poate fi contestată.

«Bulletin de la littérature ecclésiastique», publié par l'Institut Catholique de Toulouse, 1900, p. 118—129; *Fr. Kauffmann, op. cit.*, p. LVI—LXV.

Dl. Prof. Iorgu Stoian, în studiul d-sale: *Auxentius episcop arian de Durostor* (în «Biserica Ortodoxă Română», an. LVI (1938), nr. 7—8, iul.-aug., p. 329—345), combate părerea celor ce identifică pe cel de al doilea Auxentius de Milan cu Auxentius de Durostor.

Pentru limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman, vezi studiul: *M. Mihaescu, Scrisoarea lui Auxentius din Durostor, izvor pentru latinitatea balcanică, în Omagiu lui Iorgu Iordan...*, București, 1958, p. 607—610.

66. *H. Lippold, E. Kirsten, Donauprovinzen*, în «Reallexikon», cit., Band IV, Stuttgart, 1959, col. 176.

67. *Ch.-J. Hefele, Histoire des conciles d'après les documents originaux*, trad. de Dom. H. Leclercq, tome I, 2-e partie, Paris, 1907, p. 982—983.

68. *J. Zeiller, op. cit.*, p. 310—327. Idem, *Sur l'ancien évêché de Sirmium*, în «Orientalia Christiana Periodica» (Miscellanea Guillaume de Jerphanion), t. XIII, 1947, nr. 3—4, p. 669—674.

69. În lucrarea: *Ambrosius von Mailand als Kirchenpolitiker*, Berlin-Leipzig, 1929, p. 33 și 93—95.

70. În lucrarea: *Saint Ambroise et l'empire romain*, p. 51—55. Appendice, III, 8, p. 497—499.

71. În studiul: *Sur un synod de l'Illyricum*, 375, în «Bulletin d'ancienne littérature et d'archéologie chrétienne», 2-e année, Paris, 1912, p. 259—274.

Sinodul ortodox de la Sirmium din iulie 378 a urmărit nu numai nimicirea ultimelor resturi ariene în provinciile romane sud-dunărene ale imperiului roman, ci și combaterea ereziei macedonienilor sau pnevmatomahilor, care negau Dumnezeuzeirea Sfântului Duh și consubstanțialitatea Lui cu Tatăl și cu Fiul, erezie răspândită atunci mai ales în provinciile imperiului roman de Răsărit — Asia, Frigia, Caria și Pacația.

Încă de la Sinodul întrunit în 351 la Sirmium, episcopi veniți aci din Palestina, Fenicia, Siria, din provinciile Asiei Mici, din Tracia și provinciile Iliricului, simțiră necesitatea să combată nu numai pe cei ce negau Dumnezeuzeirea și consubstanțialitatea Fiului cu Tatăl, *prin cele douăzeci și șapte de anatematisme care urmează imediat după «prima formulă de credință de la Sirmium», ci și pe cei ce nu acceptau Dumnezeuzeirea, egalitatea și consubstanțialitatea Sfântului Duh cu Tatăl și cu Fiul.*

Anatemele 18 și 19 condamnă pe cei ce învăță că Tatăl și Fiul sînt doi Dumnezeuzi, iar anatema 23 pe cei ce afirmă că Tatăl, Fiul și Duhul sînt trei Dumnezeuzi, adică se condamnă diteismul și triteismul.

Problema divinității Fiului punea de la sine în discuție pe aceea a Sfântului Duh. Anatemele 19, 20, 21 și 23 se referă îndeosebi la persoana Sfântului Duh. Ele lămuresc că Sfîntul Duh nu este Dumnezeu cel nenăscut, că nu este identic cu Tatăl, sau din Fiul, ci este a treia persoană a Sfintei Treimi⁷².

Erezia pnevmatomahilor sau a macedonienilor este o prelungire a ereziei ariene, o nouă formă a arianismului. Încă din 371, Sf. Vasile cel Mare semnala printr-o scrisoare adresată papei Damasus dezvoltarea noii forme a arianismului⁷³.

La începutul anului 378, năvălirea goților în sudul Dunării, sili pe împăratul Grațian să părăsească Augusta Treverorum (Treveri), în Galia de Nord, și să meargă la Sirmium, spre a asigura apărarea provinciilor romane sud-dunărene și a veni în ajutorul unchului său Valens în Tracia.

Dorind să se documenteze asupra arianismului care se menținea în Iliric, împăratul Grațian se adresează Sfîntului Ambrozio. El se întîlni cu episcopul Mediolanului în primăvara anului 378 la Sirmium, unde acesta venise pentru a pregăti împreună cu episcopul Anemius sinodul proiectat.

72. Pentru textul celor 27 anateme date de Sinodul de la Sirmium din 351 să se vadă: Sf. Atanasie, *Despre sinoadele de la Arimini în Italia și Seleucia în Isauria*, 27, P. G., t. XXVI, col. 736—740, text grec cu traducere latină; Sf. Ilarie de Pictaviu, *De synodis seu de fide orientalium*, 38, P. L., t. X, col. 540—542; Socrate, *Ist. Bis.*, II, 30, P. G., t. LXVII, col. 281—285, text grec și latin; Sozomeni, *Ist. Bis.*, IV, 6, *ibidem*, col. 1121 și ed. J. Bidez, p. 144—146; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 259—260, text latin; M. Aur. Cassiodorus, *Historia ecclesiastica tripartita*, liber V, cap. VII, P. L., t. LXIX, col. 989—990 și ed. W. Jacob R. Hanolik, în *Corp. Script. Eccl. Lat.*, t. LXXI, Wien, 1952; Nichifor Callist, *Ist. Bis.*, IX, 31, P. G., t. CXLVI, col. 244—249; A. Hahn, *Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der alien Kirche*, Dritte Auflage von L. Halm, Breslau, 1897, p. 197—199, text grec; Ch.-J. Hefele — H. Leclercq, *op. cit.*, I, 2, p. 853—861.

Vezi și alte studii la Pr. Prof. Ioan I. Rămureanu, *Sinoadele de la Sirmium dintre anii 348 și 358...*, p. 290—295, notele 86, 96, 97.

73. Sf. Vasile cel Mare, *Epistola LXX*, P. G., t. XXXII, col. 433—436 și Saint Basile, *Lettres*. Texte établi et traduit par Yves Courtonne, Tome I, Paris, 1957, p. 164—166.

Teodoret ne-a păstrat, în *Istoria sa bisericească*, documentele Sinodului de la Sirmium din iulie 378. Acestea sînt următoarele :

1. Un *rescript* al împăraților Valentinian II, Valens și Grațian, adresat episcopilor din Asia, Frigia, Caria și Pacația⁷⁴.

2. Un *Simbol* sau o *Mărturisire de credință*, alcătuită de episcopii întruniți la Sirmium, anexată la rescriptul împăraților⁷⁵.

3. O *Scrisoare sinodală* adresată aceluiași episcopi din Răsărit, căroră li s-a trimis rescriptul imperial, din partea episcopilor întruniți la Sirmium în 378, precum și *douăzeci și patru de anatematisme*, atribuite astăzi acestui sinod⁷⁶. Scrisoarea reflectă gîndirea Sfîntului Ambrozie, dacă nu este redactată chiar de el. Ea se înrudește de aproape cu *Scrisoarea* trimisă de *Eusebiu de Cezareea clericilor și credincioșilor săi*, după închiderea Sinodului I Ecumenic de la Niceea, din 325⁷⁷.

Cele trei documente au fost trimise episcopilor răsăriteni din provinciile amintite prin preotul Elpidiu⁷⁸, care, pe lângă aceasta, avea și misiunea să se informeze mai precis asupra credinței lor, îndeosebi asupra ereziei macedoniene sau pnevmatomahe, răspîndită atunci în Răsărit.

Mai înainte, un oarecare *Eustațiu*⁷⁹, care nu poate fi identic cu Eustațiu de Sevastia sau Sevasta, întrucît acesta n-a mai venit în Occident după călătoria făcută la Roma în 366, unde a dat papii Liberius o mărturisire de credință ortodoxă, dar poate fi, cum a crezut Lenain de Tillemont⁸⁰, un episcop din Iliria, a informat pe episcopii ilirieni asupra unor rătăciri a orientalilor, care negau Sfîntului Duh consubstanțialitatea Lui cu Tatăl și cu Fiul. Insuficient lămurii de Eustațiu, episcopii ilirieni cereau acum știri mai precise despre credința orientalilor și de aceea au trimis în Răsărit pe preotul Elpidiu cu documentele Sinodului ținut la Sirmium în 378.

Numărul și numele episcopilor ilirieni, care au participat la acest sinod nu ne sînt cunoscute. După toată probabilitatea, președinția sino-

74. Teodoret, *Ist. Bis.*, IV, 8, ed. L. Parmentier — F. Scheidweiler, p. 220—223; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 389—391, text grec și latin.

75. Teodoret, *ibidem*, IV, 8, ed. cit., p. 223—224; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 391—392.

76. Teodoret, *ibidem*, IV, 9, ed. cit., p. 224—227; cu această formulă de adresare: *Episcopii Illyricului către Bisericile lui Dumnezeu și episcopilor din Asia, Frigia, Caria și Pacatia*.

Pentru cele *douăzeci și patru de anatematisme*, vezi, Teodoret, *Ist. Bis.*, V, 11, ed. cit., p. 297—302 și Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 385—388.

Studii: J. Zeiller, *op. cit.*, p. 315—323; J.-R. Palanque, *Saint Ambroise et l'empire romain*, p. 51.

77. Textul grecesc al *Scrisorii lui Eusebiu de Cezareea către păstoriții săi despre hotărîrile sinodului I ecumenic din Niceea* ni l-a păstrat Teodoret, *Ist. Bis.*, I, 12, ed. cit., p. 48—54.

78. Teodoret, *Ist. Bis.*, IV, 9, ed. cit., p. 225 și 227.

79. *Ibidem*, p. 227.

80. Lenain de Tillemont, *Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique des six premiers siècles*, t. VI, Paris, 1704, p. 792; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 325.

dului a avut-o episcopul locului, *Anemius de Sirmium*, ajutat de Sfântul *Ambrozie*.

Rrescriptul adresat episcopilor răsăriteni din provinciile romane Asia, Frigia, Caria și Pacația, cu privire la erezia macedoniană de împărații Valentinian II, Valens și Grațian, a ridicat unele probleme dificile.

Mai întâi, acest rescript are un ton și un stil în întregime bisericesc, pentru a-l putea crede redactat de un împărat roman.

În al doilea rând, împăratul Grațian, care apăra Ortodoxia niceeană în provinciile Iliricului și ale Occidentului, nu putea apărea alături de unchiul său Valens, susținătorul arienilor în Orient, într-un document imperial oficial, în care se făcea elogiul dreptei credințe, așa cum a fost ea stabilită în Sinodul I Ecumenic de la Niceea, în 325.

Este posibil însă ca un redactor sau un secretar imperial să fi compus rescriptul în numele celor trei împărați, fără ca acesta să ia seama la deosebirile lor de credință, deoarece legile, rescriptele și edictele imperiale se publicau în numele tuturor Augustilor, pentru a se păstra în ochii cetățenilor romani, cel puțin în aparență, unitatea politică a imperiului roman universal. Autorul rescriptului este împăratul Grațian, iar semnătura celor doi împărați eterodocși, Valens și Valentinian II, nu era decât o ficțiune oficială.

Împăratul Grațian nu putea, desigur, să redacteze un rescript imperial în stil bisericesc, dar el a putut fi pus să facă astfel de sinodalii de la Sirmium, în frunte cu Sfântul Ambrozie. «Gîndirea, dacă nu stilul rescriptului, are o notă destul de ambroziană»⁸¹.

Unele idei din rescriptul celor trei împărați, trimis în 378 orientailor, se aseamănă cu vederile și ideile Sfântului Ambrozie din primele două cărți ale lucrării *De fide* pe care el le-a scris la cererea împăratului Grațian în septembrie 378 la Milan, imediat după întoarcerea sa de la Sinodul de la Sirmium, în care combate șase negații folosite de arieni contra Dumnezeirii și consubstanțialității Fiului cu Tatăl. Lucrarea a fost completată cu alte trei cărți scrise în 380. Ca și în scrierea *De fide* a Sfântului Ambrozie, sînt laudați în rescriptul Augustilor din 378 oamenii Bisericii care se supun legilor și poruncilor statului, potrivit învățaturii Domnului Hristos: «Dați cezarului ce este al cezarului și lui Dumnezeu ce este al lui Dumnezeu» (Matei XXII, 21).

Împăratul Grațian, autorul rescriptului, scris orientailor, după inspirația Sfântului Ambrozie, ca în cele religioase «să predice Treimea cea deoșină și să nu se spună: Noi urmăm religia împăratului care domnește pe pămînt (aluzie la Valens, susținătorul arienilor în Răsărit), fără să ia amînte la Cel ce ne-a dat poruncile mîntuirii». Totodată îi îndeamnă să înceteze ura, vrajba și dezunirea, să se iubească unii pe alții. El laudă pe episcopii ortodocși, care servesc lui Dumnezeu.

81. J. Zeiller, *op. cit.*, p. 323. După L. Duchesne, *Histoire ancienne de l'Eglise*, t. II, p. 398, nota 1, Scrisoarea adresată pnevmatomahilor din Asia în numele împăraților Valentinian II, Valens și Grațian în care li se predică consubstanțialitatea Treimii în trei ipostasuri, însoțită de o declarație de anatematizare, «nu e deloc de stil imperial».

cu credință și prin rugăciunile lor potolesc războaiele pe pământ și resping atacurile îngerilor diavolului⁸².

Conținutul ultimelor două documente ale Sinodului din Sirmium din 378 se aseamănă.

Merită atenție îndeosebi «*Simbolul*» sau «*Mărturisirea de credință de la Sirmium*» din 378, care se poate numi «*a cincea formulă de credință de la Sirmium*», avînd în vedere că ea urmează după alte patru formule anterioare, alcătuite succesiv în anii 351, 357, 358 și 359. Doctrina ei este curat ortodoxă. Ea afirmă lămurit consubstanțialitatea și egalitatea Fiului și Sfîntului Duh cu Dumnezeu Tatăl, așa cum învățau în același timp Părinții capadocieni Sfîntul Vasile cel Mare, Sfîntul Grigorie de Nazianz și Sfîntul Grigorie de Nyssa.

Părinții sinodali mărturiseau astfel: «*Noi înțelegem ca și sinoadele de la Roma și din Galia (e vorba de sinoadele ținute în timpul pateriei papei Damasus), că una și aceeași este ființa Tatălui și a Fiului și a Sfîntului Duh, în trei persoane, adică în trei ipostase desăvîrșite.*

«*Mărturisim după Simbolul de la Niceea că Fiul cel deoiființă cu Dumnezeu s-a intrupat din Sfînta Fecioară Maria, a trăit printre oameni și a împlinit pentru noi toată iconomia, prin nașterea, patimile, învierea și înălțarea Lui la ceruri. Și iarăși va veni, dăruindu-ne dumnezeiasca Sa asemănare, fiind Dumnezeu purtător de trup și om purtător de Dumnezeu*» («*Θεὸν ὄντα σαρωφόρον καὶ ἀνθρώπων Θεοφόρον*»).

«*Iar pe cei ce înțeleg altfel îi anatematizăm împreună cu cei numiți mai înainte, precum și pe cei ce nu anatematizează cu adevărat pe cel ce a afirmat că Fiul nu exista mai înainte de naștere (adică pe Arie), sau pe cei ce au scris că El exista mai înainte de naștere prin energie și putere în Tatăl (e vorba de antitrinitarii dinamici). Căci aceasta se întîmplă cu toate cele create, care n-au existență întotdeauna împreună cu Dumnezeu, în timp ce Fiul există totdeauna cu Dumnezeu, fiind născut din veci*»⁸³.

Această mărturisire de credință nu este decît un *rezumat al altei mărturisiri mai lungi, redactată desigur în limba latină, care nu ni s-a păstrat.*

În *scrisoarea sinodală* care urmează după primele două documente în *Istoria lui Teodoret*, episcopii ilirieni întruniți în 378 la Sirmium muștră pe episcopii răsăriteni din provinciile Asia, Frigia, Caria și Pacația, pentru că despart pe Sfîntul Duh de Tatăl și de Fiul și nu acceptă consubstanțialitatea și egalitatea celor trei persoane ale Sfîntei Treimi.

82. Teodoret, *Ist. Bis.*, IV, 8, ed. cit., p. 220—221; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 389—390. Pentru lucrarea Sf. Ambrozie, *De fide*, libri V, vezi ediția Migne, P. L., t. XVI, col. 549—726. Vezi și *De fide*, liber I, ed. F. Kauffmann, în *Aus der Schule des Wulfila*, p. 3—30; J.-R. Palanque, *Saint Ambroise et l'empire romain*, p. 51, 55—57; *Appendice III*, 9, p. 498—499.

83. Teodoret, *Ist. Bis.*, IV, 8, ed. cit., p. 223—224; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 391—392. Traducerea ne aparține. Vezi și cele douăzeci și patru de anatematisme, la Teodoret, *Ist. Bis.*, V, 11, ed. cit., p. 297—302, care ne-a păstrat numele ereticilor asupra cărora sinodul a aruncat anatema.

Iar dacă în trecut au căzut în asemenea rătăcire, acum, lepădînd pe omul cel vechi să îmbrace pe cel nou.

Cu acest prilej, sinodalii de la Sirmium aduc la cunoștința episcopilor răsăriteni că ei au hotărît să nu se aleagă în episcopat decît persoane care prin trecutul lor prezintă garanție pentru Ortodoxie, iar cei ce nu prezintă să fie scoși din corpul preoțesc. De asemenea, preoții și diaconii, cînd sînt ridicați în cinul preoțesc, trebuie să fie totdeauna curați, chiar dacă provin din administrație sau din armată.

Totodată ei îi informează că episcopii arieni *Polychronios, Telemachus, Faustus, Asclepiades, Amantius* și *Cleopatros*, unii cu nume latinești, alții cu nume grecești, ale căror Biserici nu le cunoaștem și nici nu-i mai întîlnim în vreun alt document al epocii, au fost depuși din scaune și anatematizați, întrucît nu mărturisesc consubstanțialitatea Fiului și a Sfîntului Duh cu Tatăl⁸⁴.

Episcopii arieni cu nume latinești puteau aparține provinciilor din Iliricul occidental, *Noric, Pannonia, Dalmatia, Moesia Superior* și *Dacia sud-dunăreană*, iar cei cu nume grecești, provinciilor *Moesia Inferior, Macedonia* și *Epir*, din Iliricul oriental⁸⁵.

Alți doi episcopi arieni, *Palladius de Ratiaria* (Arcer), în *Dacia Ripensis*, așezat pe Dunăre, la sud de Bononia (Vidin), și *Secundian de Singidunum* (Belgrad), în *Moesia Superior*, cu toate că erau aproape de Sirmium, n-au voit să apară la Sinodul de la Sirmium din 378. La sfîrșitul anului 378, sau la începutul anului 379, ei cerură să fie judecați de un sinod general. Datorită împrejurărilor, cazul lor întîrzie să fie judecat pînă la Sinodul italo-ilirian, întrunit la Acvileea în 381. Ei își putură păstra astfel scaunele lor pînă atunci, pentru că, potrivit practicii Bisericii, nimeni nu putea fi depus din treaptă mai înainte de a fi audiat și judecat⁸⁶.

Hotărîrile Sinodului ortodox de la Sirmium din 378 au însemnat victoria Ortodoxiei asupra arianismului în provinciile romane ale Iliricului. La douăzeci de ani după biruința arianismului în Ilirie în sinoadele de la Rimini, în Italia, și Seleucia, în Isauria, în 359, Părinții ilirieni, întruniți în 378 la Sinodul de la Sirmium, proclamară consubstanțialitatea și egalitatea Fiului și a Sfîntului Duh cu Dumnezeu Tatăl.

IV. SINODUL ITALO-ILIRIAN DE LA ACVILEEA DIN 381

În geografia politico-administrativă a imperiului roman, interveni în anul 379 o importantă schimbare. Pentru a face față năvălirii goșilor,

84. Teodoret, *Ist. Bis.*, IV, 9, ed. cit., p. 224—227; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 385—388, text grec și latin.

85. J. Zeiller, *op. cit.*, p. 314, 326—327.

86. Idem, p. 324; J.-R. Palanque, *Saint Ambroise et l'empire romain*, p. 60; F. Kauffmann, *Aus der Schule des Wulfila*, p. L—LIII, cap. *Palladius and Secundianus*. Pentru *Dacia Ripensis*, vezi H. Vettors, *Dacia Ripensis*, Wien, 1950, p. 3—57; V. Velkov, Градът в тракия и дакия през късната античност = *Die thrakische und dakische Stadt in der Spätantike*, Sofia, 1959, p. 74—84.

Împăratul Grațian proclamă August la Sirmium în ziua de 19 ianuarie 379 pe generalul Teodosie cel Mare (379—395), încredințându-i conducerea jumătății orientale a imperiului roman, împreună cu cele două dioceze orientale ale prefecturii Iliricului, Macedonia și Dacia Aureliană, flocare împărțită în mai multe provincii⁸⁷.

La începutul domniei, Teodosie își stabilește cartierul general la Tesalonic, apoi, după călătoria făcută la Sirmium în septembrie 380, se instalează la Constantinopol, unde populația Capitalei îi făcuse o primire triumfală, în ziua de 24 noiembrie același an.

Iliricul occidental din care făceau parte provinciile *Pannonia Superior (Prima)*, *Pannonia Inferior (Secunda)*, *Valeria*, *Savia*, *Moesia Superior* și *Dalmatia*, fură unite la marea prefectură a Occidentului.

Provinciile romane sud-dunărene aparțineau din punct de vedere bisericesc jurisdicției scaunului apostolic de la Roma, care a înființat aici numeroase episcopii, cu excepția provinciilor *Moesia Inferior* și *Scythia Minor* din dioceza *Tracia*. Aceste două provincii ale Traciei au aparținut întotdeauna imperiului roman de Răsărit, iar din punct de vedere bisericesc s-au aflat sub jurisdicția patriarhului de Constantinopol.

Trecerea provinciilor Iliricului oriental la imperiul de Răsărit, în 379, n-a durat decât un an.

La 8 septembrie 380, împăratul Teodosie veni de la Tesalonic la Sirmium, unde ținu cu împăratul Occidentului, Grațian, o importantă conferință. Teodosie consimți să retrocedeze diocezele orientale ale Iliricului, *Macedonia* și *Dacia Aureliană*, trecute temporar sub autoritatea sa în 379. *Se reconstituie acum prefectura centrală a imperiului roman, în care intrau Italia, Africa și Iliricul, în vechile ei limite, care fu pusă teoretic sub autoritatea împăratului Valentinian II, fratele vitreg minor al lui Grațian*⁸⁸.

Iliricul Oriental rămase sub autoritatea împăratului Occidentului după 380 până în 395, când, după moartea lui Teodosie cel Mare, trece din nou în posesiunea Orientului. În 427 sau în 437, după Ernest Stein⁸⁹,

87. Socrate, *Ist. Bis.*, V, 2, P. G., t. LXVII, col. 568; Sozomen, *Ist. Bis.*, VII, 2, 4, *ibidem*, col. 1420 și 1421 CD și ed. J. Bidez, Berlin, 1960, p. 303, 304—305.

88. *Codex Theodosianus*, VII, 22, 11, ed. G. Haenel, Bonnae, 1842, col. 686; A. Piganiol, *L'Empire chrétien*, Paris, 1947, p. 212.

89. Ernest Stein, *Untersuchungen zur spätromischen Verwaltungsgeschichte*, în «*Rheinisches Museum*», Neue Folge, Bd. LXXIV, 1925, p. 347—394, îndeosebi p. 364, crede că împărțirea Iliricului între Orient și Occident sub Teodosie cel Mare, dură din 379 până în 381; Idem, *Histoire du Bas-Empire*, T. I. *De l'État romain à l'État byzantin* (284—476), éd. franç. par J.-R. Palanque, Bruges et Paris, 1959, p. 190—287; Idem, *A propos d'un livre récent sur la liste des préfets du prétoire*, în «*Byzantion*», t. IX (1934), p. 327—353. J.-R. Palanque, *Les préfets du prétoire sous les fils de Constantin*, în «*Historia. Revue d'histoire ancienne*», IV (1955) (Festschrift Ensslin), p. 257—263; Idem, *La préfecture du prétoire du IV-e siècle. Réponse à M. Ernest Stein*, în «*Byzantion*», t. XXI (1951), p. 5—14; Idem, *Collégialité et partages dans l'empire romain aux IV-e siècle*, în «*Revue des études anciennes*», t. XLVI, 1944, nr. 1—2, janv.-juin, p. 47—64; nr. 3—4, juillet-déc., p. 280—298; Idem, *Essai sur la préfecture du prétoire du Bas-Empire*, Paris, 1934; Emilienne Demougeot, *De l'unité à la division de l'empire romain* (395—410).

imperiul roman de Apus cedă imperiului de Răsărit provinciile *Pannonia Inferior (Secunda)*, cu metropola ei *Sirmium*, și *Pannonia Superior (Prima)*, care rămăseseră încadrate la jumătatea orientală a imperiului pînă la prăbușirea stăpînirii romane în Occident.

Această trecere a Iliricului oriental, iar mai în urmă și a unor provincii din Iliricul occidental, sub autoritatea imperiului roman de Răsărit, a dat naștere la complicate implicații politice și religioase, creînd în istoriografie «*problema jurisdicției bisericești a Iliricului*».

După dezastrul de la Adrianopol din 9 august 378, în care a fost nimicită de goți armata Orientului, iar împăratul Valens a murit pe cîmpul de luptă, autoritatea lui Grațian, împăratul Occidentului, se extinse și asupra jumătății de răsărit a imperiului roman.

Pentru a restabili pacea religioasă în tot imperiul, el publică la *Sirmium*, în toamna anului 378, un edict de toleranță, prin care *lăsa fiecărui libertatea să urmeze religia care-i place, cu excepția maniheilor, a eunomiienilor, arieni extremiști, și a fotinienilor*, continuatorii doctrinei ereziarhului Fotin de *Sirmium*⁹⁰.

Acest act de clemență față de arienii moderați și alți eretici a fost lăudat de poetul Ausoniu, chestor, apoi consul sub Grațian, după expresia căruia împăratul a acordat «*toleranță erorii umane*» («*securitas erroris humani*»)⁹¹.

Actul de toleranță al împăratului Grațian n-a durat mult. Din vara anului 379 împăratul schimbă brusc politica sa de toleranță față de eretici. Printr-un nou edict, publicat la 3 august 379, Grațian anulă pre-

Essai sur le gouvernement impérial, Paris, 1951; Idem, *A propos des partages de l'Illyricum en 386—395*, în «*Actes du VI-e Congrès international d'études byzantines à Paris, 1948*», T. I, Paris, 1950, p. 87—92; Idem, *Les partages de l'Illyricum à la fin du IV-e siècle*, în «*Revue historique*», t. 198, 1947, juillet-sept., p. 16—31; A. Piganiol, *op. cit.*, p. 208—272; Santo Mazzarino, *Stilicone. La crisi imperiale dopo Teodosio*, Roma, 1942, p. 2—3, notele 4—8; F. Lot, *Date du partage de l'Illyrie entre l'Orient et l'Occident*, Appendice I à l'étude «*Notitia dignitatum utriusque imperii*», în «*Revue des études anciennes*», t. XXXVIII (1936), p. 322—334.

Andreas Alföldi, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*, Band I, Berlin-Leipzig, 1924, p. 69 sq., e de părere că prefectura Iliricului n-a fost împărțită între Orient și Occident, decît în 389. Vezi și R. Rogosici, *Veliki Ilirik (284—395) i njegova konacina dioba (396—437). De Illyrico toto (284—395) deque eius divisione definitiva (396—437)*, Zagreb, 1962. Pentru *Pannonia Superior* studiul cel mai bun este al lui Massim. Pavan, *La provincia romana della Pannonia Superior*, în «*Atti della Acad. Naz. dei Lincei*», Anno 352 (Roma, 1955), Serie VIII, vol. IV, fasc. 5.

90. *Codex Theodosianus*, XVI, 5, 5 (379), ed. G. Haenel, p. 1525, face mențiune de «*antiquato rescripto, quod apud Sirmium super emersit*»; Socrate, *Ist. Bis.*, V, 2, P. G., t. LXVII, col. 568; Sozomen, *Ist. Bis.*, VII, 1, *ibidem*, col. 1417; Teodoret, *Ist. Bis.*, V, 2, ed. L. Parmentier — F. Scheidweiler, p. 278—279.

Studii: J.-R. Palanque — G. Bardy — P. de Labriolle, *op. cit.*, t. III, p. 281; G. Rauschen, *Jahrbücher der christlichen Kirche unter dem Kaiser Theodosius dem Grossen*, Freiburg im Breisgau, 1897, p. 3; Hefele-Leclercq, *op. cit.*, I, 2, p. 984—985.

Pentru Fotin de *Sirmium*, vezi Pr. Prof. I. Rămureanu, *Sinoadele de la Sirmium dintre anii 348 și 358. Condamnarea lui Fotin de Sirmium*, în «*Studii Teologice*», an. XV (1963), nr. 5—6, mai-iunie, p. 275—293.

91. Ausonius, *Gratiarum actio dicta domino Gratiano Augusto*, II, 7, ed. C. Schenkl, în «*Monumenta Germaniae Historica*», t. V, pars posterior, Berolini, 1883, p. 20.

vederile edictului de toleranță publicat în 378 la Sirmium. Acum, el interzicea ereticilor din imperiu, *îndeosebi arienilor*, să predice doctrinele lor eronate, să aibă clerici și să țină adunări⁹².

La 22 aprilie 380, Grațian semnă, în drum spre Milan, un nou edict, prin care reinnoia interzicerea ereziei ariene și ordona închiderea și confiscarea locașurilor de cult ale acestora⁹³.

El sigur că noua orientare a împăratului Grațian se datorește influenței Sfântului Ambrozii, care a scris în 378, răspunzând dorinței împăratului, primele două cărți din lucrarea *De fide*, pe care a completat-o în 380 cu alte trei cărți⁹⁴, iar în 381, lucrarea *De Spiritu Sancto*⁹⁵, în care combate erezia prevmatomahilor, o prelungire a ereziei ariene.

Istoricul francez A. Piganiol crede că noua orientare a împăratului Grațian s-a făcut din îndemnul papii Damasus al Romei, care a cerut în 378 ca puterea civilă să intervină în favoarea Bisericii, pentru apărarea dreptei credințe față de eretici⁹⁶.

În toamna anului 378, Grațian, probabil după publicarea actului de toleranță față de eretici, promise episcopului arian *Palladiu de Ratiaria* (Archer) din Dacia Ripensis, care venise la Sirmium să ceară ocrotirea împăratului, că va convoca un sinod general, în care episcopii Bisericii să rezolve între ei toate problemele dogmatice în discuție⁹⁷.

În 379, episcopul arian *Palladiu de Ratiaria* se afla din punct de vedere politic sub autoritatea împăratului Orientului, *Teodosie cel Mare*, și el ar fi putut atunci, dacă ar fi voit, să se adreseze acestuia, pentru rezolvarea cazului său. *Teodosie* însă, chiar de la începutul domniei sale, inaugură o politică ostilă arienilor, încât ar fi fost imprudent din partea lui *Palladiu* să se îndrepte către *Augustul Orientului*.

Apoi, trebuie avut în vedere că, din 380, diocesele Iliricului Oriental, *Macedonia*, cu provinciile ei, și *Dacia Aureliană* din care făceau parte provinciile, *Dacia Ripensis*, *Dacia Mediterranea (Interior)*, *Dardania* și *Praevalis sau Praevalitania*, intrară din nou în administrația împăratului de Apus, sub care rămăseseră pînă în 395, cum am arătat. De aceea *Palladiu* socoti că e prudent să păstreze mai departe bunele sale raporturi cu împăratul *Grațian* al Apusului, chiar dacă acesta, prin publicarea edictului din 3 august 379, și-a schimbat atitudinea față de arieni.

După cum ne informează scriitorul latin *Vigiliu de Thapse* în lucrarea sa *Contra Arianos*, *Palladiu de Ratiaria* începu din 379 o puternică

92. *Codex Theodosianus*, XVI, 5, 5, ed. G. Haenel, p. 1524: «*Omnes vetitae legibus et divinis et imperialibus haereses perpetuo conquiescant*».

93. *Codex Theodosianus*, XVI, 5, 4, ed. cit., p. 1524; J.-R. Palanque, *Sur la date d'une loi de Gratian*, în «*Revue Historique*», t. 218, 1931, p. 87—90; Idem, *Saint Ambroise et l'empire romain*, p. 71.

94. P. L., t. XVI, col. 549—726.

95. *Ibidem*, col. 731—850.

96. A. Piganiol, *op. cit.*, p. 225.

97. *Gesta concilii Aquileiensis*, 3—11, P. L., t. XVI, col. 955—958; J.-R. Palanque, *Saint Ambroise et l'empire romain*, p. 61; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 328.

polemică contra Sfintului Ambrozie al Milanului, combătînd cele două cărți ale lucrării acestuia *De fide*, printr-o lucrare cu același titlu⁹⁸. Pentru a răspunde acestor atacuri, Sfintul Ambrozie adăugă în 380 la lucrarea sa inițială încă trei cărți⁹⁹.

În septembrie 380, Palladiu vizită pe Grațian la Sirmium, unde venise și împăratul Orientului Teodosie cel Mare. Grațian promise lui Palladiu că va convoca în iarna anului 380—381 un *sinod general la Acvileea*, în care episcopii Bisericii să cerceteze toate neînțelegerile dogmatice dintre ei¹⁰⁰.

Din martie 381, împăratul Grațian și-a stabilit reședința la Milan. Sinodul general proiectat nu s-a putut întruni la data propusă de Grațian și s-a amînat deschiderea lui oficială pînă în toamna anului 381.

Se pare însă că între împăratul Grațian și episcopii arieni *Palladiu de Ratiaria* și *Secundian de Singidunum* a existat o neînțelegere. După declarațiile făcute de Palladiu în timpul dezbaterilor Sinodului din Acvileea și din alte declarații ulterioare ale acestuia, făcute în scrierea *Oratio Paladii*, îndreptată după 382 contra hotărîrii sinodului, scrierea care ni s-a păstrat în lucrarea polemică ariană *Dissertatio Maximini contra Ambrosium*, Grațian ar fi promis că la proiectatul sinod general din Acvileea aveau să vină și episcopii orientali¹⁰¹.

Palladiu știa că episcopii orientali erau neîntrecuți în speculațiile și subtilitățile teologice, încît spera în sprijinul nelimitat al acestora.

Sfintul Ambrozie însă, care dorea nimicirea arianismului în provinciile Iliricului și completarea operei Sinodului ortodox de la Sirmium din 378, reuși să convingă pe împăratul Grațian să modifice planul convocării unui sinod general, la care trebuiau să participe episcopii întregii Biserici din Răsărit și Apus.

Scrisoarea sinodală *Benedictus Deus*, redactată după închiderea sinodului din Acvileea, în toamna anului 381, de Sfintul Ambrozie, nedă unele informații în această privință.

Pentru judecarea episcopilor eretici, *Palladiu* și *Secundian*, ni se spune în scrisoarea sinodală, «unii cereau să se întrunească un sinod de la marginile imperiului roman. Dar n-a fost silit să vină de la îndepărtatul ocean nici unul dintre episcopi încărcați de anii bătrîneții, care impuneară respect chiar numai prin perii lor albi»¹⁰².

Rescriptul împăratului Grațian pentru convocarea sinodului din Acvileea, adresat prefectului pretoriului Syagrius, citit la deschiderea

98. Vigilius de Thapse, *Contra Arianos*, II, 50, P. L., t. LXII, col. 230 A: «*Contra quem (Ambrosium) Palladius arianae perfidiae episcopus... in refutatione dictorum ejus quaedam credidit conscribenda*». J. Zeiller, *op. cit.*, p. 489.

99. P. L., t. XVI, col. 549—726.

100. *Gesta concilii Aquileiensis*, 4—11, P. L., t. XVI, col. 956—958; J.-R. Palanque, *Saint Ambroise et l'empire romain*, p. 79.

101. *Gesta concilii Aquileiensis*, 4—11, *ibidem*. *Oratio Palladii*, păstrată în scrierea *Dissertatio Maximini contra Ambrosium*, ed. F. Kauffmann, în *Aus der Schule des Wulfila*, p. 67—73; L. Saltet, *La Dissertatio Maximini contra Ambrosium*, în «*Bulletin de la littérature ecclésiastique*», II, Toulouse, 1900, p. 118—129.

102. Sf. Ambrozie, *Epistola X, Benedictus*, 2, P. L., t. XVI, col. 908; Mansi, *op. cit.*, III, col. 616 A.

sesiunii Sinodului din Acvileea, în ziua de 3 septembrie 381, de diaconul Sabirian, a fost redactat cu ocazia Paștilor din acel an, în urma unei întrevederi a împăratului Grațian cu Sfântul Ambrozie.

Prin acest rescript, Grațian făcea cunoscut episcopilor Bisericii că sinodul din Acvileea e convocat pentru ca ei să nu se mai certe cu privire la dogme și învățătura Bisericii, ci să rezolve între ei orice neînțelegere doctrinară. Mai departe, textul rescriptului imperial ne lasă să vedem intervenția Sfântului Ambrozie, care a hotărât pe împărat să modifice planul său inițial de a convoca un sinod general, la care să participe toți episcopii imperiului.

«Desigur, se exprimă împăratul, nici chiar acum noi nu schimbăm și n-am schimbat hotărîrea noastră, și nici nu vom modifica cuprinsul ei, ci voim să evităm sosirea unui mare număr de participanți. Ambrozie, episcopul cetății Mediolanului, bărbat distins prin curăția vieții și bunăvoința lui Dumnezeu, ne-a sugerat că nu e nevoie de mulțime, acolo unde adevărul nu lucrează prin cei mai mulți, ci s-a stabilit la cîtiva... El ne-a sugerat că e de ajuns să fie prezenți episcopii Italiei și aceia din cetățile vecine.

«Am socotit de aceea că trebuie să evităm oboseala unor bărbați venerabili, încît nici unul, dacă este îngreuiat de vîrsta înaintată, ori slăbit de boală trupească sau din pricina sărăciei, nu trebuie să plece într-o țară care nu-i este cunoscută»¹⁰³.

Motivele invocate, vîrsta înaintată, boala sau slăbiciunea fizică, depărtarea, oboseala drumului, lipsa mijloacelor de transport și de întreținere, nu ne pot duce în eroare. În asemenea cazuri, cheltuielile de călătorie și hrană ale episcopilor și clericilor care participau la un sinod, erau suportate de Statul roman. Motivul real era faptul că Sfântul Ambrozie voia un sinod limitat și dorea mai ales să împiedice sosirea orientailor, înclinați spre tot felul de subtilități teologice și filozofice, unii favorabili arianismului, printre care cei doi episcopi arieni, Palladius și Secundian, s-ar fi putut strecura și scăpa de anatematizare și depunere din treaptă.

Prefectul Syagrius trimise acest rescript episcopilor din Occident precum și celor din Orient, în termeni prin care le lăsa libertatea să vină, dacă vor, la sinod¹⁰⁴.

Începînd din luna iulie a anului 381, mai mulți episcopi din Italia, Iliric, Galia și Africa, începură să sosească la Acvileea, cetate la frontiera Italiei și a Iliricului. Luna august au petrecut-o episcopii sosiți în discuții teologice preliminare cu episcopii arieni Palladius de Ratiaria (Arcer), din Dacia Ripensis, și Secundian de Singidunum (Belgrad), din Moesia Superior.

103. *Scriptum imperiale*, în *Gesta concilii Aquileiensis*, 4, P. L., t. XVI, col. 956. Traducerea ne aparține. Vezi și traducerea franceză la J.-R. Palanque, *Saint Ambroise et l'empire romain*, p. 81.

104. *Gesta concilii Aquileiensis*, 7, P. L., t. XVI, col. 957 B: «Denique etiam praefectus Italiae litteras dedit, ut si vellent Orientales convenire, in potestate haberent»: Mansi, *op. cit.*, III, col. 602 BC.

După aceste lungi conversații preliminare, Palladiu, obosit de o luptă inegală și temându-se de sosirea altor episcopi, care puteau mări numărul adversarilor săi, ceru episcopilor prezenți să deschidă fără întârziere sinodul.

Sinodul italo-ilirian din Acvileea s-a deschis oficial în ziua de 3 septembrie 381 în sacristia catedralei din Acvileea, fiind consuli Syagrius și Eucherius, după cum ni se arată la începutul actelor sale: *Syagrius et Eucherio viris clarissimis consulibus III nonis septembris*¹⁰⁵.

Numele participanților la Sinodul din Acvileea, în număr de 35, în marea lor majoritate episcopi, împreună cu doi preoți, delegați din partea unor Biserici ai căror episcopi n-au putut veni la sinod, ni s-au păstrat în *Gesta concilii Aquileiensis*. Se cunosc scaunele a douăzeci și patru de episcopi.

Din Iliricul occidental, au participat patru episcopi: *Anemius de Sirmium*, din provincia Pannonia Inferior, *Constantius de Siscia*, azi Šisak, în Croația, atunci în provincia romană Savia, *Felix de Jader*, azi Zara, din Dalmația, și *Maximus de Emona*, azi Ljubljana, în Slovenia.

J. Zeiller¹⁰⁶ crede că a participat și *Amantius de Jovia (Jovien-sium)*, mică localitate din provincia Savia, dar J.-R. Palanque a stabilit că *Amantius* era episcop de Nisa — *Niciensis* —, iar nu de Jovia¹⁰⁷.

Din Italia de Nord, au fost prezenți la Sinodul din Acvileea un număr de doisprezece episcopi. Ei sînt următorii: *Sfîntul Ambrozie al Mediolanului*, *Valerian de Acvileea*, *Eusebiu de Bononia* (Bolonia, azi Bologna), *Limenius de Vercelli*, *Sabinus de Placentinus*, azi Piacenza, *Abundantius de Trident*, *Philaster de Brescia*, *Basianus de Lodi* (Laus Pompeia), *Heliodor de Altinum*, *Exsuperantius de Dertona*, azi Tortona, *Diogene de Genua* și *Eventius de Ticinum*, în Pavia.

105. *Gesta concilii Aquileiensis*, I, *ibidem*, col. 955 A; Mansi, *op. cit.*, III, col. 601 A.

Unii istorici au susținut că sinodul de la Acvileea s-a ținut în aprilie-mai 381, ca: J.-R. Palanque, *Saint Ambrôise et l'empire romain*, Paris, 1933, p. 78—96 și Appendice III, 13, p. 504—506; P. Batiffol, *Le siège apostolique (359—451)*, 3-e éd., Paris, 1924, p. 114, nota 2; F. Loofs, *art. Arianisme*, în «*Realencyclopädie für protestantische Theologie und Kirche*», dritte Auflage, II Band, Leipzig, 1897, p. 42 ș. a.

Data actelor sinodului din Acvileea, 3 sept. 381, trebuie însă menținută. Pentru ea au argumentat temeinic: J. Zeiller, *op. cit.*, p. 328—334 și *art. La date du concile d'Aquilée*, în «*Revue d'histoire ecclésiastique*», an. XXXIII (1937), Louvain, nr. 1, p. 39—44; Erich Caspar, *Geschichte des Papsitums. I. Römische Kirche und imperium Romanum*, Tübingen, 1930, p. 237—238. În urmă, data aceasta și-au însușit-o și istoricii, J.-R. Palanque — G. Bardy — P. de Labriolle, *op. cit.*, t. III, p. 292, nota 2. Vezi la aceștia și alte lucrări.

Afirmația lui Martin Rade, *Damasus, Bischof of Rom*, Freiburg im Breisgau, 1882, p. 63, că sinodul din Acvileea s-a ținut în toamna anului 380, nu corespunde realității istorice. Hefele-Leclercq, *Histoire des concils*, t. II, 1, Paris, 1908, p. 50, cred că sinodul de la Acvileea s-a ținut în vara anului 381.

106. În *op. cit.*, p. 140 și 329.

107. J.-R. Palanque, *Saint Ambrôise et l'empire romain*, p. 82, nota 16, a argumentat că lectura manuscriselor poartă numele lui *Amantius Niciensis*. Contra acestei lecturi a argumentat, fără să poată impune părerea sa, R. Egger, *Amantius, Bishop von Jovia*, în «*Jahreshefte des oesterreich. archeol. Instituts in Wien*», Beibl. XXI—XXII, 1922—1924, p. 327—341.

Din Galia, au fost prezenți șase episcopi : *Constantin de Arausicus*, azi Orange, *Procul de Massalia*, azi Marseille, *Justus de Lugdunum*, azi Lyon ; alți trei erau din regiunea Alpilor și anume : *Teodor de Octodurum*, azi Sion, *Dominus de Gratianopolis* și *Amantius de Nisa* — *Niciensis*.

Din provincia Africa au fost prezenți episcopii, *Felix de Jadertinus* și *Numidius, legati Afrorum*.

Nu se cunosc scaunele episcopilor următori, prezenți la sinod : *Artemius, Almachius, Januarius, Jovinus, Macedonius, Cassianus, Marcellus, Eustathius* și *Maximus*, altul, deosebit de *Maximus de Emona* (Ljubljana).

Cei doi preoți sînt menționați în actele sinodului astfel : *Evagriu*, presbyter et legatus, *Chromatius* presbyter, iar împreună cu ei diaconul *Sabinian*¹⁰⁸.

Din Iliricul oriental, n-a venit decît episcopul arian *Palladiu de Ratiaria* (Arcer), din Dacia Ripensis, iar din Moesia Superior, episcopul *Secundian de Singidunum* (Belgrad), tot arian, care, după încheierea Sinodului ortodox de la Sirmium din 378, cerură împăratului Grațian ca un sinod general să cerceteze cazul lor.

Din imperiul roman de Răsărit, n-a venit la Sinodul din Acvileea nici un episcop, întrucît episcopii orientali și cei din dioceza Tracia și Iliricul răsăritean participară la Sinodul II Ecumenic, convocat de împăratul Teodosie cel Mare, care s-a ținut la Constantinopol în primăvara și vara anului 381.

Spania, Bretania și Italia peninsulară n-au trimis niciun delegat, probabil din cauza depărtării.

După scrierea polemică *Oratio Palladii*, înserată în lucrarea ariană *Dissertatio Maximini contra Ambrosium*, nici papa Damasus n-a trimis delegații săi la Acvileea, fapt care a surprins pe sinodali, îndeosebi pe episcopul *Palladiu de Ratiaria*, ci numai scrisori de scuză, care s-au citit în ședința sinodului. În scrierea menționată, *Palladiu* muștră cu asprime pe papa Damasus, pentru absența sa, căci «el trebuia să vină la sinod împreună cu ceilalți, ca unul dintre cei mulți, — dacă totuși se recunoaște episcop, spre a întreba și a fi întrebat, spre a auzi și a fi auzit despre credință». Scaunul Romei, afirmă *Palladiu*, în continuare, nu poate revendica un primat special. Papa Damasus și ceilalți episcopi trebuie să înțeleagă că «scaunul lui Petru este egal și comun tuturor celorlalți episcopi, dacă într-adevăr își amintesc că Sfintul Apostol l-a dăruit prin vrednicia dumnezeiască nu numai episcopului cetății Roma, ci și tuturor celorlalți, iar Petru însuși n-a revendicat pentru sine nici o prerogativă printre ceilalți Apostoli» («Petri sedem omnibus episcopis

108. Pentru numele și numărul episcopilor prezenți la sinodul din Acvileea din 381, vezi : *Gesta concilii Aquileiensis*, P. L., t. XVI, col. 979. Vezi și *Gesta episcoporum Aquileiæ adversum hereticos arrianos*, ed. Fr. Kauffmann, *Aus der Schules des Wulfila*, p. 31—63 ; p. XXX—XXXV, *Der Tag von Aquileja* ; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 599—601.

Studii : J.-R. Palanqué, *Saint Ambroise et l'empire romain*, p. 81—83 ; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 328—331.

et aequalem esse et communem, si quidem memoratus sanctus Apostolus eamdem non solum urbis Romae episcopo, sed etiam cunctis divina dedicaverit dignatione, ipse etiam non solum nullam praerogativam inter coepistolos vindicaverit sibi...»).

Dacă prea fericitul Petru s-a arătat smeriț și plin de rîvnă să boteze pe Samarineni, «*de unde are, mă rog, atîta aroganță papa Damasus, ca într-o cauză generală de credință să nu binevoiască a veni la sinod nu numai el, ci să împiedice și pe alții, folosind autoritatea sa...*» («*quae tenta, rogo, arogantia est Damasi, ut generalis fidei causa, non solum ipse venire ad concilium non dignetur sed etiam alios ne vel ipsi coeant, interposita sua actoritate...*») ¹⁰⁹.

Episcopii prezenți la Sinodul din Acvileea din 381 erau, în majoritatea lor, din sfera de influență a Sfîntului Ambrozie, adică din *Italia de Nord*, din *Iliricul occidental* și din *sudul Galiei*.

S-a ținut o singură ședință, care a durat de dimineața pînă după amiază.

A prezidat episcopul *Valerian de Acvileea*, asistat de *Sfîntul Ambrozie al Milanului și Eusebiu de Bolonia (Bologna)* ¹¹⁰.

În timpul dezbaterilor, episcopul *Anemius de Sirmium*, știu să apere, față de pretențiile Bisericii de Acvileea, întîietatea Bisericii de Sirmium, reședință imperială în secolul al IV-lea și metropola politică și bisericească a Iliricului, declarînd în fața sinodalilor: «*Capul Iliricului este fără îndoială cetatea Sirmium; așa dar eu sînt episcopul acelei cetăți*» («*Caput Illyrici non nisi civitas est Sirmiensis; ego igitur episcopus illius civitatis sum*») ¹¹¹.

Amănuntele discuțiilor ni le-au păstrat actele sinodului — *Gesta concilii Aquileiensis* ¹¹² și scrisoarea sinodală *Benedictus Deus* ¹¹³, redactată de Sfîntul Ambrozie.

Deși președinția sinodului a avut-o episcopul Valerian de Acvileea, conducerea efectivă a dezbaterilor a avut-o Sfîntul Ambrozie. Episcopii arieni, *Palladin de Ratiaria (Arcer)* și *Secundian de Singidunum (Bel-*

109. *Oratio Palladii*, în scrierea *Dissertatio Maximini contra Ambrosium*, ed. F. Kauffmann, în *op. cit.*, p. 86—87; P. Bâtiffol, *op. cit.*, p. 28—29; E. Caspar, *op. cit.*, p. 244—245.

110. *Gesta concilii Aquileiensis*, 1—75, P. L., t. XVI, col. 955—979; Mansi, *op. cit.*, III, col. 601—615; J.-R. Palanque, *Saint Ambroise et l'empire romain*, p. 84, n. 47.

111. *Gesta Concilii Aquileiensis*, P. L., t. XVI, col. 960 B; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 604 BC; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 329, n. 3 și art. *Sur l'ancien évêché de Sirmium*, în «*Orientalia Christiana Periodica*», t. XIII, 1947, nr. 3—4, p. 673.

112. P. L., t. XVI, col. 955—979; Mansi, *op. cit.*, III, col. 601—615; Le Père Chifflet a argumentat în lucrarea sa, *Victoris Vitensis et Vigiliî Tapsensis provinciae Byzantennae episcoporum opera*, Dijon, 1664, că actele sinodului din Acvileea, din 381, aparțin episcopului Vigilius de Thapse, care ar fi compus o mică lucrare spre a apăra pe Sf. Ambrozie de atacurile episcopului arian *Palladius de Ratiaria (Arcer) din Dacia Ripensis*.

Lemain de Tillemont, *Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique des six premiers siècles*, t. X, Paris, 1705, p. 738—741. Note XV. *Sur les actes du concile d'Aquilée*, a demonstrat inexactitatea acestei susțineri; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 334.

113. Sf. Ambrozie, *Epistola X, Benedictus Deus*, P. L., t. XVI, col. 980—984; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 615—618.

grad), încercară să scape de condamnare și depunere din treaptă prin subterfugii, insinuări și echivocuri.

Sfântul Ambrozie însă, care jucă la acest sinod rolul de acuzator public și judecător general, conduse discuția de la început pînă la sfîrșit «cu hotărîrea și claritatea unui magistrat de carieră», cum se exprimă L. Duchesne¹¹⁴. El organizează discuțiile după modelul unui proces public și nu lăsa pe sinodali să se angajeze într-o dezbatere teologică, în care să se recurgă la argumentele și subtilitățile filozofiei și teologiei.

Ca un jurist cu experiență îndelungată, Sfântul Ambrozie procedă mai întîi la respectarea formelor de procedură.

«Fiindcă urechile noastre au ascultat așa de mari blasfemii din partea lui Palladiu și Secundian... sau ca ei să nu îndrăznească în urmă să nege din viclenie spusele lor, deși acestea nu s-ar putea pune la îndoială, avînd mărturia atîtor episcopi, cu aprobarea tuturor episcopilor, să se întocmească acte»¹¹⁵.

După aceasta, diaconul Sabinian citi rescriptul împăratului Grațian referitor la deschiderea sinodului.

Urmă apoi interogatoriul episcopului Palladiu de Ratiaria. I se ceru să declare în fața sinodalilor dacă acceptă sau respinge doctrina eretică a lui Arie, expusă clar, fără ascunzișuri și echivocuri într-o scrisoare. Sfînta Scriptură se afla pe masă și el putea, pentru a răspunde, să recurgă la texte¹¹⁶.

Palladiu evită la început să discute asupra ereziei lui Arie, se pierdu în argumentări, pretexte și diversiuni, contestînd episcopilor întruniți la Acvileea dreptul de a judeca, întrucît, după cum i-a făgăduit împăratul Grațian în 378, la Sirmium, trebuiau să vină la Acvileea și episcopii orientali, iar aceștia n-au venit.

El acuză pe Sfîntul Ambrozie că a abuzat de bunăvoința împăratului și contestă acestei adunări de la Acvileea caracterul de sinod adevărat¹¹⁷.

Mai tîrziu, pentru a diminua importanța Sinodului din Acvileea, el afirmă că n-a avut în față decît doisprezece sau treisprezece episcopi¹¹⁸, ceea ce, după actele sinodului, nu este adevărat.

Palladiu voia să se aplice în cazul său hotărîrea sinodului întrunit în 378 la Roma, în timpul papii Damasus, după care trebuia, pentru judecarea unui episcop în materie de credință, cincisprezece episcopi, iar Sinodul din Acvileea n-a atins, după cum va afirma el, acest număr¹¹⁹.

114. *Histoire ancienne de l'Église*, II, p. 474.

115. *Gesta concilii Aquileiensis*, 2, P. L., t. XVI, col. 955 B. Mansi, *op. cit.*, III, col. 601 A.

116. *Gesta concilii Aquileiensis*, 5, *ibidem*, col. 957. Mansi, *op. cit.*, III, col. 602 A.

117. *Gesta concilii Aquileiensis*, 7—12, 42, *ibidem*, col. 957—959 și 965; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 602—604; *Dissertatio Maximini contra Ambrosium*, ed. F. Kauffmann, în *op. cit.*, p. 67—73. Vezi tot aci capitolele: *Der Tag von Aquileja*, la p. XXX—XXXV și *Palladius und Secundianus*, p. L—LIII.

118. *Dissertatio Maximini contra Ambrosium*, ed. cit., p. 86, 122; J.-R. Palanque, *Saint Ambroise et l'empire romain*, p. 83.

119. Papa Damasus, *Epistula concilii Romani. Et hoc gloriae*, în Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 624—627; *Rescriptum Gratiani Augusti*, *ibidem*, col. 629 B: «ad concilium

Sfântul Ambrozie, puțin cam încurcat, răspunse că nici un episcop răsăritean n-a fost împiedicat să vină la Sinodul din Acvileea, însă n-a reușit să înlăture echivocul creat, avînd în vedere faptul că sinodul general pe care dorea să-l convoace împăratul Grațian, a devenit, la sugestia sa, un sinod local italo-ilirian.

Episcopii Sabiniu de Piacenza, Eusebiu de Bologna și preotul Evagriu, protestară contra afirmației lui Palladiu, argumentînd că chiar el însuși a cerut deschiderea imediată a sinodului. Împăratul, i se adresează Eusebiu de Bologna, nu i-a putut face alte promisiuni decît cele din decretelor oficiale¹²⁰. El trebuie să-și mărturisească credința ca în fața unui păgîn, care ar dori să se instruiască în învățătura lui Hristos¹²¹.

Mult timp, Palladiu de Ratiaria (Arcer) refuză să răspundă. În cele din urmă el se lăsă antrenat de Sfântul Ambrozie să discute scrisoarea lui Arie.

În scrisoarea sa, Arie afirmă lămurit că «numai Dumnezeu Tatăl este etern, iar Fiul a început cîndva», că «Tatăl singur este adevărat» și «numai El are nemurire», că «El singur este înțelept», «bun» și «puternic».

La unele întrebări puse de Sfântul Ambrozie și de episcopii Eusebiu de Bologna, Justus de Lugdunum (Lyon), Constantin de Arausicus (Orange), Felix de Jadertinus (oraș în Africa), Anemius de Sirmium (Mitrovița), dacă Fiul are aceleași însușiri ca și Tatăl, și la explicațiile date de episcopi, *Palladiu de Ratiaria* (Arcer) a tăcut, iar la altele a replicat că ei nu au calitatea să-l judece. El va aștepta convocarea adevăratului sinod general, în care va răspunde.

Episcopii anatematizară pe cei ce afirmă că Fiul nu are aceleași însușiri ca și Tatăl¹²².

Secundian de Singidunum (Belgrad), al doilea episcop arian prezent la Sinodul din Acvileea, fiind întrebat o singură dată dacă Fiul este «înțelept» ca și Tatăl, a continuat să tacă¹²³.

Cînd episcopul Sabiniu de Piacenza afirmă în sinod că *blasfemiile lui Arie sînt cu mult mai mici decît cele ale lui Palladiu de Ratiaria*, acesta se ridică și voi să plece, dar fu reținut. Discuția reîncepu. Palladiu afirmă acum că *Tatăl este mai mare iar Fiul i se supune*. La aceasta, Sfântul Ambrozie îi răspunde că *Fiul e mai mic decît Tatăl după natura Sa umană, iar nu după divinitate*¹²⁴.

quindecim finitiorum episcoporum; J.-R. Palanque, *Saint Ambroise et l'empire romain*, p. 83.

120. *Gesta concilii Aquileiensis*, 10, 11, P. L., t. XVI, col. 958—959; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 603 B.

121. *Gesta concilii Aquileiensis*, *ibidem*, col. 958; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 602 D.

122. Vezi discuțiile pe larg în *Gesta concilii Aquileiensis*, 13—31, *ibidem*, col. 959—965; Sf. Ambrozie, *Epistula X. Benedictus Deus*, 5, P. L., t. XVI, col. 981—982; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 603—612 și 616—617; J.-R. Palanque, *Saint Ambroise et l'empire romain*, p. 86—87.

123. *Gesta concilii Aquileiensis*, 28, *ibidem*, col. 964 B; Mansi, *op. cit.*, t. III, 606 D.

124. *Gesta concilii Aquileiensis*, 39—42, ed. cit., col. 967—969; Mansi, *op. cit.*,

Al treilea arian prezent la sinod, preotul Attalus, discipolul episcopului Julian Valens, pe care partidul arian din Poetovio, în Noric, azi Pettau în Austria, a voit să-l impună în locul episcopului ortodox Marcu, fiind interogat la rîndul său asupra credinței stabilite la Niceea, a refuzat să vorbească. Sfîntul Ambrozie a lămurit în sinod că preotul Attalus a semnat altădată hotărîrile Sinodului din Niceea, cînd făcea parte din clerul episcopului Agrippin, al cărui scaun nu se cunoaște, dar ulterior a trecut la arianism, aflîndu-se sub obediența episcopului arian Julian Valens, care a refuzat să se prezinte în fața sinodului¹²⁵. Nu știm dacă preotul Attalus s-a aflat sub influența lui Julian Valens la Poetovio, sau după ce acesta a fost alungat din Poetovio în 376 sau 377 și s-a stabilit la Milan, în Italia.

După aceasta Palladiu a cerut ca redactarea procesului-verbal să fie controlată de secretarul său, apoi să fie interogat în fața unor auditori laici¹²⁶.

Sfîntul Ambrozie îi ceru acum lui Palladius să se exprime lămurit cu privire la erezia lui Arie, care a afirmat că «*Hristos a fost creat*» și «*a fost un timp cînd El n-a existat*», sau să mărturisească cum învăța Biserica despre Hristos că a fost întotdeauna Fiul Unul Născut al lui Dumnezeu.

Palladiu n-a voit și-l numi pe Sfîntul Ambrozie nelegiuit¹²⁷.

Episcopul Valerian de Acvileea, care prezida sinodul, îi aduse lui Palladiu și acuzația că a fost hirotonit de ereticii *fotinieni*, care negau divinitatea naturală a Fiului, și a fost condamnat împreună cu ei¹²⁸.

Cum Palladiu continua să ceară venirea *auditorilor laici*, Sfîntul Ambrozie îi ceru să precizeze cine sînt aceștia. «*Aceștia sînt mulți bărbați cinstiți — viri honorati multi*», răspunse Palladiu.

În materie de credință, îi răspunse Sfîntul Ambrozie, «*Episcopi trebuie să judece pe laici, nu laicii pe episcopi*» («*Sacerdotes de laicis debent, non laici de sacerdotibus*»).

Chiar numai pentru acest fapt, un astfel de episcop, care apelează în materie de credință la judecata laicilor, trebuie condamnat și nu

t. III, col. 607—609; Sf. Ambrozie, *Epistola X. Benedictus Deus*, 7, P. L., t. XVI, col. 982 BC; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 617.

125. *Gesta Concilii Aquileiensis*, 44—45, ed. cit., col. 969—970; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 610; Sf. Ambrozie, *Epistola X. Benedictus Deus*, 9, ed. cit., 983 AB; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 617; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 336.

126. *Gesta Concilii Aquileiensis*, 43—46, ed. cit., col. 969—970; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 610.

127. *Gesta Concilii Aquileiensis*, 47—48, ed. cit., col. 970; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 610 DE.

128. *Gesta Concilii Aquileiensis*, 49, ed. cit., col. 971 A: «*Nam et Photinianis est ordinatus et cum ipsis est damnatus*»; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 611 A.

În afară de *Fotinieni*, se va ivi mai tîrziu la Naîsus (Niș, în Serbia), între 390—393, erezia *Bonosienilor*, adepții episcopului Bonosus de Naîsus care nega virginitatea Sfîntei Fecioare după nașterea lui Iisus, — post Partum —, afirmînd că ea a mai avut în urmă și alți copii. Vezi G. Jouassard, *Un évêque de L'Illyricum condamné pour erreur sur la Sainte Vierge: Bonose*, în «*Revue des Études Byzantines*», an. XIX (Mélanges Raymond Janin), Paris, 1961, p. 124—129; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 347—350.

merită să stea alături de ceilalți episcopi¹²⁹. Toți episcopii au rostit anatema. Apoi, pe rând, douăzeci și cinci de episcopi au anatematizat individual pe Palladiu, rostind fiecare mai întâi o scurtă formulă de credință¹³⁰.

După aceasta, a urmat interogatoriul lui *Secundian de Singidunum* (Belgrad), din care ni s-a păstrat doar începutul asupra textului din scrisoarea lui Arie: «*Tatăl este Dumnezeu adevărat*». Întrebat de Sfântul Ambrozie și de Eusebiu de Bologna, dacă și *Fiuul este Dumnezeu adevărat*, *Secundian* a căutat să evite răspunsul, afirmând numai că *Hristos este adevăratul Fiu Unul Născut al Tatălui*¹³¹. Nu cunoaștem restul întrebărilor, căci actele se termină brusc.

Din scrisoarea *Agimus gratias* trimisă episcopilor din Galia¹³² și din altă scrisoare sinodală, mai lungă, *Benedictus Deus*, trimisă împăraților Grațian, Valentinian II și Teodosie cel Mare¹³³, reiese că la sfârșitul dezbaterilor *Secundianus de Singidunum* (Belgrad) a fost anatematizat, ca și Palladiu de Ratiaria (Arcer), pentru arianism. Sinodali anatematizară la sfârșit și pe preotul arian Attalus din Noric¹³⁴.

Despre *Julian Valens*, profesorul lui Attalus, scrisoarea sinodală *Benedictus Deus*, adresată împăraților, redactată după toată probabilitatea de Sfântul Ambrozie, se exprimă astfel: «Dar ce să zicem de profesorul său Julian Valens? Acesta, deși era cel mai apropiat, a evitat să vină la sinod, spre a nu fi silit de episcopi să dea seama de nimicirea patriei sale și de trădarea față de cetățenii cetății Poetovio». El a adoptat moda gotă, îndrăznind să apară în fața armatei romane cu colier și brățări, după obiceiul păgînilor goți. «Acest fel de purtare este, fără îndoială, nedemn, nu numai pentru un cleric, dar chiar pentru orice creștin. Căci această purtare este contrară tradițiilor romane»¹³⁵.

În afară de erezie, episcopul arian Julian Valens se făcuse vinovat și de trădarea patriei sale, înlesnind pătrunderea goților în imperiul roman.

Nefiind prezent la sinod, el n-a putut fi condamnat, potrivit tradiției Bisericii de a nu condamna în materie de credință pe nimeni, înainte de a fi audiat.

129. *Gesta Concilii Aquileienseis*, 51 și 53, ed. cit., col. 971—972; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 611.

130. *Gesta Concilii Aquileienseis*, 53—64, ed. cit., col. 972—976; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 612—613.

131. *Gesta Concilii Aquileienseis*, 65—75, ed. cit., col. 976—979; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 613—615.

132. Sf. Ambrozie, *Epistola IX. Agimus gratias*, P. L., t. XVI, col. 979—980; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 615.

133. Sf. Ambrozie, *Epistola X. Benedictus Deus*, *ibidem*, col. 980—984; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 615—618.

134. Sf. Ambrozie, *Epistola X. Benedictus Deus*, P. L., t. XVI, col. 983 A; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 617. F. Kauffmann, *Aus der Schule des Wulfila*, p. L—III, cap. *Palladius und Secundianus*.

135. Sf. Ambrozie, *Epistola X. Benedictus Deus*, 9, ed. cit., 983 B; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 617 CD; J.-R. Palanque, *Saint Ambroise et l'empire romain*, p. 329. Pentru Poetovio, azi Pettau, vezi: Iva Mikl, *Poetovio*, în «Das Altertum», Band 9, 1963, Heft 2, p. 84—97.

Opera Sinodului din Acvileea nu se termină cu ședința în care au fost judecați și anatematizați episcopii *Palladius de Ratiaria* (Arcer), *Secundian din Singidunum* (Belgrad) și preotul *Attalus din Noric*.

În reuniunile din zilele următoare, sinodali, în frunte cu Sfântul Ambrozie, redactară patru scrisori referitoare la rezultatele și hotărârile sinodului.

Prin scrisoarea *Agimus gratias*, adresată episcopilor Galiei din provinciile *Viennensis* și *Narbonensis*, care au delegat la Sinodul din Acvileea pe episcopii Constantin de Arausicus (Orange) și Procul de Masalia (Marseille), li se aducea la cunoștință condamnarea celor doi episcopi *Palladius de Ratiaria* (Arcer) și *Secundian de Singidunum* (Belgrad)¹³⁶.

În a doua scrisoare, *Benedictus Deus*, sinodali făceau cunoscut împăraților Grațian, Valentinian II și Teodosie cel Mare cele discutate în Sinodul de la Acvileea, care a condamnat și depus din treapta lor pe episcopii *Palladius* și *Secundian*, precum și pe preotul *Attalus*, acuzați de arianism, și-i rugau să pună în aplicare hotărârile sinodului. Ei cereau totodată ca episcopii eretici să fie înlocuiți cu episcopii ortodocși, sub controlul delegaților sinodului.

Cît privește pe Julian Valens, acesta, nefiind episcop canonic de Poetovio (Pettau), deoarece fusese impus de partidul arian, avînd în vedere că nu s-a prezentat în fața sinodului, n-a putut fi condamnat. Cum el continua activitatea sa în favoarea arianismului, după ce se refugiase de la Uoetovio la Milan, săvîrșind hirotonii necanonice în Italia de nord, sinodali rugau pe împăratul Grațian să-i pună în vedere să părăsească Italia.

Împăratul Grațian era rugat totodată să interzică adunările de cult ale *fotinienilor*, care continuau să se țină la Sirmium (Mitrovița), cu toate legile promulgate contra lor¹³⁷.

În a treia scrisoare, *Provisum est*, sinodali făceau cunoscut împăraților amintiți cele discutate în sinod și rugau pe împăratul Grațian să ia măsuri împotriva partizanilor antipapii Ursinus, care provocau tulburări la Roma¹³⁸.

În a patra scrisoare, *Quamlibet*, sinodali întruniți la Acvileea, mulțumeau călduros împăraților, îndeosebi lui Grațian, pentru că, datorită ajutorului și bunăvoinței sale, victoria Ortodoxiei asupra arianismului a fost asigurată în tot imperiul, iar mult dorita pace și liniște domnea acum pretutindeni. Ei rugau totodată pe împărați să aducă pacea și înțelegerea în Biserica Alexandriei și a Antiohiei, unde existau certuri

136. Sf. Ambrozie, *Epistola IX. Agimus gratias*, P. L., t. XVI, col. 979—980. Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 615.

137. Idem, *Epistola X. Benedictus Deus*, P. L., t. XVI, col. 980—984; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 615—618.

138. Idem, *Epistola XI. Provisum est*, *ibidem*, col. 985—987; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 621—622.

apăruse între clericii și credincioșii acestor două vechi Biserici apostolice cu privire la alegerea conducătorilor lor¹³⁹.

*

Sinodul de la Acvileea din anul 381, ultimul care s-a ținut în provinciile romane ale Iliricului occidental contra arienilor, și-a împlinit menirea sa.

După această dată, nici o Biserică nu se mai găsea în mîinile arienilor, în provinciile Iliricului.

Același rezultat l-a obținut în Răsărit, cu puțin mai înainte, în vara anului 381, împăratul Teodosie cel Mare, în Sinodul II Ecumenic de la Constantinopol, în care, împreună cu pnevmatomahii, au fost condamnați din nou și arienii.

Arianismul își încetă oficial existența în provinciile *Moesia Inferior* și *Dacia Pontică* sau *Scythia Minor*, din dioceza *Thracia*, care a aparținut totdeauna prefecturii Orientului.

Goții însă, care s-au instalat în Dacia Traiană după 271, au primit creștinismul în forma lui ariană din Orient, în timpul împăraților Constantius (337—361) și Valens (364—378), susținătorii arienilor. Arianismul s-a răspândit la goți, populație de origine germană, datorită indeosebi activității misionare a episcopului Ulfila sau Wulfila (341—383), originar din Capadocia.

De la goți, arianismul a trecut apoi la celelate neamuri germane înrudite cu ei, care l-au răspândit pretutindeni pe unde au trecut, din Dacia Carpatică și Moesia Inferior, pînă în Italia, Galia, Spania și Africa de Nord.

După plecarea goților și a neamurilor germane înrudite cu ei din imperiul roman de răsărit, spre Apusul Europei, credința ortodoxă niceeană s-a răspândit în toată libertatea în provinciile romane sud-dunărene, ajungînd la înflorire și strălucire.

Două sinoade, ținute aproape în același timp, în anul 382, unul la Constantinopol și altul la Roma, sub papa Damasus, constatau cu bucurie că în Răsărit și Apus strălucea acum pretutindeni credința ortodoxă niceeană.

Din provinciile romane sud-dunărene, s-a răspândit creștinismul la nordul Dunării, în Dacia Carpatică, în limba latină, nu greacă, sub forma lui ortodoxă, după credința stabilită de Părinții Sinodului I Ecumenic întruniți în anul 325 la Niceea.

În creștinismul geto-daco-roman n-a rămas nici o urmă din erezia ariană, care, în secolul al IV-lea, a tulburat atît de mult întreaga creștinătate.

139. Sf. Ambrozie, *Epistola XII. Quamlibet*, ed. cit., col. 987—990; Mansi, *op. cit.*, t. III, col. 623—624; Hefele-Leclercq, *Histoire des concils*, t. II, 1, Paris, 1908, p. 49—53.

Pr. Magistrand Aurelian I. Catrina

MĂRTURISIREA DE CREDINȚĂ A ARHIEREILOR ORTODOCȘI *

PRIVIRE ISTORICĂ ȘI IMPORTANȚA CANONICĂ

Ca părtași principali ai succesiunii apostolice, episcopii au obligația de a păstra cu fidelitate învățătura creștină cuprinsă în cele două izvoare ale Revelației, Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție.

Arhieriei ortodoxe — avînd cel mai înalt grad în ierarhia de instituire divină — sînt cei dinții cărora le revine îndatorirea de a supraveghea corectitudinea învățăturii de credință ortodoxă, de a o apăra, de a o propovădui și de a o păstra neatinsă. Fiecare episcop, în ierarhia sa, deține în modul cel mai deplin și e dator să exercite în același mod puterea bisericească sub cele trei aspecte ale ei: învățătoarească, sfîntitoare și cîrmuitoare. Dar acest lucru îl pot face numai în legătură organică cu Biserica, fiindcă numai rămînînd în Biserică, ei păstrează harul pe care-l primesc prin hirotonie.

Dacă ar cădea de la credință și din legătura cu Biserica, ei cad și din har, iar față de aceasta ei nu mai pot face nimic din lucrarea arhieriească, pentru că pierzînd și credința și harul, au pierdut întreaga moștenire de la Sfîntii Apostoli. Deci prima lor grijă trebuie să fie păstrarea dreptei credințe. Dar păstrarea dreptei credințe este legată de întreaga lor lucrare arhieriească, așa încît nu poate constitui un obiect independent și izolat, ci unul împreunat cu păstrarea tuturor rînduieilor bisericești adoptate prin hotărîri sinodale și prin obicei.

Datorită rolului important pe care-l au arhieriei în păstrarea învățăturii creștine și în propovăduirea ei nealterată, Sinodul VII Ecumenic (787), prin canonul 2, se ocupă de problema instruirii clerului, și mai ales a clerului superior, arhieriei. Deoarece cîntînd psalmi ne unim cu Dumnezeu — «întru îndreptările Tale voi cugeta și nu voi uita cuvintele Tale» (Ps. CXVIII, 16) — toți creștinii trebuie să păzească acest lucru izbăvitor, iar mai ales cei ce au îmbrăcat vrednicia preoțească. Pentru aceasta — spune canonul amintit — hotărîm, ca tot cel ce năzuiește a se înainta la treapta episcopiei, să cunoască bine Psaltirea, pentru ca astfel să îndemne clerul de sub el să învețe. În acest scop să se cerceteze cu temeinicie de către mitropolit, dacă are rîvnă să citească cu băgare de seamă și nu cu ușurință sfintele canoane și Sfînta Evanghelie, cartea dumnezeiescului Apostol și toată dumnezeiasca Scriptură,

* Această lucrare de seminar în cadrul cursurilor pentru titlul de magistrat în teologie a fost întocmită sub îndrumarea P. C. Pr. Prof. Liviu Stan, care a și dat avizul pentru publicare.

petrecînd potrivit cu sfințele porunci și învățînd credincioșii săi. Căci temelie ierarhiei noastre sînt cuvintele cele predanisite de Dumnezeu, adică știința cea adevărată a dumnezeieștilor Scripturi, precum spune și marele Dionisie. Iar dacă s-ar îndoi și nu ar dori să facă și să învețe așa, să nu se hirotonească, căci Dumnezeu poruncind zice : «Fiindcă tu ai îndepărtat știința și eu te voi îndepărta, ca să nu mai fii preotul Meu»¹.

După cum se poate vedea, acest canon arată în mod clar și amănunțit îndatorirea episcopilor de a-și însuși temeinic învățătura de credință, rînduielele canonice ale Bisericii și toate cele predanisite, adică păstrate în mod tradițional de Biserică. Canonul mai cere, de asemenea, episcopului să ducă o viață nedesmințită de faptele sale, nevoindu-se a învăța clerul și poporul de sub cîrmuirea lui.

În textul mai explicit al acestui canon, trebuie să vedem numai reluarea și fixarea unei rînduielei foarte vechi, exprimate în toate scrierile care cer ca episcopul să fie ales dintre oamenii cu însușiri deosebite (începînd cu I Timotei III, 1—7 ; *Constit. Apost.*, etc.)², și să fie hirotont de cel puțin trei episcopi împreună cu mitropolitul (can. 4 al Sinodului I Ecumenic, can. 10 al Sinodului de la Sardica, can. 19 al Sinodului VI Ecumenic etc.).

Cum însă în nici o altă dispoziție canonică mai veche (can. 4 al Sinodului I Ecumenic ; can. 10 al Sinodului de la Sardica etc.), nu se spune atît de clar, ce trebuie să i se ceară unui viitor episcop, atunci cînd urmează să i se facă examinarea canonică, trebuie să luăm acest canon drept prim izvor al îndatoririi impuse candidaților la episcopie de a-și arăta printr-o mărturisire publică atașamentul față de dreapta credință și față de toate rînduielele bisericesti, în primul rînd față de cele canonice.

Într-o formă și mai clară, îndatorirea ca arhiereul să mărturisească credința ortodoxă la hirotonia sa, apare pentru prima dată la un sinod din 843 de la Constantinopol, cînd se proclamă Duminica Ortodoxiei. Iată ce se relatează despre această hotărîre : «În duminica apropiată de aceea în care se recitesc decretulele sinodale și se predică definițiile ortodoxe despre restaurarea cultului sfințelor icoane, au fost puse înainte patru capitole, înscrise în cartea sinodală»³.

În cele patru capitole amintite se dau anatemei următorii :

1. Aceia care nu primesc dumnezeieștile definiții ale «Învățătorilor sfinți ai Bisericii» și pe cele ce s-au spus de ei prin harul Sfîntului Duh, străduindu-se ca printr-o interpretare greșită să ruineze adevărata credință ;

2. Aceia care nu primesc Cuvîntul lui Iisus Hristos, adevăratul Dumnezeu, că : «Tatăl Meu este mai mare decît Mine», în sensul lui adevărat după cum au lămurit Sfînții Părinți ;

1. Nicodim Milaș, *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, partea II, vol. I, Arad, 1931, p. 492 ; Pr. C. Dron, *Canoanele — text și interpretare*, II, București, 1935, p. 395.

2. Vezi Pr. Prof. Liviu Stan, *Mirenii în Biserică*, Sibiu, 1939, p. 251—260.

3. P. G., t. CXL, col. 261.

3. Aceia care susțin divinizarea trupului luat de Hristos și transformarea naturii omenești în divinitate, de unde rezultă că întruparea și pătimirea Domnului au fost închipuite sau că divinitatea Celui Unul-Născut a fost pătimitoare ;

4. Aceia ce zic că trupul Domnului în virtutea unirii cu Acesta, a fost desăvârșit fiind divinizat.

În încheiere se declară, că cele spuse despre Domnul în Evangheliile : «Tatăl Meu este mai mare decât Mine», au fost transmise de Sfinții Părinți, că acest cuvânt l-a spus Domnul și Dumnezeu nostru Iisus Hristos după natura sa creată în care a și pățimit. Tomul declară, de asemenea, că primește și celelalte mărturii ale Sfinților Părinți, luându-se hotărârea ca, în viitor, arhiereul să mărturisească în acest fel credința ortodoxă și numai astfel să fie întărite toate hirotoniile viitoare⁴.

Desigur însă că hotărârea aceasta nu face decât să completeze, din latura dogmatică, o rînduială mai veche, cum a fost aceea exprimată de canonul 2 al Sinodului VII Ecumenic, și care era mai cuprinzătoare, conținând și elementul canonic.

În cursul aceluiași secol (al IX-lea) această «Mărturisire de credință» se generalizează în întreaga Biserică și devine un element al rînduiei cultice pentru hirotonia arhiereilor ortodocși, precum și al rînduiei canonice privitoare la confirmarea alegerii și la validitatea hirotoniei arhiereilor. Ele începeau ca și cele de astăzi cu simbolul niceo-constantinopolitan, continuau cu lămurirea dogmei Trinității și întrupării după Sfinții Părinți și după sinoade, și continuau — spre deosebire de cele de astăzi — cu o foarte lungă expunere asupra cultului icoanelor, încheindu-se cu acceptarea celor 7 sinoade ecumenice⁵.

Biserica Ortodoxă, fidelă Tradiției, a păstrat pînă astăzi neschimbată formula acestei «Mărturisiri de credință».

Mărturisirea de credință a arhiereilor la romîni. — Pînă în secolul al XVII-lea, «Mărturisirea de credință a arhiereilor» a fost rostită de către aceștia în limba greacă sau în cea slavonă.

Toată rînduiala hirotoniei arhiereilor în limba romînă, inclusiv versiunea romînă a Simbolului credinței, are origine comună cu *Condica Sfîntă* și sînt traduse din ordinul mitropolitului Ștefan, pentru ca arhiereii hirotoniți în Mitropolia Ungrovlahiei să pronunțe în limba romînă «Mărturisirea de credință».

Prima traducere era făcută liber și ea se găsește într-un manuscris ce cuprinde «Rînduiala Episcopului cum trebuie să se facă» și «slujba la sfărîmarea mîștelor Dumnezeștii târnosanii», adică «Alegerea și hirotonia episcopului» precum și «sfîntirea Bisericii», manuscris găsit de Ghenadie Craioveanu la biblioteca reședinței mitropolitane din Iași și pus la dispoziția acestuia de mitropolitul Moldovei, Iosif.

Scrierea din acest manuscris este dreaptă, imitînd tiparul și are 3 stampe lucrate cu mîna care reprezintă două pe Mîntuitorul în chip de

4. *Ibidem*, col. 264.

5. V. Grumel, *Les Regestes*, vol. III, 417, p. 46.

arhiereu, și una pe înțeleptul Solomon ținând în mîna stîngă o biserică cu trei turle, iar în dreapta un rulou.

Simbolul credinței din această rînduială împreună cu «Mărturisirea de credință» ce se află în acest manuscris este o traducere liberă făcută poate de Teodosie, succesorul mitropolitului Ștefan, care pe la anul 1657 — data acestei traduceri — se afla în Minăstirea Cozia, și ele s-au făcut cu scopul de a se scrie în *Condica Sfîntă* care era în formație și pentru care mitropolitul Ștefan și dispusese să se lase două foi albe la începutul ei spre a se transcrie aici. Facem această afirmație bazați pe considerentul că această «Mărturisire de credință» are aceleași particularități lingvistice ca și celelalte scrieri literare ale mitropolitului Teodosie. Pe lângă aceasta, Teodosie — care făcea parte în acea vreme din clericii inferiori ai mitropolitului Ștefan — era persoana care cunoștea limba greacă, slavonă și chiar latină și prin urmare era în situația de a face aceste traduceri. Devenind mitropolit, Teodosie valorifică această lucrare în tot timpul păstoriei sale, pronunțînd Simbolul credinței în forma tradusă de el — așa cum vedem din actele din *Condica Sfîntă* — la hirotonia sa.

Manuscrisul amintit poartă și numele celui care l-a scris, logofătul Staevo : «Acésta s-ta D-zească carte am scrisu eu... în s-tul botezu Staevo (al lui Ștefan mitropolitul cel venitu de a doa óră în anul 7165 — 1657) 6.

«Mărturisirea de credință» a mitropolitului Teodosie forma un tot, spre deosebire de cea de astăzi și era cu mult mai simplă.

După rostirea Simbolului credinței, arhiereul mărturisește că :

1. Primește cele 7 sinoade ecumenice care s-au făcut pentru întărirea «tocmialelor creștinești» ;

2. Păzește canoanele și «tocmialele întărite de Sfinții Părinți care s-au aflat la cele 7 sinoade și toate sfintele tocmiale și învățături cite după bogate vremi s-au îndreptat de Sfinții Părinți» ;

3. Va păzi pacea Bisericii și în toată vremea vieții să nu gîndească asupra ei «niscare lucruri împotriva nici învr-un chip, ce cu totul să urmeză și să mă plec învățăturilor celor bune ale preaosfîntitului meu stăpîn și biruitoriu a toată lumea patriarh Kirio Kyr Metodie și mă făgăduescă cu minte, cu dragoste D-dească și cu frica lui Dumnedeu» ;

4. Va păzi cuvîntătoarea turmă care i s-a dat și cu cît îi va fi puterea să se păzească curat de toate răutățile și nedrepte și viclene ; și

5. Va păzi neschimbate în toată eparhia și toate «tocmialele ce are scaunul patriarhicescu» 7.

În anul 1705, mitropolitul Antim Ivireanu — care era atunci episcop la Rîmnice — face o nouă traducere a Simbolului credinței apropiată foarte mult de originalul grec.

Dacă am încerca să facem o deosebire între acest Simbol tradus de Antim Ivireanu și cel ce se folosește astăzi, vom găsi foarte puține deose-

6. Ghenadie Craioveanu, *Condica Sfîntă a Mitropoliei Ungrovlahiei*, București, 1886, p. 39—40, nota c.

7. *Ibidem*, p. 27—29.

biri. Astfel, în traducerea lui Antim găsim expresia : «ИМ САС УМЕНИТ», în loc de «și s-a făcut om» cum este în cel fo losit astăzi, și aceasta poate din cauza schimbării sensului acestui cuvînt. Găsim apoi expresia : «УНСА НЗСКСТ ДЕЛА ПЗРИНТЕЛЕ НЗСКСТЪ» (unul născut de la Părintele născut), expresie pe care astăzi o găsim formulată : «Unul-Născut care din Tatăl s-a născut». De asemenea Antim Ivireanu întrebuițează foarte des prepoziția «ДЕЛА» în loc de «din», ceea ce nu reprezintă numai originea și începutul de unde pleacă ceva.

Ulterior, «Mărturisirea de credință» a arhierilor a fost tradusă în *Rânduiala hirotoniei arhieresti*, Neamț, 1855 și în *Arhieraticonul*, tipărit la București, în anul 1895.

Importanța mărturisirii de credință a arhierilor. — «Mărturisirea de credință a arhierilor» dovedește importanța pe care a acordat-o Biserica Ortodoxă Sfintei Tradiții, care s-a păstrat și s-a exprimat în Biserică, și sub controlul ei, în mai multe feluri, între care și acesta pe care-l reprezintă «Mărturisirea de credință a arhierilor». Toate măsurile luate de Biserică pentru fixarea și păstrarea Sfintei sale Tradiții, arată cât de atentă a fost ea pentru a nu se strecura în credință, cultul și viața creștină, idei și practici străine de învățătura și practica sa tradițională. «Mărturisirea de credință a arhierilor» rezumă întreg conținutul Sfintei Scripturi, al Sfintei Tradiții și al tradiției bisericesti în sens larg : Simbolul credinței, ca sumar al adevărilor de credință mărturisite de Biserică, hotărârile sinoadelor ecumenice și locale recunoscute de Biserică, canoanele și scrierile Sfinților Părinți în consens cu Biserica, Sfintele Taine etc.

Biserica Ortodoxă a cunoscut diferite tradiții locale sau provizorii, dar ea nu le-a introdus în conținutul comun obligatoriu al Sfintei Tradiții, și nici în acela al Tradiției generale bisericesti în sens larg. Atentă fiind la păstrarea depozitului tradițional sacru și autentic — după cum dovedește și «Mărturisirea de credință a arhierilor» — ea a recunoscut și a generalizat numai acele credințe și practici tradiționale care s-au bucurat de aprobarea Bisericii Ecumenice și erau absolut necesare vieții religioase. Biserica Ortodoxă a păstrat nefalsificat depozitul Sfintei Tradiții și l-a ferit de pătrunderea unor idei și practici laterale inovatoare, folosind în acest scop ca principală frînă și măsură preventivă chiar mărturisirea de credință care se rostește la hirotonia arhierilor.

Cu acest prilej, în acord cu conținutul Sfintei Scripturi, al Sfintei Tradiții și al tradiției generale bisericesti, arhierul mărturisește :

1. Credința într-un singur Dumnezeu despărțit în fețe : Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh ; despărțit «după ceea ce e propriu fiecărei persoane, dar nedespărțit după substanță, și toată Treimea aceeași. Unitate după substanță, fire și formă, Treime după apropiere și numire, pentru că se numește unul adică Tată, altul Fiu și celălalt Duh Sfînt. Tatăl nenăscut și fără început ; pentru că nu este ceva mai înainte de Dînsul ; căci

Acela era, și cu adevărat era Dumnezeu ; fără de început, pentru că nu din cineva își are ființa, decît din sine însuși».

2. Tatăl este cauza Fiului și a Sfîntului Duh, a Fiului cu nașterea, iar a Sfîntului Duh cu purcederea, Tatăl nedespărțindu-se de Fiul, nici Fiul de Sfîntul Duh, nici Sfîntul Duh de Tatăl și de Fiul, ci Tatăl este întreg în Fiul și Sfîntul Duh ; asemenea și Fiul este întreg în Tatăl și în Sfîntul Duh, și tot așa și Sfîntul Duh este întreg în Tatăl și Fiul, pentru că «s-au unit cu despărțire și s-au despărțit cu unire».

3. Fiul s-a pogorit «pină la firea noastră, și pre omul cel umilit și căzut l-a luat cu totul deplin din curatele și fecioareștile sîngiurii ale celei singure fără prihană și curatei Fecioare, ca să dăruiască la toată lumea mîntuire și Har, pentru a Sa îndurare».

4. Prin întrupare Fiul este Dumnezeu desăvîrșit și om desăvîrșit, «care în același timp a fost corp și în același timp Cuvînt al lui Dumnezeu : corp însuflețit și sufllet cuvîntător și gînditor, păstrînd și după unire toate preamăririle firești ale Dumnezeirii Sale și neschimbînd cele ale Dumnezeirii sau omenirii Lui prin unirea cea desăvîrșită cu Cuvîntul, purtînd El o ființă compusă, care păstrează pe cele două firi și lucrări ; acelea din care și între care a fost Unul și același Iisus Hristos, Dumnezeuul nostru, Carele a avut în același timp și două voințe firești iar nu închipuite».

5. Iisus Hristos a pătimit *cu trupul*, a primit toate patimile noastre, ca foame, sete, osteneală, lacrimi etc., în afară de păcat, toate aceste patimi lucrînd în El «nu cu sila precum între noi, ci voința omenească urmînd voința Lui cea Dumnezeiască, pentru că voind a flămînzit, voind a însetat, voind a ostenit, voind a murit», primind moartea pentru noi, Dumnezeirea lui rămîniînd fără patimă.

6. Coborîrea la iad a lui Iisus Hristos, scoțînd de acolo sufletele dreptilor Vechiului Testament.

7. Învierea Domnului Iisus Hristos, șederea Lui timp de 40 de zile pe pămînt, arătîndu-se în acest timp ucenicilor Săi, înălțarea la ceruri și șederea de-a dreapta Tatălui nu în sensul de loc sau împrejurime, ci în sensul de preamărire pe care a avut-o atît înainte de întrupare, cît și după aceea.

8. A doua venire a lui Iisus Hristos cînd va judeca viii și morții, dreptii și păcătoșii, răsplătîndu-le fiecăruiia după faptele lor.

9. Credința în predaniile «cele despre Dumnezeu și Dumnezeieștile explicații ale Bisericii celei una sobornicească și apostolească».

10. Închinarea sfîntelor icoane : a lui Iisus Hristos, a Maicii Domnului și ale tuturor sfîntilor nu sub formă de adorare, ci «raportîndu-se cu mîntea la chipul pe care-l reprezintă».

11. Anatematizează pe Arie, Macedonie, Nestorie și pe adepții lor și toți ereticii.

12. Cînsteste pe Fecioara Maria ca Născătoare de Dumnezeu.

În încheierea «Mărturisirii de credință», arhiereul mărturisește că va păstra și va observa cu sfințenie în tot timpul vieții sale canoanele

celor 7 sinoade ecumenice precum și a celor locale, învățăturile Sfinților Părinți, tradițiile Bisericii Ortodoxe, legile și regulamentele Sfântului Sinod al Bisericii de care aparține, legile țării.

*

Am arătat în cele de mai sus că arhieriei sînt cei dintîi cărora le revine îndatorirea de a supraveghia corectitudinea învățăturii de credință, de a o apăra, de a o propovădui și de a o păstra neatinsă. Datorită acestui rol important pe care îl au ei, Sinodul VII Ecumenic prin canonul 2 se ocupă de problema instruirii lor, canon ce poate fi socotit drept prim izvor al îndatoririi impuse candidaților la episcopie de a-și arăta printr-o mărturisire publică atașamentul față de dreapta credință și față de toate rînduielile bisericești, în primul rînd față de cele canonice, vechile dispoziții canonice nefiind atît de clare. Într-o formă mai clară această îndatorire apare la un sinod ținut la Constantinopol în anul 843.

În Biserica Ortodoxă Romînă «Mărturisirea de Credință a arhierilor» a fost tradusă în limba romînă din ordinul Mitropolitului Ștefan, pentru ca arhieriei hirotoniți în Mitropolia Ungrovlahiei să pronunțe în limba romînă mărturisirea de credință.

Mărturisirea de credință a arhierilor dovedește importanța pe care a acordat-o Biserica Ortodoxă Sfintei Tradiții, care s-a păstrat și s-a exprimat în Biserică și sub controlul ei în mai multe feluri, între care și acesta pe care-l reprezintă mărturisirea de credință a arhierilor.

Pr. Magistrand Mircea Nișcoveanu

ÎNVĂȚĂTURA SFÎNTULUI AMBROZIE DESPRE SFÎNTUL DUH *

«Căci nici o binecuvîntare nu poate fi deplină
decît prin revărsarea Duhului Sfînt» (Sfîntul
Ambrozie, *Despre Sfîntul Duh*, Cartea I, cap.
VII, P. L., t. XVI, col. 755 B).

Printre marile personalități care au ilustrat epoca de aur a literaturii patristice, se numără și Sfîntul Ambrozie, distinsul episcop al Mediolanului. El se impune ca om de întinsă suprafață duhovnicească și fervent luptător pentru apărarea dreptei credințe, alături de alți reprezentanți ai Bisericii, ca : Sfîntii Atanasie, Vasile cel Mare, Grigorie de Nazianz, Grigorie de Nissa, Ioan Gură de Aur, Chiril al Alexandriei, Ilarie, Fericiții Ieronim și Augustin.

Descendent dintr-o familie nobilă creștină, Sfîntul Ambrozie își petrece viața între anii 339 și 397, în vremea împăraților : Valentinian I († 375), Grațian († 383), Valentinian II († 392) și Teodosie cel Mare († 395), militînd continuu pentru apărarea Bisericii, în fața atacurilor interne și externe¹.

Înzestrat cu frumoase calități, ajunge, după anul 370, prefect al pretoriului pentru Italia și apoi guvernator al Aemiliei și Liguriei, avînd capitala în Mediolanum (Milano). În această înaltă situație, ajutat de studiile sale superioare de literatură și drept, Ambrozie se impune chiar de pe acum ca un om deosebit. «Luînd asupra-și răspunderea arhieriei, el se dedică studiului Sfîntei Scripturi spre a putea fi de folos Bisericii sale și păstorilor săi. Floarea cea cu bun miros a Evangheliei s-a deschis în sufletul acestui «vas ales», în Mediolanul Italiei. Își întărește cunoștințele sale teologice, aprofundînd scrierile lui Filon, Origen, Atanasie, Vasile cel Mare, Chiril al Ierusalimului, Didim cel Orb, Grigorie de Nazianz, din Răsărit, iar din Apus, ale lui Ipolit episcopul Romei ș. a. Era încununat și cu darul elocinței prin care exercita o profundă influență asupra celor care-l audiau. Lira elocvenței ambroziene a făcut să vibreze și cele mai rezistente coarde ale sufletului uman (așa cum a fost cazul lui Augustin), transfigurîndu-l pe acesta cu totul.

În lupta sa de apărare a dreptei credințe, Sfîntul Ambrozie era ajutat de o bunătate fără seamăn. Astfel, el ocrotea foarte mult pe cei

* Lucrare de seminar în cadrul cursurilor pentru titlul de magistru în teologie a fost întocmită sub îndrumarea Pr. Prof. Ioan G. Coman, care a și dat avizul pentru publicare.

1. Pr. Prof. Ioan G. Coman, *Patrologia*, manual pentru uzul studenților Institutelor teologice, București, 1956, p. 230 ș. u.

nevoiași. A mers pînă acolo, încît a vîndut vasele bisericești spre a răscumpăra pe prizonierii de război. Prin învățăturile sale sprijinea și apăra Biserica împotriva celor ce cutezau să o atace. Mediolanul cuprindea pe atunci destui adepți ai arianismului, care avuseseră și un episcop, pe Auxențiu. Străduințele Sfîntului Ambrozio au fost ca să aducă oile cele rătăcite în staulul Domnului Iisus. Pentru a combate pe arieni, Sfîntul Ambrozio compune două scrieri adresate împăratului Grațian: *De fide* (378) și *De Spiritu Sancto* (381). A luat de asemenea atitudine fățișă împotriva împărătesei Justina, protectoarea arienilor².

Dar, un prețios aport a adus Ortodoxiei prin operele sale exegetice, morale-ascetice, dogmatice, cuvîntări, imne. Sfîntul Ambrozio n-a fost un dogmatist, ci în scrierile sale s-a călăuzit de idealul înalt al edificării credincioșilor săi, de a combate pe ereticii vremii sale (arieni, sabelieni, pnevmatomahi ș. a.). Față de dogma Sfintei Treimi, poziția ierarhului milanez este ortodoxă, de asemenea și în ceea ce privește dogma hristologică.

Referitor la pnevmatologie, Sfîntul Ambrozio a compus tratatul «*De Spiritu Sancto*» (Despre Sfîntul Duh) în anul 381, în trei cărți, adresate, după cum am amintit, lui Grațian. La alcătuirea acestui tratat, se pare că Sfîntul Ambrozio s-a inspirat din lucrarea *Despre Duhul Sfînt* (374) a lui Vasilie cel Mare, din scrierile lui Chiril al Ierusalimului și îndeosebi din acelea ale lui Didim cel Orb³.

I. *Raportul Sfîntului Duh cu celelalte două Persoane ale Dumnezeirii*. — În tratatul său *Despre Duhul Sfînt*, Ambrozio aduce argumente suficiente spre a demonstra consubstanțialitatea celei de a treia Persoane a Sfintei Treimi, cu celelalte două. El afirmă: «Astfel și Duhul este una cu Tatăl și cu Fiul, deoarece și El cunoaște toate ale lui Dumnezeu»⁴. Sau: «Dumnezeu Tatăl are Dumnezeirea, o are și Fiul, în care sălășluiește plenitudinea Dumnezeirii; o are și Duhul»⁵. Prin urmare cele ce sînt atribuite celorlalte două Persoane se referă și la Duhul Sfînt, în virtutea consubstanțialității. Sfîntul Ambrozio precizează că Duhul însuși cunoaște ca și Fiul și este martor al celor săvîrșite de Tatăl și părtaș nedespărțit al tainelor dumnezeiești⁶. Binecuvîntarea în numele Sfintei Treimi scoate în evidență un tateea Acesteia. «Cine e binecuvîntat în Hristos este binecuvîntat în numele Tatălui și al Fiului și al Sfîntului Duh»⁷.

2. *Ibidem*, p. 235. Vezi și Duc de Broglie, *Saint Ambroise*, Paris, 1924, p. 230; J. R. Palanque, *Saint Ambroise et l'Empire Romain*, Paris, 1933, p. 94; P. de Labriolle, *Saint Ambroise* (Pensée chrét.), 1908, p. 73.

3. Pr. Prof. Ioan G. Coman, *op. cit.*, p. 232—233.

4. Sf. Ambrozio al Mediolanului, *Despre Sfîntul Duh*, cartea III, cap. XIX, P. L., t. XVI, col. 844 C. În alcătuirea lucrării de față ne-am servit de textul latin citat, iar traducerea ne aparține în întregime.

5. «Habet Deus Pater divinitatem, habet et Filius, in quo habet plenitudo divinitatis: habet et Spiritus» (*Ibidem*, col. 844 D).

6. *Ibidem*, cartea I, cap. I, P. L., t. XVI, col. 737 B.

7. *Ibidem*, cartea I, cap. III, P. L., t. XVI, col. 742 A.

Duhul Sfânt este lumina lui Dumnezeu care luminează pe cei dintru întuneric și se distinge de Tatăl și de Fiul⁸. Deși Sfântul Duh a lucrat prin Fiul, totuși «n-a putut fi răstignit, fiindcă n-a avut carne și oase, ci a fost răstignit Fiul lui Dumnezeu, care a primit carne și oase⁹.

Sfântul Duh este de o ființă cu celelalte două Persoane ale Sfintei Treimi : «Căci după cum Tatăl este putere, tot astfel și Fiul este putere și Sfântul Duh este putere... Însuși Domnul a numit pe Duhul Sfânt, Putere»¹⁰. Adevărata viață este a cunoaște pe Tatăl, pe Fiul și pe Duhul Sfânt și ca atare Duhul Sfânt nu trebuie separat de Dumnezeu¹¹. Fiindcă același lucru e comun și Tatălui și Fiului și Sfântului Duh ; când același lucru vrea și când același lucru poate, nu este din afecțiunea voinței, ci din esența Treimii. «Căci după Dumnezeu, Duhul nu este peste Hristos, ci în Hristos...»¹². Duhul se descoperă la fel ca și Fiul și de aceea nu e subordonare, ci din lucrare se vedește o singură Dumnezeu. În Sfânta Treime este unitate dumnezeiască și nu înegalitate de Persoane. «Vezi așadar că și Duhul Sfânt conlucrează cu Tatăl și cu Fiul»¹³. Unitatea Sfintei Treimi rămâne neîmpărțită deoarece nici Hristos nu poate să fie fără Duhul, nici Duhul fără Hristos. Unitatea naturii dumnezeiești nu poate să fie separată. «Să știi că nu este înegalitate, ci unitate a naturii ; Logosul însuși e sabia Duhului Sfânt»¹⁴. Distinsul ierarh precizează : «Astfel, pe Duhul Sfânt nu-l excludem din unitatea Dumnezeirii și nu afirmăm că sînt trei Dumnezei, ci negăm acest lucru, pentru că nu unitatea face numărul mare al zeilor, ci împărțirea puterii»¹⁵. Și are deplina convingere că : «Tatăl e sfânt, Fiul e sfânt și Duhul e sfânt ; dar nu sînt trei sfinți deoarece unul este Dumnezeu cel sfânt, unul este Domnul. Căci una este adevărata sfințenie, după cum una este adevărata Dumnezeu, una e aceea adevărată sfințenie naturală»¹⁶. Numele Duhului Sfânt este lauda lui Dumnezeu. Unitatea slavei și a împărăției se vedește în Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt. «Fiul se vede în Duhul... Astfel nu cu ochiul trupesc se vede Hristos, ci prin harul duhovnicesc»¹⁷.

8. «Et Pater ergo spiritus, et Filius spiritus ; sed non confusus cum Patre et Filio Spiritus Sanctus, verum et a Patre distinctus et a Filio!» (*Ibidem*, cartea I, cap. IX, P. L., t. XVI, col. 759 C).

9. *Ibidem*, cartea I, cap. IX, P. L., t. XVI, col. 759 CD.

10. *Ibidem*, cartea II, cap. I, P. L., t. XVI, col. 777 C și 778 A.

11. «Însă unde e Duhul, acolo este viața veșnică, căci însuși Duhul este lucrător al vieții veșnice... Acela care însă nu este din lumea aceasta, are viața veșnică și cu el Duhul rămâne în veac, El care este lumina vieții veșnice» (*Ibidem*, cartea II, cap. III, P. L., t. XVI, col. 779 BC).

12. «Nam secundum divinitatem non super Christum est Spiritus, sed in Christo...» (*Ibidem*, cartea III, cap. I, P. L., t. XVI, col. 810 B).

13. *Ibidem*, cartea III, cap. IV, P. L., t. XVI, col. 814 C.

14. «Et ut scias inaequalitatem non esse, sed unitatem naturae Verbum quoque gladius est Spiritus sancti» (*Ibidem*, cartea III, cap. VII, P. L., t. XVI, col. 819 BC).

15. *Ibidem*, cartea III, cap. XIII, P. L., t. XVI, col. 832 C.

16. *Ibidem*, cartea III, cap. XVI, P. L., t. XVI, col. 836 BC.

17. *Ibidem*, cartea III, cap. XXII, P. L., t. XVI, col. 849 A.

În tratatul *Despre Sfântul Duh* aflăm ideea de perihoreză, care exprimă atât unitatea cât și trinitatea Dumnezeirii. «Unitatea prin aceea că Tatăl, Fiul și Sfântul Duh au aceeași Ființă, că Ființa lor e identică, iar Trinitatea prin aceea că unica Ființă divină subzistă în trei Persoane»¹⁸. Ambrozic zice: «Și într-adevăr însuși Duhul Domnului este Duhul lui Dumnezeu, deoarece Duhul este unul sfânt... Unde e Hristos acolo este Duhul Sfânt. Așadar unitatea este neseparabilă fiindcă unde se face semnul crucii cu Tatăl, sau Hristos, sau Duhul, după cum mărturisește Scriptura, acolo se pecetluiește toată plenitudinea Sfintei Treimi»¹⁹.

Este un nume al celor trei Persoane dumnezeiești și în primul rând unitatea numelui Fiului și Duhului Sfânt, deoarece și unul și altul se numesc și Mîngîietor și Adevăr.

În Dumnezeu aflăm o unică Ființă, o unică voință și o unică activitate în exterior. «Cînd unele numiri, atribute sau activități ce se referă la toate trei Persoanele sînt împrumutate și atribuite unei Persoane, vorbim de apropiere»²⁰. Astfel: «Dacă socotești aici pe Fiul lumina, Duhul este adevărul sau dacă socotești pe Fiul adevărul, Duhul este lumina»²¹. «Deci nu numai Duhul Adevărului, ci chiar Adevăr se numește Duhul, după cum și Fiul se face cunoscut ca adevăr, el care zice: «Eu sînt calea, adevărul și viața» (Ioan XIV, 6)»²².

II. *Atributele Sfîntului Duh.* — Sfîntul Ambrozic consideră pe Sfîntul Duh de o ființă cu Dumnezeu Tatăl și Fiul, în unitate, avînd existența de la Sine și prin Sine. Sfîntul Duh este spiritual prin excelență, deoarece este «Duhul gurii lui Dumnezeu». Deși s-a arătat în lume și a luat diverse forme ca: porumbel la Botez, limbă de foc la Rusalii ș. a., totuși este spiritual²³. Duhul Sfînt este atotprezent sau omniprezent și face parte integrantă din Divinitate, colaborînd cu celelalte două Persoane dumnezeiești, la opera salutară a omenirii²⁴. Duhul Sfînt este veșnic și deci

18. *Teologia Dogmatică și Simbolică* Curs în colaborare, București, 1958, vol. I, p. 420.

19. Sf. Ambrozic al Mediolanului, *op. cit.*, cartea III, cap. IX, P. L., t. XVI, col. 821 BC. Sau: «Deci Duhul are ceea ce are și Hristos; așadar El are ceea ce are Dumnezeu; pentru că tot ce are Tatăl are și Fiul» (*Ibidem*, cartea III, cap. XIX, P. L., t. XVI, col. 846 A).

20. *Teologia Dogmatică și Simbolică...*, vol. I, p. 423—424.

21. «Si lucem hic Filium putas, ergo Spiritus veritas est; aut si Filium putas veritatem, ergo Spiritus lux est» (Sf. Ambrozic, *op. cit.*, cartea III, cap. XIX, P. L., t. XVI, col. 845 B).

22. «Non solum ergo Spiritus veritatis sed etiam veritas dicitur Spiritus, sicut et Filius veritas praedicatur, qui ait: «Ego sum via, et veritas et vita» (Ioan XIV, 6). *Ibidem*, cartea I, cap. XIII, P. L., t. XVI, col. 766 D, 767 A.

23. «Așadar ai și pe Paracletul. Pe Duhul designat ca fiind același cu Duhul adevărului și Duhul nevăzut» (*Ibidem*, cartea I, cap. IV, P. L., t. XVI, col. 747 C).

24. «Prin urmare a venit Duhul, în același mod în care a venit Tatăl, pentru că unde e Tatăl, acolo e și Fiul și unde e Fiul e și Duhul Sfînt. Astfel, a venit și Duhul, în care cînd a venit este o deplină prezență și a Tatălui și a Fiului. Așa dar, dacă nu putem să invocăm pe Domnul Iisus fără Duhul Sfînt, negreșit nu putem să-L predicăm fără Duhul... Am dovedit deci că există o singură prezență, că este un singur har al

necreat²⁵. Duhul Sfânt este totdeauna același, neschimbător. «Făptura (creatura) e supusă păcatului și de aceea este schimbătoare. Dar tot ceea ce este schimbător nu poate să fie veșnic. Ceea ce e schimbător, nefiind veșnic, nu poate fi părtăș și Duhului și creaturii. Duhul este veșnic însă orice creatură este în timp»²⁶.

Un alt atribut al Duhului Sfânt este atotputernicia²⁷. De asemenea, Sfântul Duh este atotștiutor, înțelept, sfânt, drept, bun : «...Dintru unul Tatăl, prin unul Fiul, întru unul Duhul Sfânt se transmit bunătatea, sfințenia și dreptatea împăratească a puterii celei veșnice. Prin urmare unde se arată Duhul, acolo e puterea lui Dumnezeu»²⁸. În opera de mîntuire, Tatăl și Duhul au trimis pe Fiul : Tatăl și Fiul au trimis pe Duhul. Dacă deci Fiul și Duhul se trimit unul pe altul precum Tatăl trimite, nu e o «ofensă a supunerii, ci o comunitate a puterii»²⁹.

Duhul Sfânt este sfințenia : «Căci nu primește nimic de la creatură ci... El e primit de către aceasta ; după cum nu El se sfințește, ci El sfințește ; creatura se sfințește, dar Duhul Sfânt sfințește. În El e comuniunea cu Logosul, totuși e distincția de persoană. Căci se numește sfânt și omul care primește și Dumnezeu care acordă sfințenia ; fiindcă citim : «Fiți sfinți deoarece și eu sfânt sînt» (Lev. XIX, 2)³⁰.

Este izvor și principiu al bunătății : «Căci după cum Tatăl și Fiul au bunătate, la fel și Sfântul Duh are bunătate... Deci dacă Dumnezeu este bun, cum nu este bun acela care este Duhul gurii Lui (Ps. XXXII, 6), Cel care pătrunde adîncurile lui Dumnezeu»³¹. Este bunătatea desăvîrșită, căci face din cei răi, buni, șterge păcatul, «revarsă darul cel bun, face din persecutori Apostoli și din păcătoși slujitori ai altarului...»³². Duhul Sfânt este plinirea bunătății, căci, deși este inaccesibil nouă după natura Sa divină, totuși este receptibil datorită bunătății sale depline. El este bun nu ca cel care dobîndește bunătatea, ci ca acela care o dăruiește cu prisosință celor ce se silesc spre a cîștiga viața veșnică.

Este îndumnezeitor, desăvîrșitor, tăria tuturor lucrurilor : «Astfel nimeni nu poate să se îndoiască că toate cele cerești au tăria în Sfântul Duh, pentru că s-a citit : «Cu cuvîntul Domnului cerurile s-au întărit și cu Duhul gurii lui toată puterea lor» (Ps. XXXII, 6). Așadar, El este peste toate, de la El vine toată tăria celor cerești și a celor pămîntești. Acela deci care este peste toate nu robește nimănui ; cel care

Tatălui și al Fiului și al Sfîntului Duh ; acest har este așa de ceresc și dumnezeiesc, încît pentru El Fiul mulțamește Tatălui...» (*Ibidem*, cartea I, cap. XI, P. L., t. XVI, col. 763 BC).

25. *Ibidem*, cartea II, cap. VI, P. L., t. XVI, col. 785 B.

26. *Ibidem*, cartea I, cap. VIII, P. L., t. XVI, col. 757 D—758 A.

27. *Ibidem*, cartea XI, P. L., t. XVI, col. 762 B. «Astfel Duhul este curat și atotputernic» (*Ibidem*, cartea III, P. L., t. XVI, col. 850 A).

28. *Ibidem*, cartea II, cap. XII, P. L., t. XVI, col. 802 C.

29. *Ibidem*, cartea III, cap. I, P. L., t. XVI, col. 811 B.

30. *Ibidem*, cartea I, cap. V, P. L., t. XVI, col. 751 C.

31. *Ibidem*, cartea I, cap. V, P. L., t. XVI, col. 750 C.

32. «...Bonum munus infundit, de persecutoribus apostolos facit de peccatoribus sacerdotes» (*Ibidem*, cartea I, cap. IV, P. L., t. XVI, col. 751 A).

nu este rob, este liber, iar cel care este liber are drepturile stăpîniei»³³. Duhul Sfînt face din cei slabi puternici, dezvoltîndu-i în ceea ce privește vîrsta spirituală, El întărește și restabilește pe cei ce șovăiesc în credință. De aceea toți trebuie să-și pună nădejdea în puterea sa cea dumnezeiască. «Este Duhul vieții, după cum zice Apostolul: Căci legea Duhului vieții în Hristos Iisus m-a slobozit de legea păcatului și a morții» (Rom. II)³⁴.

Sfîntul Ambrozie ne încredințează, în lucrarea de față, că numai Persoanele Sfîntei Treimi sînt lumină. Isaia spune că Duhul este preînchipuit prin foc, iar Moise — prin rugul de foc. Cele tainice ale Dumnezeirii nu se pot pătrunde căci sînt ca și para focului de care nimeni nu se poate apropia.

Ca și Tatăl și Fiul, Duhul Sfînt este viață, este izvorul vieții. Sfîntul Duh este marele fluviu din al cărui dor tainic se adapă Ierusalimul, cetatea păcii universale. Sfîntului Ambrozie îi însetează duhul după apa cea vie, care izvorăște din Dumnezeire. În viață, zice sfîntul ierarh, vasele sufletelor noastre sînt fragile, iar la unii chiar sparte și nu pot primi apa cea vie a Duhului Sfînt. «...Sfîntul Duh este fluviu, cel mai mare fluviu... Acest mare fluviu care curge totdeauna, nicioadă nu se sfîrșește»³⁵. Duhul Sfînt este «fluviul» care curge din tronul lui Dumnezeu... «pe care-l gustă cel ce crede în Hristos. Deci fluviul este Duhul»³⁶.

Este numit untdelemnul bucuriei și «mireasma lui Hristos». «Și frumos l-a numit untdelemnul bucuriei, ca să nu-l socotești creatură, căci firea untdelemnului este în așa fel încît nu se amestecă cu nici un alt lichid. Chiar și bucuria nu unge corpul, ci luminează cele mai profunde părți ale inimii»³⁷.

Duhul Sfînt a fost numit și «degetul lui Dumnezeu»³⁸, sau «mîna lui Dumnezeu»³⁹ și «sanctuarul, care sălășluiește în noi»⁴⁰.

Prin toate aceste comparații Sfîntul Ambrozie vrea să demonstreze consubstanțialitatea Duhului Sfînt cu celelalte două Persoane divine, combătînd astfel eroarea pnevmatomahilor.

III. *Lucrarea Duhului Sfînt în lume, după concepția ambroziană.* — Stîlpul Ortodoxiei din Milan se asociază cuvîntului dumnezeiescului Pavel (Rom. VIII, 19) că orice făptură așteaptă «descoperirea fiilor lui Dumnezeu. Și este de părere că «toată creatura se va schimba prin revelația harului duhovnicesc»⁴¹. Din marea iubire față de făpturile sale, Dum-

33. *Ibidem*, cartea I, cap. III, P. L., t. XVI, col. 745 C.

34. Ipse etiam est Spiritus vitae sicut ait Apostolus: «Lex enim Spiritus vitae in Christo Jesu liberavit me a lege peccati et mortis» (Rom. II) (*Ibidem*, cartea I, cap. IV, P. L., t. XVI, col. 747 B).

35. *Ibidem*, cartea I, cap. XVI, P. L., t. XVI, col. 770 C.

36. *Ibidem*, cartea III, cap. XX, P. L., t. XVI, col. 846 C.

37. *Ibidem*, cartea I, cap. IX, P. L., t. XVI, col. 758 C, D.

38. *Ibidem*, cartea III, cap. III, P. L., t. XVI, col. 812 AB.

39. *Ibidem*, cartea III, cap. V, P. L., t. XVI, col. 816 C și cap. XVI, col. 837 C.

40. *Ibidem*, cartea III, cap. XII, P. L., t. XVI, col. 831 C.

41. *Ibidem*, cartea I, cap. V, P. L., t. XVI, col. 748 C și 749 A.

nezeu a revărsat harul duhovnicesc în inimile noastre ⁴². Harul este comuniunea cu Iisus Hristos în Duhul Sfânt ⁴³. Lucrarea Duhului Sfânt pornește de la Dumnezeu, deci nu e omenească și nici dată de către om. Cel care e invocat de preot, se dă de Dumnezeu, prin slujirea preotului, ca un dar, în virtutea hirotonei. «Dumnezeu revărsă din Duhul, se revărsă chiar iubirea lui Dumnezeu prin Duhul ; în acesta noi trebuie să recunoaștem unitatea lucrării și a harului... Duhul are unitatea plenitudinii ca să lumineze privirea inimii noastre în vederea puterii de a realiza virtutea» ⁴⁴.

Există o pace și un har al Tatălui, al Fiului și al Duhului Sfânt. Dar este vorba și de o iubire vădită în răscumpărarea oamenilor din robia păcatului. «Deoarece este o singură chemare, este și un singur har. Iată avem harul și pacea pentru că unul este harul Tatălui și al Fiului și pentru că este o singură pace a Tatălui și a Fiului ; dar acest har și această pace sînt roada Duhului» ⁴⁵. Ceea ce lucrează Dumnezeu Tatăl, lucrează și Duhul, deoarece «lucrează totul în toate» ⁴⁶ și «nu este între toate lucrurile, ci peste toate» ⁴⁷.

Duhul Sfânt lucrează la săvîrșirea tainei Sfîntului Botez. Sfîntul Ambrozie spune că Botezul trebuie să fie săvîrșit, mărturisind pe Tatăl, Fiul și Duhul Sfînt. «Dacă tăgăduiești pe unul, vei nimici totul» — zice sfîntul ierarh. Tot el mai declară că dacă «micșorezi puterea fie a Tatălui, fie a Fiului, fie a Sfîntului Duh, orice taină este nulă» ⁴⁸. Prin Taina Sfîntului Botez se revărsă Duhul Sfînt în sufletul celui ce-l primește. Pronunțarea la Botez a numelui celor trei Persoane arată deoșințimea și egalitatea acestora ⁴⁹.

Duhul Sfînt nu e creatură căci «orice creatură este circumscrisă între limitele precise ale naturii sale» ⁵⁰. Sfîntul Duh «este în toate, pretutindeni și întotdeauna ceea ce desigur este propriu Dumnezeuirii și Stăpîniei» ⁵¹. Esența Duhului nu este creatură căci cînd strălucește în inimile noastre, vedem cu ochiul minții frumusețea adevărului. Duhul Sfînt este creator ; fără Duhul, întreaga făptură nu numai că nu poate exista, pentru că Duhul este creatorul întregii creaturi ⁵². Sfîntul Ambrozie atestă că sufletul omenesc a însetat întotdeauna după «adevărul Duhului» ⁵³. Duhul Sfînt e dumnezeiesc și cu atît mai mult creator și

42. *Ibidem*, cartea I, cap. V, P. L., t. XVI, col. 750 A.

43. *Ibidem*, cartea I, cap. VI, P. L., t. XVI, col. 752 C, D.

44. *Ibidem*, cartea I, cap. VIII, P. L., t. XVI, col. 756 C, D.

45. *Ibidem*, cartea I, cap. XII, P. L., t. XVI, col. 763 D.

46. *Ibidem*, cartea II, cap. XI, P. L., t. XVI, col. 804 C.

47. *Ibidem*, cartea I, cap. I, P. L., t. XVI, col. 737 A.

48. *Ibidem*, cartea I, cap. III, P. L., t. XVI, col. 743 A.

49. *Ibidem*, cartea I, cap. VI, P. L., t. XVI, col. 752 A, B.

50. *Ibidem*, cartea I, cap. VII, P. L., t. XVI, col. 753 AB.

51. *Ibidem*.

52. «Non solum igitur sine Spiritu docuit omnem creaturam stare non posse, sed etiam creatorem totius esse Spiritum creaturae» (*Ibidem*, cartea II, cap. V, P. L., t. XVI, col. 780 C, D).

53. *Ibidem*, col. 781 B.

trebuie cinstit cu demnitatea Dumnezeirii veșnice. Este participator la actul întregii creații : «și astfel toate sînt în Duhul, încît învățăm că toate sînt prin Duhul și toate de la Duhul... Și sînt de la Duhul pentru că prin El alcătuiți, prin El întăriți, în El consolidați, să primim darul vieții veșnice. Căci întreaga creatură este din voința, prin lucrarea și cu puterea Sfintei Treimi»⁵⁴.

Sfîntul Duh porcede de la Tatăl și e luat ca martor de Fiul. A servit ca mărturie Tatălui : «...martor credincios și adevărat (al Tatălui) decît Care nimic nu este mai depin pentru expresia slavei dumnezeiești»⁵⁵. Nu este slujitor, ci martor al Fiului și al Tatălui⁵⁶. Profetii și Apostolii au dobîndit pe unul și același Duh, care s-a revărsat în sufletele lor, potolindu-le «arșița setei de veacuri»⁵⁷. Prin Duhul s-a dat cuvîntul înțelepciunii. Prin Duhul a dat Dumnezeu Legea. Duhul a lucrat în adunarea Apostolilor⁵⁸ ; în virtutea plenitudinii puterii, sub egida Duhului Sfînt lucrează și astăzi episcopii în sinoade. Unul singur este sfatul Tatălui, al Fiului și al Duhului Sfînt. Duhul Sfînt este cel făgăduit. El acordă libertatea : «Deci întru iertarea tuturor, nimeni nu este rob»⁵⁹. Prin El se dă binecuvîntarea⁶⁰. El sfințește lumea văzută și nevăzută⁶¹. El se întrepătrunde cu Logosul la zămislirea lui Iisus în pîntecele Sfintei Fecioare. Duhul Sfînt s-a revărsat peste omul Iisus, la Botez...». «Iisus plin de Duhul Sfînt s-a întors de la Iordan» (Luca IV, 1). Și astfel a rămas Duhul Sfînt peste El.

Duhul Sfînt este autorul nașterii noastre spirituale, deoarece noi prin El devenim fii ai lui Dumnezeu. Renașterea spirituală este lucrarea Duhului Sfînt. Iar înnoitorul omului nou, creat după chipul lui Dumnezeu, este tot Duhul Sfînt⁶². El dă viață. Înviază pe cei morți, căci a înviat chiar pe Hristos.

Mîntuirea se cîștigă prin Duhul pentru că El este depozitarul harului dumnezeiesc ce se revărsă din belșug asupra tuturor. Harul s-a dat în Noul Testament⁶³ — El face începătura mîntuirii și colaborează

54. *Ibidem*, cartea II, cap. IX, P. L., t. XVI, col. 793 C, 794 C, 795 D.

55. *Ibidem*, cartea I, cap. I, P. L., t. XVI, col. 739 B.

56. *Ibidem*, cartea I, cap. III, P. L., t. XVI, col. 794 C.

57. *Ibidem*, cartea I, cap. IV, P. L., t. XVI, col. 748 B.

58. Chiar Apostolii au zis : «S-a părut Duhului Sfînt și nouă» (Fapte XV, 28) și cînd zic «a părut», arată nu numai lucrarea harului, ci și pe autorul aducerii la îndeplinire a poruncii» (*Ibidem*, cartea II, cap. XIII, P. L., t. XVI, col. 805 C).

59. *Ibidem*, cartea I, cap. V, P. L., t. XVI, col. 750 B.

60. «Căci nici o binecuvîntare nu poate să fie deplină decît prin revărsarea Duhului Sfînt» (*Ibidem*, cartea I, cap. VII, P. L., t. XVI, col. 755 B).

61. *Ibidem*, cartea I, cap. VII, P. L., t. XVI, col. 753 D. «Căci după cum Tatăl sfințește, tot astfel sfințește și Fiul și sfințește și Duhul Sfînt... Dar e o singură sfințenie, deoarece e un singur Botez și un singur har al Tainei» (*Ibidem*, cartea III, cap. IV, P. L., t. XVI, col. 815 B, C).

62. «...Una e nașterea după trup și alta după Duh... Fiindcă prin baia nașterii din nou și a reînnoirii Duhului, primim nădejdea vieții veșnice... Căci Duhul ne-a făcut fii ai lui Dumnezeu prin înfiere, apa izvorului sfînt ne-a spălat, singele Domnului ne-a răscum-părat. Duhul dă mărturie pentru duhul nostru» (*Ibidem*, cartea III, cap. X, P. L., t. XVI, col. 824 A, B, 825 B, C).

63. *Ibidem*, cartea III, cap. XXI, P. L., t. XVI, col. 847 D.

cu libertatea omului. Harul cel dumnezeiesc lucrează în Biserică, împărtaşind membrilor acesteia cele șapte daruri ale Duhului Sfânt, pe care Ambrozie le numește «daruri spirituale»⁶⁴. Puterea iertării păcatelor de către Sfântul Duh este comună și Tatălui și Fiului dar nu și îngerilor. «Sfântul Duh n-a putut să fie supus păcatului. El, care mai mult iartă păcatele»⁶⁵. El ne luminează mintea spre tot adevărul, învățându-ne și întărindu-ne ca să fim neclintiți «pe temelul credinței»⁶⁶.

IV. *Păcatele împotriva Duhului Sfânt. Erezile.* — Sfântul Ambrozie apără demnitatea dumnezeiască a Duhului Sfânt și condamnă păcatele împotriva Acestuia. Astfel, reproducînd locul clasic din Luca (cap. XII, 10), scrie : «Acela care va aduce hulă împotriva Fiului Omului, se va ierta lui ; însă cel ce va huli împotriva Sfântului Duh, nici acum, nici în viitor, nu se va ierta lui...» ; căci zice : «fii cu luare amînte ! Oare una este ofensa adusă Fiului și alta Duhului Sfânt ? Căci după cum este o demnitate, tot astfel și o ofensă... Dacă cineva ar tăgădăui demnitățile, slava și puterea veșnică a Sfântului Duh și ar crede că demonii au fost scoși nu cu Duhul lui Dumnezeu, ci cu Belzebut, nu poate să fie înduplecarea iertării, acolo unde este plenitudinea celui nelegiuit ; căci cel care a tăgădăuit pe Duhul, a tăgădăuit pe Tatăl și pe Fiul, deoarece Duhul lui Dumnezeu e același, El este al lui Hristos»⁶⁷. Întreaga crea-tură este predispusă spre păcate, însă Dumnezeirea cea veșnică este cu-rată și nepătată.

Pe lângă faptul că determină pe împăratul Grațian să lepede titlul de «pontifex maximus», să scoată din senat altarul zeiței Victoria, să suprime preoților păgîni și vestalelor ajutoarele pe care le primeau de la stat, Sfântul Ambrozie, apărînd dogma Sfintei Treimi ia atitudine fățișă împotriva următoarelor erezii : a arienilor⁶⁸, a sabelienilor⁶⁹, a fotinienilor⁷⁰, a pnevmatomahilor⁷¹. Sfântul Ambrozie, apărînd dogma Sfântului Duh, afirmă cu toată tăria că : Sfântul Duh n-a fost creat, deci

64. «...Se arată plenitudinea celor șapte virtuți spirituale : duhul înțelepciunii și al înțelegerii, duhul sfatului și al tăriei, duhul cunoștinței și al credinței, duhul temerii de Dumnezeu. Deci un fluviu dar multe canale ale darurilor spirituale. Așadar acest fluviu este alimentat din izvorul vieții... Sfântul Duh este chiar izvorul vieții» (*Ibidem*, cartea I, cap. XVI, P. L., t. XVI, col. 771 ABC).

65. *Ibidem*, cartea I, cap. X, P. L., t. XVI, col. 760 D.

66. Filip. III, 9.

67. Sf. Ambrozie, *op. cit.*, cartea I, cap. III, P. L., t. XVI, col. 746 B.

68. Arienii contestau consubstanțialitatea, coeternitatea și dumnezeirea Logosului, a doua Persoană a Sfintei Treimi.

69. Sabelienii concepeau riguros unitatea lui Dumnezeu : trei numiri într-o singură ipostază (ἐν μία ὑποστάσει τρεῖς ὀνομασίες). Același Dumnezeu este și Tatăl și Fiul și Duh Sfânt, ca și soarele care, deși este o singură ipostază, luminează, încălzește și are o formă (vezi : *Istoria Bisericii Universale*, București, 1956, vol. I, p. 135).

70. Fotinienii făceau deosebire între Logosul și Fiul lui Dumnezeu. În concepția lor : Logosul este rațiunea dumnezeiască, o putere impersonală a lui Dumnezeu. Fiul, după ei, este sălășluirea Logosului, în omul Iisus. Logosul nu e o persoană, ci o putere a lui Dumnezeu ce se manifestă în omul Iisus, fiind mai presus decît toți profetii, a luat numele de Hristos și a devenit Fiul adoptiv al lui Dumnezeu.

71. Pnevmatomahii sau dușmanii Duhului Sfânt socotesc pe Duhul Sfânt ca o crea-tură sau o putere a lui Dumnezeu. Această erezie era o consecință a arianismului.

nu trebuie să fie numărat între făpturi. Același Dumnezeu a fost și în Vechiul și în Noul Testament. Sfântul Duh nu se confundă cu Tatăl și cu Fiul. Duhul «este același prin esență și virtute, devreme ce nu există în Dumnezeire confuzie, ca în erezia sabeliană, sau separare, ca în erezia arienilor, sau vreo schimbare, ca cea pămîntească și trupească⁷². Ereticii, opunîndu-se adorării Duhului Sfînt, negau însuși Adevărul. Căci Dumnezeu este cinstit și preamărit în Adevăr. Raportul între cele trei Persoane divine este un raport de deplină egalitate și nicidecum de subordonare sau supraordonare.

V. *Sfîntului Duh i se cuvine egală cinstire cu celelalte persoane ale Sfîntei Treimi (Adorare)*. — Avînd în vedere cinstirea ce trebuie acordată Persoanelor Sfîntei Treimi, Sfîntul Ambrozie lămurește această problemă astfel : «Taina întrupării trebuie adorată iar întruparea este opera Duhului. Fără îndoială și Duhul Sfînt trebuie adorat, cînd este adorat Acela care s-a născut după trup, din Duhul Sfînt»⁷³. Cu privire la Sfînta Fecioară zice : «Maria era templul lui Dumnezeu, nu dumnezeul templului. Acela trebuie adorat care lucra în templu»⁷⁴. Și ne îndeamnă să credem că «Tatăl e adorat cu Fiul și cu Duhul, deoarece Sfînta Treime este adorată»⁷⁵.

Avînd egalitate sub raportul Dumnezeirii, celor trei Persoane ale Sfîntei Treimi, li se cuvine egală adorare, căci ele între ele nici nu se subordonează, nici nu se suprapun una alteia... Tatăl e lumină, Fiul e lumină, Sfîntul Duh e lumină... Tatăl este viață, Fiul este viață, viață e și Duhul Sfînt...⁷⁶. «O marele belșug al Sfîntei Scripturi pe care nimeni nu poate să-l înțeleagă cu mîntea omenească !»⁷⁷.

*

Ortodox, tradițional, marele ierarh din Milan arată că :

1. Cea de a treia Persoană a Sfîntei Treimi este de aceeași esență cu celelalte două, avînd unitate în Dumnezeire.

2. Duhul Sfînt are în sînul Dumnezeirii și existența de la Sine și prin Sine, fiind spiritual, atotprezent, veșnic, imuabil, atotputernic, atotștiutor, atotînțelept, sfînt, drept, bun, îndumnezeitor, desăvîrșitor, tîria tuturor lucrurilor, Duhul Vieții și al Adevărului, mireasma lui Hristos, degetul lui Dumnezeu, mîna lui Dumnezeu, sanctuarul Dumnezeirii, fluviul ce curge din tronul lui Dumnezeu.

3. Sfîntul Duh lucrează atît în lumea văzută cît și în cea nevăzută, revărsîndu-și harul Său. Este creator și nu creatură. Nu e slujitor, ci mărturie a Fiului ; a inspirat și întărit pe profeți și apostoli ; este cel făgăduit ; acordă libertatea, binecuvîntarea, sfințește făptura cea vă-

72. Sf. Ambrozie, *op. cit.*, cartea II, cap. XII, P. L., t. XVI, col. 805 A.

73. *Ibidem*, cartea III, cap. IX, P. L., t. XVI, col. 829 A.

74. *Ibidem*, col. 829 B.

75. *Ibidem*, col. 830 C.

76. *Ibidem*, cartea I, cap. XV, P. L., t. XVI, col. 769 B.

77. *Ibidem*, cartea I, cap. XIV, P. L., t. XVI, col. 769 A.

zută și nevăzută. Se întrepătrunde cu Logosul la zămislirea Mîntuitorului. S-a pogorît la Iordan, umplînd pe Iisus de Duhul ; este apa cea vie, renaște pe om în chip spiritual ; are puterea de a învia ; prin ea se cîștigă mîntuirea ; revarsă peste noi darurile sale, iartă păcatele și ne luminează calea spre adevăr și viața veșnică.

4. Ambrozie apără dumnezeirea Duhului Sfînt și osîndește păcatele împotriva Acestuia. Scoate în relief rătăcirile arienilor, sabelienilor, fotinienilor și pnevmatomahilor, îndemnîndu-i pe toți să revină la Ortodoxie.

5. Sfîntul Duh trebuie să fie cinstit cu aceeași vrednicie, care se cuvine Tatălui și Fiului, în virtutea deoființimii lor.

Reflectînd asupra vieții și activității acestui mare ierarh ortodox al Apusului, floarea înmiresmată a Mediolanului, putem spune că personalitatea lui a lăsat amprente adînci în inima creștinismului. Întotdeauna el este : «Alăută care glăsuiește nouă tuturor cîntare mîntuitoare de dogme ortodoxe, vioara cea cu dulce glas a dumnezeiescului Mîngîietor..., trîmbița cea vrednică de laudă a Bisericii, izvorul cel limpede al darurilor»⁷⁸. A revărsat pîraiele sfințitelor sale dogme ca să adape, după Scriptură, toată fața pămîntului și să crească spicul evlaviei cel mult dorit, în cugetele dreptmăritorilor iar neghinele ereticilor cele defăimătoare să le înăbușe⁷⁹.

Asociindu-ne afirmației sale din tratatul *Despre Sfîntul Duh*, cartea I, cap. XIV, ne exprimăm cu cuvintele lui : «...la Tine, Dumnezeule, Atotputernice, Care ești izvorul vieții, întru lumina Fiului Tău, vom vedea lumina Duhului Sfînt»⁸⁰.

78. *Minciul lui Decembrie*, în șapte zile, stîhirile la «Doamne, strigat-am».

79. *Ibidem*, *Stihoasna*.

80. Sf. Ambrozie, *op. cit.*, cartea I, cap. XIV, P. L., t. XVI, col. 767 C.

Pr. Magistrand Gheorghe A. Nicolae

CELE MAI FRUMOASE RUGĂCIUNI DIN „CONFESIUNILE“ FERICITULUI AUGUSTIN*

Prieten al filozofiei, Augustin a folosit-o din plin, în scrisul său ; dar cele mai înSORITE culmi emotive ale gândirii teologice le-a atins el în *Confesiunile* sale. Această operă autobiografică scoate în evidență supunerea sa totală autorității lui Dumnezeu, înaintea Căruia își deapănă, smerit, firul vieții. Simțul autocritic de care s-a lăsat călăuzit în toată opera sa, aici atinge piscuri și frunuseți nebănuite. Sufletul său permanent frământat, în *Confesiuni* trăiește emoții maxime, încălzit de lumina cea neînserată și pururea vie pe care o presimte revărsându-se de la tronul Marelui Duhovnic căruia-i înfățișează întreaga-i viață zbuciumată.

E de la sine înțeles, că, avînd în vedere cine este Marele său Conlocutor, *Confesiunile* sînt, pînă la urmă, o întinsă și nespus de frumoasă rugăciune, alcătuită din reflexii profunde și punctate din loc în loc, de invocări, cu forme bine conturate și pronunțate caractere de dăruire religioasă.

Fără îndoială că este greu să alegi cele mai frumoase rugăciuni cu care sînt presărate Mărturisirile lui Augustin. Încercînd să faci acest lucru, și se întîmplă că după ce ai ales ea potrivit un text, altul vine să-l concureze și-ți dai seama că e mai frumos prin superioritatea și măiestria cu care este redat. Și tot așa mereu. Precum niciodată nu vei putea preciza care valuri ale oceanului trebuie așezate în rîndul întii al măreției apelor.

Fără pretenția deci că am reușit cea mai bună alegere și ierarhizare, în cele ce urmează vom înfățișa cîteva din textele de această natură ale *Confesiunilor*, cu scopul de a sublinia conținutul profund al rugăciunilor formulate de Augustin, a observa izvoarele din care și-a ales și țesut veșmîntul lor verbal și a arăta legătura lor cu contextul general al gândirii sale.

Vom lua, pe rînd, cîteva exemple din cele trei mari categorii generale în care, obișnuit, este studiată, din punctul de vedere al cuprinsului, rugăciunea.

I. *Rugăciunea de cerere*. — În Confesiuni, Augustin folosește rugăciunea de cerere, în scopul obținerii unor daruri spirituale, a unor realități nevăzute.

Cel mai adesea, fiul Monicăi cere ajutorul lui Dumnezeu pentru studiile sale. Pentru Augustin, legătura cu Dumnezeu se face mai ales pe

* Această lucrare de seminar în cadrul cursurilor de magistru în teologie, a fost întocmită sub îndrumarea Pr. Prof. Ioan G. Coman, care a dat și avizul pentru publicare.

calea cunoașterii. Știința oferă o viață mai curată, mai senină, mai înaltă, pe care numai gânditorul o poate prețui și gusta. Rațiunea ne apropie de Dumnezeu, pentru că El ne-a dat-o ca să cunoaștem, cu ajutorul ei, toate realitățile.

Potrivit acestui fel de a vedea, Augustin cere de la Dumnezeu ajutor mai ales în cercetările sale. Iată mai întâi un text care formulează, în mod mai general, această dorință : «O, Adevăr, lumina inimii mele, să nu-mi vorbească întunecimile mele ! M-am luat după ele și m-am întunecat. Dar chiar din această stare (în care am ajuns), chiar de aici Te-am iubit. Am pierdut calea, dar mi-am adus aminte de Tine. Am auzit glasul Tău înapoia mea, chemindu-mă să mă întorc, dar de-abia l-am auzit din pricina furtunii (pasiunilor mele) neîmpăcate. Și acum, iată, ajuns și suflând greu mă întorc la izvorul Tău. Nimeni să nu mă oprească ! Voi sorbi din el și voi fi viu. Să nu mai fiu eu viața mea ; prin mine singur am trăit rău, mi-am fost pricină de moarte ; de acum încep să revin la viață prin Tine. Vorbește-mi ! Învață-mă. Crezut-am Scripturilor Tale și (iată) cuvintele lor sint foarte ascunse»¹.

Alte rugăciuni se referă și mai precis și mai insistent la împlinirea dorinței nestăvilite de a pătrunde exact și profund Scripturile, atât spre folosul său personal, cât și al altora : «(Doamne), de multă vreme ard de dorul de a cugeta asupra Legii Tale și să-ți mărturisesc știința și nepriceperea mea cu privire la ea, primele licăriri ale luminării Tale și rămășițele întunericii mele ; pînă cînd slăbiciunea mea să fie înghițită de tăria (Ta). Și nu vreau să petrec altfel timpul pe care-l găsesc liber (după obligațiile) pentru întremarea trupului, pentru luminarea minții și pentru slujirea pe care o datorăm oamenilor, sau pe care n-o datorăm și pe care totuși le-o acordăm². Dumnezeule, Dumnezeul meu, pleacă-Te spre rugăciunea mea și mila Ta să audă dorirea mea, căci aceasta arde nu numai pentru mine, ci voințe să vină în ajutorul iubirii mele pentru frați ; Tu vezi inima mea că așa este. Să-ți jertfesc Ție slujirea gândirii și limbii mele ; dă-mi ce să-ți ofer³. Lipsit și sărac sînt, (iar) Tu bogat pentru toți cei ce Te cheamă pe Tine. Cel neapăsător și pe din afară, de toată îndrăzneala nebunească și de orice minciună. Scripturile Tale să-mi fie plăceri curate⁴ ; să nu mă înșel (îndeletnicindu-mă) cu ele și nici să îndrumez greșit pe alții asupra lor. Doamne, pleacă-Te și Te îndură, Doamne, Dumnezeul meu, lumina celor orbi și tăria celor slabi și neconținut lumina celor ce văd și tăria a celor tari, pleacă-Te spre sufletu-mi și auzi-l strigînd dintru adîncuri. Căci dacă auzul Tău nu răzbate pînă în adîncuri, unde ne vom duce ? Către cine

1. *Confessiones*, cartea XII, X, 10, p. 336 ; cf. Ps. CXIX, 176.

Am consultat ediția lui Pierre de Labriolle : *Saint Augustin, Confessions*, t. I (cărțile I—VIII), Paris, 1933, și t. II (cărțile IX—XIII), ed. II, Paris, 1936. Am folosit traducerea franceză a lui Pierre de Labriolle pe care am confruntat-o, tot timpul, cu originalul latin. Toate citatele se vor face după această ediție.

2. *Confes.* XII, II, 3, p. 297.

3. *Ibidem*.

4. *Ibidem* ; cf. Ps. LXI, 2.

vom striga ? La Tine e ziua și noaptea ; după vrerea Ta zboară clipele. Sporește-mi timpul pentru cugetarea la adîncurile Legii Tale și n-o închide celor ce bat la porțile ei. Căci nu în deșert ai inspirat atîtea file pline de taine adînci ; pădurile sfinte, n-au și ele cerbiilor lor, care se retrag, se adăpostesc, aleargă, pasc, dorm și rumegă în ele ? ⁵ O, Doamne, desăvîrșește-mă și descoperă-mi-le ! Iată, glasul Tău e bucuria mea, vocea Ta întrece noianul plăcerilor. Dă-mi ceea ce iubesc ; pentru că iubesc (Legea Ta). Și iubirea Tu mi-ai dat-o. Nu părăsi darurile Tale, nu disprețui iarba Ta însetată ! Să-ți mărturisesc Ție ce voi fi găsit în Cărțile Tale și să aud glasul laudei, să Te sorb și să cuget la minunile din Legea Ta, dintru început, cînd ai făcut cerul și pămîntul, pînă la domnia veșnică cu Tine a Sfintei Tale Cetăți...» ⁶.

«Vezi, Dumnezeuul meu, ce fel este dorirea mea. Păcătoșii mi-au spus despre plăcerile lor, dar nu sînt ca Legea Ta, Doamne. Vezi, Tată, privește și vezi și fie ca sub privirea îndurării Tale să găsească har bătînd la poartă înaintea Ta și să pătrund tot adîncul cuvintelor Tale. Te rog prin Domnul nostru Iisus Hristos, Fiul Tău, Omul cel de-a dreapta Ta, Fiul Omului, pe care L-ai întărit mijlocilor între Tine și noi, prin care ne-ai căutat pe noi cei ce nu Te căutam pe Tine ; — și am fost căutați ca să Te căutam pe Tine ; prin cuvîntul Tău, prin care ai făcut toate, între care și pe mine, zic prin Fiul Tău unic, prin care ai chemat la înfiere poporul credincioșilor, între care și pe mine : Te rog prin El care șade de-a dreapta Ta și Te roagă pentru noi, întru care sînt ascunse toate comorile înțelepciunii și ale științei. Aceste comori le caut în cărțile Tale» ⁷.

Chiar și numai această rugăciune — și ca aceasta se întîlnesc multe în cuprinsul *Confesiunilor* — dovedește că Augustin s-a consacrat studiului Sfintelor Scripturi nu dintr-o simplă și rece curiozitate, ci dintr-o profundă nevoie lăuntrică și pasiune rară, întîlnită la cititorii Bibliei. Totuși, studiul pe care îl socotea ca cel mai potrivit mijloc de cunoaștere a lui Dumnezeu, nu rămînea, practic, singurul mijloc de investigație al acestui imens domeniu de cercetare.

Lucrul acesta rectifică, în parte, concepția despre predestinație de care Augustin se arată stăpînit chiar cînd se roagă sau cînd vorbește despre rugăciune. El insistă asupra afirmației că Dumnezeu cunoaște de mai înainte rugăciunea lui ⁸ ; socotește că îndemnul — cîteodată presant — pentru rugăciune vine exclusiv de la Dumnezeu ⁹, de la care el solicită atît fondul cererii, cît și formularea ei etc. În mod firesc Augustin reduce rugăciunile de cerere din cuprinsul Confesiunilor, datorită concepției sale că omul e mîntuit printr-un act de alegere al lui Dumnezeu anterior creării lumii, prin predestinare deci ; această poziție predestinaționistă este subliniată în parte prin eforturile sale stăruitoare

5. *Ibidem*, cartea XI, II, 3, p. 298 ; cf. Ps. X, 17.

6. *Ibidem*.

7. *Ibidem*, cartea XI, II, 3—4, p. 298—299.

8. *Ibidem*, cartea XIII, I, 1, p. 366 «Priusquam invocare praevenisti».

9. *Ibidem*.

de a chema ajutorul și mila lui Dumnezeu. Unele rugăciuni au un elan și un dinamism care numai dintr-o nezdruccinată convingere despre posibilitatea, utilitatea și eficacitatea lor ar fi putut să izvorască. Ele sînt adesea înveșmîntate în parfum de molitvelnic. Următorul pasaj este caracteristic :

«Casa sufletului meu e prea strîmtă ca să intri în ea : lărgească-se prin Tine ! E surpată toată : refă-o ! Are (lucruri) care nu plac ochilor Tăi : mărturisesc și știu. Dar cine mi-o va curăța ? Sau către cine altcineva, în afară de Tine, voi striga : Curățește-mă, Doamne, de (păcatele) cele ascunse și cruță pe robul Tău de cele (prilejuite) de străini. Cred, pentru aceea și vorbesc. Tu știi, Doamne, oare, n-am mărturisit eu împotriva păcatelor mele, Dumnezeuul meu, și nu mi-ai iertat Tu necuvioșia inimii mele ? Nu voi intra la judecată cu Tine, care ești adevărul. Și eu nu vreau să mă înșel pe mine însumi, ca nu cumva nedreptatea mea să mintă împotriva ei. Nu voi intra deci la judecată cu Tine, pentru că de Te vei uita la fărădelegi, Doamne, Doamne, cine va suferi»¹⁰.

Conținutul de idei și imagini ale acestei rugăciuni reușește să ne recheme în minte partea începătoare a rugăciunii a doua din rînduiala împărtășirii grabnice : «Doamne, nu sînt vrednic să intri sub acoperămintul casei sufletului meu, pentru că este deșartă toată și surpată și n-ai întru mine loc vrednic să-ți pleci capul. Ci fiindcă voiești a fi cuprins de noi și a petrece cu noi, ca un iubitor de oameni curățește pe robul Tău»¹¹.

Mai găsim formulate și alte rugăciuni de cerere, cum e cea prin care imploră pe Dumnezeu să-l ajute să-L iubească profund și să poată pune în slujba Lui tot binele agonisit¹².

Pe aceasta, ca și pe altele, le lăsăm însă la o parte, ca să facem loc unui fragment din rugăciunea rostită pentru sfînta lui maică, Monica, rugăciune în care geniul și gingășia lui Augustin, susținute de amintirea strădaniilor depuse de ea, spre a-l aduce la adevăr, au creat adevărate mărgăritare. Iată cum și ce cere Augustin pentru maica sa, plecată din lumea aceasta : «Lauda mea și viața mea, Dumnezeuul inimii mele, lăsînd de-o parte, pentru puțină vreme, faptele ei bune, pentru care, bucurîndu-mă, îți aduc mulțumiri, Te rog acum pentru păcatele mamei mele. Auzi-mă pe mine, pentru Doctorul rănilor noastre, Care a spînzurat pe lemnul (crucii) și care, stînd de-a dreapta Ta, mijlocește pentru noi. Știu că s-a purtat cu milă și că din inimă a iertat datorii datornicilor ei. Iartă-i și Tu păcatele ei, dacă va fi săvîrșit vreunele, de-a lungul atîtor ani (cît a trăit) după botez. Iartă, Doamne, iartă, Te rog, să nu intri cu ea la judecată. Mila să întreacă dreptatea, pentru că cuvintele Tale sînt adevărate și ai făgăduit milă celor milostivi...

«Cred că Tu ai făcut deja ce Te rog, dar încuviințează, Doamne, și aceste prisoselnice graiuri din inimă slobodă ale gurii mele. Căci ea

10. *Molitoelnic*, București, 1937, p. 135.

11. *Ibidem*, p. 174—175.

12. Pierre de Labriolle, *op. cit.*, cartea I, XV, 24, p. 20—21.

(Monica), în prețuia sfârșitului ei, n-a gândit să-i fie îngropat trupul cu pompă, ori îmbălsămat cu arome, n-a dorit monument ales și nici n-a pretins să aibă un mormînt bogat. Nu asemenea lucruri ne-a cerut nouă, ci a dorit numai să i se facă pomenire la altarul Tău, căruia i-a slujit neîntreput și unde știa că se jertfește sfînta jertfă prin care a fost rupt zăpăsul cel împotriva noastră, prin care a fost biruit vrăjmașul cel ce ne socotea păcatele, căutînd ceea ce ne învinovățește și care n-a găsit nimic (vinovat) în Cel prin care am învins. Cine-i va plăti singele nevinovat? Cine-i va întoarce prețul cu care ne-a răscumpărat, ca să ne scoată de la acel vrăjmaș? La taina acestei mîntuirii a noastră, pomenita serva ta și-a legat sufletul cu lanțul credinței. Nimeni să n-o despartă de scutul Tău! Să nu se pună la mijloc, nici prin forță, nici prin viclesuguri, leul ori șarpele...

«Să se odihnească deci în pace cu soțul ei, înainte și după care n-a mai fost căsătorită cu nimeni, căruia i-a slujit cu răbdare purtătoare de rod pentru Tine, ca să-l cîștige și pe el pentru Tine!

«Și însuflă, Domnul meu, Dumnezeu meu, inspiră robilor Tăi, fraților mei, fiilor Tăi, stăpînilor mei, cărora le slujesc și cu inima și cu graiul și cu scrisul, ca ori de cîte ori vor citi acestea, să pomenească la altarul Tău pe roaba Ta Monica, împreună cu Patriciu, soțul ei de odinioară, prin al căror trup m-ai adus la viața aceasta — în ce chip nu știu! Să pomenească cu simțire pioasă pe părinții mei în această viață trecătoare și pe frații mei întru Tine, Părinte, în Maica soborniceasca Biserică și conțetățenii mei în veșnicul Ierusalim, după care suspină poporul Tău, în peregrinarea sa, de la plecare pînă la întoarcere, încît ceea ce a cerut ea de la mine cu limbă de moarte, prin rugăciunile celor mulți (care vor citi) Mărturisirile mele, să-i fie dat mai cu îmbelșugare decît (i s-ar fi hărăzit numai) prin rugăciunile mele pentru dînsa»¹³.

El greu de presupus că cineva ar putea să se roage mai profund, mai stăruitor și mai cu evlavie pentru mama sa, decît cum a făcut-o «fiul atîtor lacrimi», pentru aceea care le-a vărsat pentru el.

II. *Rugăciunea de mulțumire în Confesiunile Fericitului Augustin.* — Rugăciunea de mulțumire se întîlnește cu mult mai des de-a lungul *Confesiunilor*. Materia mărturisirilor însăși implică acest lucru. Istorisindu-și viața rătăcită, Augustin își întretaie din loc în loc expunerea, cu mulțumiri fierbinți către Dumnezeu, care l-a întors din calea pierzării și l-a adus de la moarte la viață: «O, Doamne — se mărturisește Augustin — Tu mi-ai sfărîmat lanțurile... Cine și ce eram eu? Ce rău n-a fost, fie în faptele mele, fie, dacă nu în fapte, în spușele mele, fie dacă nu în vorbe, în voînța mea»¹⁴.

Dator cu mulțumiri se simțea marele convertit și pentru darurile cu care s-a văzut încărcat după întoarcere: «Mulțumescu-Ți Ție, dulceața mea și cinstea și încrederea mea, Dumnezeu meu, îți mulțumesc

13. *Ibidem*, cartea IX, XIII, 53—57, p. 236—237.

14. *Ibidem*, cartea IX, I, 1, p. 208.

pentru darurile Tale, pe care păstrează-mi-le !», zice Augustin, într-una din rugăciunile sale ¹⁵.

Și durerile prin care a trecut îi prilejuiesc sentimente și rugăciuni de mulțumire, acelea fiind considerate medicamentele usturătoare care i-au adus însănătoșirea : «Ai vrut, Doamne, să îndreptezi urîșeniile mele, sub privirea Ta. Mă frământai cu înțepături lăuntrice, ca să fiu neliniștit, pînă îmi vei deveni certitudine, printr-o vedere lăuntrică» ¹⁶.

III. *Rugăciunea de laudă în Confesiunile Fericitului Augustin.* — Rugăciunea de laudă ocupă locul cel mai larg în *Confesiuni*. Observator profund al fenomenelor, întîmplărilor și faptelor petrecute atît pe scena lumii, cît și pe tărîm sufletesc personal, Augustin a găsit o sumedenie de temeuri pentru a admira și lauda pe Dumnezeu. Propriu-zis, îmnele de laudă în *Confesiuni* joacă rolul unor dezlegări ale frământărilor și întrebărilor cărora nu le-a găsit răspuns în altă parte, ori pe altă cale.

Augustin observă și mărturisește cu adîncă pătrundere că la acțiunea de glorificare a lui Dumnezeu participă întreaga creatură : «Non cessat, nec tacet laudes tuas universa creatura tua» ¹⁷. Ființele raționale îi aduc Domnului laudă, atît în numele lor, cît și în al celorlalte trepte ale existenței. Observarea zidirii determină mintea și inima să laude pe Creator ¹⁸. A lauda pe Dumnezeu este o datorie a tuturor credincioșilor și Augustin se silește din răspuseri să trezească pe toți la împlinirea ei ¹⁹.

Personal, pune în mișcare toate puterile de care dispune, pentru a evidenția motivele infinite pentru care trebuie să slăvim pe Dumnezeu și tinde necontenit să găsească expresiile cele mai corespunzătoare cu această grea sarcină.

Dar, cu toată strălucirea geniului său, Augustin se vede — cum era și firesc — copleșit. Măreția lui Dumnezeu, pe care vrea s-o definească, îl întoarce automat spre celălalt pol : făptura, pe care o vede și mai mică și neputincioasă, deci aproape incapabilă să laude pe Dumnezeu. Potrivit concepției sale generale, ceea ce funcționează cu succes în om este capacitatea sa receptivă. Al omului este a primi ; tot ce are e de la Dumnezeu.

Situația în care ajunge, pînă la urmă, în această problemă, marele gînditor, este o stare de uimire fără margini, pe care — între altele — o caracterizează, ca în teologia lui Pseudo-Dionisie Areopagitul, folosirea antinomiilor, precum : Dumnezeu este în mod substanțial peste tot, fără să fie însă, pentru aceasta, echivalent cu suma tuturor lucrurilor ; totul este în El, fără ca El să fie totul ; e bun și este fără calitate ; e mare

15. *Ibidem*, cartea I, XX, 31, p. 27.

16. *Ibidem*, cartea VII, VIII, 12, p. 158.

17. *Ibidem*, cartea V, I, 1, p. 92.

18. *Ibidem*.

19. *Ibidem*, cartea XI, I, 1, p. 296.

fără să fie o cantitate ; e Creatorul inteligenței și e deasupra ei ; e prezent peste tot, fără să fie legat de vreun loc ; există și nu e în nici o parte ; trăiește etern și nu e în timp ; e izvorul schimbării și e neschimbat.

Deși nu are la îndemână ușor ceea ce vrea să spună, cu toate acestea Augustin găsește forța necesară ca să nu cadă în disperare, simțind și mărturisind că pe deasupra neputinței noastre de a-L luăda cum se cuvine, închinarea și deci arvuna izbînzii acțiunilor noastre de slăvire a lui Dumnezeu este dată chiar de El²⁰.

Iată acum un fragment din textul unei rugăciuni de laudă, care confirmă afirmațiile și aprecierile de mai sus : «O, Preaînalte, Preabunule, Atotputernice, prea Dreptule, prea Tainicule și Cel prea Prezent, cel Preabun și Preaputernic, Cel nemutat și de necuprins, Cel prea neschimbător și Care le schimbi pe toate, niciodată nou, niciodată vechi, Cel ce înnoiești toate, Cel ce duci pe cei mîndri la ruină și ei nu-și dau seama ; mereu activ, mereu liniștit, adunînd fără să duci lipsă de ceva, purtînd, umplînd și ocrotînd, creînd și hrănînd, desăvîrșind și căutînd, deși nimic nu-ți lipsește ! Tu iubești, dar nu cu pasiunea violentă, schimbi lucrurile, dar nu-ți schimbi planul ; iei ceea ce găsești și n-ai pierdut niciodată ; nu ești niciodată sărac, dar Te bucuri de cîștiguri, niciodată avar, dar ceri dobîndă. Ți se dă cu prisosință, ca să devii dator, dar cine are ceva care să nu fie al Tău ? Îți plătești datoriile pe care nu le ai față de nimeni și le plătești fără să pierzi nimic. Dar ce am zis, Dumnezeuul meu, Viața mea, sfînta mea Dulceață, sau ce zice cineva cînd vorbește de Tine ?»²¹.

În concluzie, putem face următoarele considerații :

1. *Confesiunile* Fericitului Augustin sînt — cum a spus cineva²² — o lungă rugăciune, a cărei cea mai întinsă parte, potrivit specificului gîndirii sale, are de scop să-i mulțumească lui Dumnezeu, pentru binefacerile primite și să-L slăvească. Chiar și rugăciunea de cerere constituie numai o introducere, o bătaie în ușă ; ea nu conține întotdeauna o formulare expresă a unei cereri. Fericitul Augustin vrea parcă numai să atragă atenția lui Dumnezeu asupra sa, în rest fiind sigur că El știe dinainte ce-i trebuie și ce-i cere ; mai ales că fiul Monicăi nu cere nimic din cele pămîntești, ci numai daruri și bucurii cerești.

2. Rugăciunile formulate de Fericitul Augustin sînt produsul gîndirii și inimii lui încordate la maximum, urmare a convingerilor sale că unul din cele mai nobile atribute și daruri ale omului este rațiunea, gîndirea, elementul care face cel mai ușor puntea de trecere a omului la Dumnezeu.

20. Pierre de Labriolle, *op. cit.*, cartea I, I, 1, p. 2.

21. *Ibidem*, cartea I, IV, 4, p. 5.

22. Pierre de Labriolle, *op. cit.*, I, p. XI—XII.

Materialul pe care-l prelucrează este luat din Sfinta Scriptură și poate, câteodată, chiar din cărțile de slujbă, în stadiul și forma în care el, înalt slujitor al altarului, le va fi avut la îndemână pe vremea aceea²³.

3. Concepția sa despre predestinație nu este total absentă în rugăciunile formulate în *Confesiuni*; totuși, căldura și avântul de care sint impregnate fac aproape să dispară umbra acestei erori.

4. Fiind atât de profund gândite și cu măiestrie formulate, fiind fructul frământărilor unui suflet bogat și ales, rugăciunile din *Confesiuni* rămân flori alese în cununa pe care însuși și-a împletit-o Fericitul Părinte și lumini puternice pe tărîmul teologiei și gândirii creștine.

23. Chiar și ultima rugăciune citată evocă începutul sfințirii aghiazmei mari. Cf. *Molitvelnic*, ed. cit., p. 166.

GLOSSOLALIA*

Creștinismul oferă sufletelor însetate de adevăr religios doctrina creștină revelată : «Cel ce crede în Mine va fi viu, chiar dacă va muri» (Ioan XI, 25). Această învățătură primește felurite denumiri în Biserica primară : διδαχή, διδασκαλία¹, sau lecție² etc. Mîntuitorul este numit de preferință «învățătorul», «Rabbi», ὁ διδάσκαλος³. Religia Lui este prezentată și apărută față de păgîni, ca unica învățătură adevărată⁴. Creștinii se numeau μαθηταί (discipoli, învățăcei). Fiind o religie-învățătură, creștinismul trebuia să aibă neapărat un învățămînt religios⁵.

Obiectul acestui învățămînt religios era «Cuvîntul Domnului» și el avea ca atare o importanță covârșitoare în preocupările celor care-l vesteau⁶. Interesul și datoria lor era ca acest «Cuvînt» să fie predicat drept, adevărat, nefalsificat, așa cum l-a lăsat Mîntuitorul. Epistolele pastorale și scrierile părinților apostolici sînt pline de îndemnuri pentru păstrarea curată a învățaturii creștine⁷. Ele arată prin aceasta însemnătatea și rolul deosebit pe care l-a avut învățătura «Cuvîntului Domnului» pentru Biserica începătoare ; acest fapt a făcut ca el să nu fie lăsat la înțelegerea și la puterea oricui.

Pentru aceasta, la început, învățătorii Cuvîntului lui Iisus Hristos erau harismaticii, adică acei creștini care se deosebeau atît prin darurile lor naturale, cît mai ales prin cele ale Duhului Sfînt, și care erau investiți cu slujba Cuvîntului după felul darului lor⁸. Sfîntul Apostol Pavel enumeră nouă daruri duhovnicești făgăduite de Domnul celor ce vor crede

* Această lucrare de seminar în cadrul cursurilor pentru titlul de magistru în teologie a fost întocmită sub îndrumarea D-lui Prof. Nicolae Chițescu, care a și dat avizul pentru publicare.

1. E. Jacquier, *La doctrine des douze Apôtres et ses enseignements*, Lyon et Paris, 1891, p. 5—6 ; E. J. Goodspeed, *Index patristicus sive clavis patrum apostolicorum operum*, Leipzig, 1907, p. 52.

2. Sf. Justin Martirul, *Apol. I*, 3, 4 ; *Apol. II*, 2, 9 ; 12, 6, după Teodor Popescu, *Primii didascoli creștini*, București, 1932, p. 5.

3. Ioan XIII, 13—14 ; cf. Justin Martirul, *Apol. I*, 4, 7 (περὰ τοῦ διδασκάλου Χριστοῦ) ; 12, 9 (ὁ ἡμέτερος διδάσκαλος... Ἰησοῦς Χριστός) ; 15, 5 ; 19, 6 (Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸν διδάσκαλον ἡμῶν) ; 32, 2 ; *Apol. II*, 7, 5 (καὶ Ἰησοῦς ὁ ἡμέτερος διδάσκαλος ἐδίδαξε), după Teodor Popescu, *op. cit.*, p. 5.

4. Sf. Justin Martirul, *Apol. I*, 53, 3 ; *Apol. II*, 2, 13 ; 10, 11, după Teodor Popescu, *op. cit.*, p. 5.

5. Fustel de Coulanges, *La cité antique*, Paris, 1883, p. 400 ; Gaston Boissier, *La religion romaine d'Auguste aux Antoninis*, t. II, Paris, p. 397—398.

6. Evr. XIII, 7.

7. I Tim. VI, 3 ; II Tim. II, 15—16.

8. E. de Pressensé, *Histoire des trois premiers siècles de l'Église chrétienne*, t. II, Paris, 1858, p. 217—240.

din toată inima în El (I Cor. I, 5—7) și care poartă denumirea de harisme⁹. Aceste harisme sînt : cuvîntul înțelepciunii, cuvîntul cunoștinței, credința, darul tămăduirilor, facerea de minuni, proorocia, deosebirea duhurilor, glossolalia și tălmăcirea limbilor (XII, 8—10) ; la ele se referă și în alte Epistole ale sale¹⁰. Între harismatici Apostolul Pavel adaugă și pe Apostoli, pe învățători, pe slujitori și pe cîrmuitori (I Cor. XII, 28—30), iar în Epistola către Romani (XII, 6—8) și Efeseni (IV, 11) adaugă și pe întîistătători, pe binefăcători, pe evangheliști, pe păstori și pe alții (cf. I Cor. XIV, 15, 26).

Harismele sau darurile duhovnicești sînt descrise de Sfîntul Apostol Pavel (I Cor. XII, XIV) ca daruri gratuite, supranaturale și trecătoare, pe care Sfîntul Duh le acorda anumitor credincioși nu pentru desăvîrșirea lor individuală, ci spre zidirea și folosul întregii Biserici. Numirea de «duhovnicești» subliniază originea, natura și modul lor de manifestare. Prin numărul și varietatea lor, harismele corespundeau diferitelor nevoi ale Trupului tainic al lui Iisus Hristos, în perioada lui de formare și de creștere. Ele sînt cele care confirmă caracterul supranatural al Evangheliei și cele care au ușurat primele începuturi ale răspîndirii creștinismului între popoare și au întărit zi de zi dezvoltarea primelor comunități creștine¹¹. Harismaticii au fost deci slujitorii Cuvîntului, οἱ λαλοῦντες τὸν λόγον¹², cei care au inițiat pe alții în doctrina și viața creștină, cei care au instruit și edificat pe creștinii din vremea lor. Funcțiunea lor era o funcțiune spirituală și nu administrativă, era una singură, comună, λαλεῖν τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, pe care fiecare categorie o îndeplinea sub forma și în măsura darului ei.

Între acești harismatici, sau mai bine zis între harismele enumerate de Sfîntul Apostol Pavel se află și «glossolalia» de la γλώσσαις λαλεῖν sau ἐτέροις γλώσσαις λαλεῖν (a vorbi în limbi sau a vorbi în alte limbi), dar nu ca poliglot, pe cale naturală, ci prin darul Sfîntului Duh.

De acest dar harismatic al glossolaliei ne vom ocupa în cele ce urmează, pentru a lămuri unele texte scripturistice înțelese greșit.

Glossolalia după Noul Testament. — Despre «glossolie» sub inspirația Sfîntului Duh, Noul Testament vorbește în mai multe locuri : în unele dintre ele mai pe larg, iar în altele mai pe scurt, amintind-o ca pe ceva cunoscut cititorilor, fără să ne arate ce este și în ce constă.

9. Cuvîntul χάρισμα se întîlnește în Noul Testament de șaptesprezece ori (de șasesprezece ori în Epistolele pauline și odată la Sfîntul Apostol Petru). În Rom. V, 15—16 și VI, 23, el este sinonim cu χάρις, arătînd harul divin de mîntuire prin Iisus Hristos. În I Tim. IV, 14 și II Tim. I, 6, denotă harul special al preoției. În I Cor. VII, 7 și II Cor. I, 11 și I Petru IV, 10, arată diferitele daruri generale sau speciale primite de la Dumnezeu. Numai în I Cor. I, 7 ; XII, 4 și Rom. XII, 6, prin cuvîntul χάρισμα se înțelege acel dar duhovnicesc, care este însoțit de anumite puteri minunate în manifestarea lui exterioră (Diac. Prof. N. Nicolaescu, *Introducere în Exegeza Noului Testament*, curs litografiat, fasc. VII, București, 1950, p. 850—851).

10. Rom. I, 11 ; Efes. IV, 11.

11. Diac. Prof. N. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 823.

12. Pierre Batiffol, *L'Eglise naissante et le catholicisme*, Paris, 1922, p. 134—135 ; E. Jacquier, *op. cit.*, p. 95 ; Teodor Popescu, *op. cit.*, p. 7.

De fapt, era și firesc, pentru că unele cărți sînt adresate unor credincioși care nu știau nimic din glossolalie, pe cînd altele sînt adresate unor credincioși, ca de pildă cei din Corint, care o cunoșteau și o practicau.

Sfinții Evangheliști ne informează că Domnul nostru Iisus Hristos, după învierea Sa din morți, înainte de a se înălța la cer, s-a arătat încă odată Apostolilor Săi și le-a zis: «Mergeți în toată lumea și propovăduiți Evanghelia la toată făptura; cel ce va crede și se va boteza se va mîntui, iar cel ce nu va crede se va osîndi. Iar celor ce vor crede, le vor urma aceste semne: în numele Meu demoni vor izgoni, în limbă noi vor grăi... (Marcu XVI, 15—20; Matei XXVIII, 19; Luca XXIV, 47).

Mîntuitorul însă, știind că Apostolii erau oameni simpli, care nu cunoșteau nici o limbă străină (Fapte II, 7—8), îi înzestrea cu puterea și darurile de care aveau trebuință în acest scop, zicînd: «Iată Eu trimîț peste voi făgăduința Părintelui Meu; voi însă ședeți în cetate (Ierusalim) pînă ce vă veți îmbrăca, de sus, cu putere» (Luca XIV, 40; Fapte I, 3—8). De aceea Apostolii au împlinit porunca Mîntuitorului de a predica Evanghelia la toate popoarele, abia după ce au primit putere de la Sfîntul Duh, — putere pe care au primit-o în ziua Cincizecimii. La această dată au început ei să predice Evanghelia și la celelalte popoare.

Textul care ne redă evenimentul așa cum s-a petrecut pentru prima dată manifestarea darului glossolaliei este descris de Sfîntul Evanghelist Luca în cartea Faptele Apostolilor (II, 1—12). Pericopa ne relatează că era ziua Cincizecimii (v. 1), cînd, după obiceiul Legii Vechiului Testament, toți iudeii majori de pretutindeni erau obligați să vină în fiecare an la Templul din Ierusalim pentru a participa la cele trei mari sărbători¹³: a Paștilor, a Cincizecimii și a Corturilor sau Colibelor, cînd trebuia să aducă jertfe, să facă curățirile și să achite impozitul către templu. Astfel se explică de ce în Ierusalim în ziua Cincizecimii se aflau două feluri de iudei: a) localnici din Ierusalim sau din Palestina, care vorbeau numai limba ebraică (aramaica) și b) iudei străini (v. 5)¹⁴ care veneau din mijlocul altor popoare (v. 9—11) din «diaspora», unde cu trecerea vremii uitaseră limba ebraică, și-și însușiseră limba locului¹⁵.

De data aceasta, în ziua Cincizecimii, cînd ia ființă Biserica, Apostolii, sub înrîurirea Sfîntului Duh, «...au început să vorbească în alte limbi, precum Duhul le dădea ca să vorbească» (v. 4) și ascultătorii înțelegeau și se minunau (v. 6, 12), în afară de unii care-i luau în rîs și ziceau: «sînt plini de must» (v. 13). Aceștia nu puteau fi decît localnicii din Ierusalim și Palestina, care nu cunoșteau decît limba ebraică (ara-

13. Numai din motive bine întemeiate puteau lipsi de două ori de la aceste sărbători, însă cel puțin odată pe an erau obligați să vină la templul din Ierusalim.

14. *Studiul Vechiului Testament*, manual pentru uzul studenților, alcătuit de un colectiv de profesori de la Institutul teologic, București, 1955, p. 67; Pr. Dr. P. Deheleanu, *Manual de Sectologie*, Diecezana, Arad, 1948, p. 520.

15. Așa erau de pildă iudeii din Alexandria, care însușindu-și limba greacă, au pus să li se traducă în limba greacă Legea Vechiului Testament (Septuaginta) pentru a putea citi și înțelege.

maica). Pentru ei vorbirea Apostolilor în limbi era cu totul de neînțeles și de aceea ei aveau nevoie de darul tălmăcirii¹⁶, care era dat numai atunci când ascultătorii erau localnici, ca de pildă în Corint (I Cor. XIV, 27). În Ierusalim însă de data aceasta nu era nevoie, căci ascultătorii nu erau numai localnici, ci și străini. Că numai localnicii erau cei care nu înțelegeau, constatăm și din justificarea pe care Sfântul Apostol Petru o face în fața lor (Fapte II, 14—20), lămurindu-i că vorbirea în limbi de la Pogorîrea Sfântului Duh era o predicare în grai și cu înțeles; era împlinirea cuvintelor profetice ale lui Ioil (III, 1—5).

Prin urmare, glossolalia ca dar harismatic, care a avut loc în ziua Cincizecimii, este vorbirea într-o limbă străină, a unui alt popor, fără să fi învățat-o și cunoscut-o mai înainte¹⁷.

Toate numirile date glossolaliei, în Sfînta Scriptură, ne duc la această concluzie.

Astfel, numirea de «limbi noi» (Marcu XVI, 17) nu înseamnă că ele nu ar mai fi existat niciodată, ci sînt «noi» numai în înțeles subiectiv, adică numai pentru că cei ce le vorbeau prin darul special al Sfîntului Duh, în sensul că aceștia nu le cunoscuseră mai înainte¹⁸. De asemenea numirile de vorbire «în limbi» sau «în limbi insuflăte» (Fapte II, 11; X, 46; I Cor. XII, 30), «în alte limbi» (I Cor. XIV, 21—22) sau «felurimea limbilor» (I Cor. XII, 10, 28), exprimă aceeași idee de dar minunat al Sfîntului Duh prin care cel insuflat poate vorbi orice limbi străine, care sînt multe și de diferite feluri¹⁹ și vorbite între oameni (I Cor. XII, 1).

Glossolalia sau vorbirea în limbi avea să facă dovadă deci că în creștinism toate popoarele sînt deopotrivă chemate la mîntuire. Pentru aceasta Sfînta Scriptură ne spune că darul vorbirii în limbi s-a manifestat și la păgîni, cu prilejul botezării sutașului Corneliu din Cezareea (Fapte X, 44—46) și că el a fost transmis, în Efes, chiar ucenicilor Sfîntului Ioan Botezătorul (Fapte XIX, 6). În ce consta «vorbirea în limbi» autorul nu ne spune. Ne spune numai, că acest dar a fost dat și celor ce încă nu primiseră botezul, dar care erau pregătiți ca să-l primească (Fapte X, 47—48; XIX, 7).

Nu este deci de mirare dacă Biserica în timpul Sfîntilor Apostoli abunda în daruri duhovnicești, care confirmau, așa după cum am arătat, caracterul supranatural al Evangheliei, ușurau primele începuturi ale

16. Darul tălmăcirii era o harismă prin care se comunica ascultătorilor localnici ceea ce vorbea cel cu darul glossolaliei (a se vedea pe larg la Diac. Prof. N. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 827).

17. Pr. P. Deheleanu, *op. cit.*, p. 517; B. Allo, *La première épître aux Corinthiens*, Paris, 1920, p. 32.

18. Din punct de vedere filologic, limba greacă întrebunțează pentru limbi «noi» expresia γλώσσαις νέαις. Iar textul biblic numește limbile vorbite prin inspirația Sfîntului Duh γλώσσαις καιναις, ceea ce înseamnă limbi străine (cf. Pr. P. Deheleanu, *op. cit.*, p. 533).

19. *Ibidem*; Dusseau-Colomb, *Manuel d'Études Bibliques*, V. 1. *Les Actes des Apôtres. Les grandes Épîtres de Saint Paul*, Paris, 1930, p. 450.

răspîndirii creștinismului între popoare și întăreau zi de zi dezvoltarea primelor comunități creștine.

Sfîntul Apostol Pavel spune că în fața tinerilor creștini din Corint, vorbirea în limbi prin darul Sfîntului Duh se bucura de mare trecere (I Cor. XIV). Darul acesta era cel mai prețuit dintre toate darurile pe care creștinii de atunci le aveau. Unii dintre ei chiar le confundau pe adevărata cucernicie și vedeau în el singura cale de desăvîrșire religioasă, nesocotind folosul virtuților și subapreciînd valoarea mijloacelor obișnuite de pastorație. Ei rîvneau darul glossolaliei așa de mult, încît cei ce nu-l aveau, se socoteau mai prejos decît cei ce-l aveau.

Sfîntul Apostol Pavel caută să convingă pe creștinii din Corint, că sînt în rătăcire, deoarece darurile Sfîntului Duh sînt toate la fel de însemnate și ele se întregesc unele pe altele, întocmai ca organele trupului, care deși sînt diferite, alcătuiesc, toate laolaltă, un singur trup. Pentru aceasta creștinii harismatici sînt datori să conlucreze în desăvîrșită armonie la zidirea trupului tainic al lui Iisus Hristos (I Cor. XII, 12—30), căci toate harismele își au obîrșia într-unul și același Duh Sfînt (I Cor. XII, 4—11). Dacă totuși cineva rîvnește unul din aceste daruri, Apostolul le spune că cea mai înaltă cale spre Dumnezeu nu o constituie harismele, ci iubirea creștină (I Cor. XIII, 2) care este încoronarea Evangheliei și esența creștinismului însuși²⁰.

Iubirea creștină, temeiul și plenitudinea tuturor virtuților, întrece în strălucire toate harismele, căci fără ea chiar darurile sînt nefolositoare pentru mîntuire și ea este aceea care rămîne de-a pururi. De aceea creștinii trebuie să rîvnească, nu atît la dobîndirea harismelor, cît mai ales la întărirea virtuților teologice și îndeosebi la virtutea iubirii, în care efortul credinciosului se îmbină armonic cu darul divin. Cei ce caută doar harisme, se aseamănă cu iudeii, care cereau semne și cu păgînii, care voiau minuni, spre a putea crede (I Cor. I, 22). Unii ca aceștia uită că Domnul a spus: «Fericiți cei ce n-au văzut și au crezut» (Ioan XX, 29)²¹. Aceștia uită că profeția este superioară glossolaliei, fiindcă proorocia se face în limba și pe înțelesul celor de față, pe cînd vorbirea în limbi este neînțeleasă de ei, ca localnici, necunoscători de limbi străine (I Cor. XIV, 1—3).

Proorocia servea la zidirea, îndemnul și mîngîierea credincioșilor, iar glossolalia era o rugăciune compusă din cuvinte misterioase, pentru a căror tălmăcire era nevoie totdeauna de contribuția altei harisme (v. 5). Ca să dea și mai multă expresivitate contrastului dintre harisma glossolaliei și harisma profeției, Apostolul aseamănă vorbele rostite de glossolali cu sunetele neclare ale fluierului sau ghitarei (v. 7) și înfățișează corintenilor aspectul dezolant pe care l-ar avea o adunare creștină alcătuită numai din glossolali zicînd: «Deci, dacă s-ar aduna Biserica toată laolaltă și toți ar vorbi în limbi și ar pătrunde înăuntru din neștiutori,

20. Diac. Prof. N. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 950.

21. *Ibidem*, p. 831; F. Godel, *Commentaire sur la première épître aux Corinthiens*, t. II, Paris, (f. a.), p. 186.

ori din necredincioși nu vor zice oare că v-ați ieșit din minți?» (v. 23). Din această cauză el sfătuiește pe corinteni să rămână totdeauna în limitele firești ale rațiunii sănătoase, ale bunului simț și ale ordinii și disciplinei, supunînd controlului de sine și aprecierii celorlalți toate manifestările vieții religioase²², zicînd: «Dar în Biserică vreau mai bine să rostesc cinci cuvinte cu înțeles, ca să învăț și pe alții, decît zece mi de vorbe în limbă insuflată» (v. 19). Aceste cuvinte exprimă indignarea Sfîntului Apostol Pavel împotriva comportării glossolaliilor din Corint, care abuzau de îngăduința comunității, luînd fără folos din timpul destinat catehezei și întreținînd o sterilă agitație în adunările creștine. Ele constituie însă și temeiul cel mai puternic prin care creștinătatea are dreptul și datoria de a traduce Sfînta Scriptură în limba oricărui popor și a oricărei biserici naționale. Pericopa se încheie cu porunca generală²³: «Dar toate să se facă cu bună cuviință și după rînduială» (v. 40), poruncă ce a căpătat caracterul unei norme obligatorii de conduită pentru toți creștinii și pentru întreaga Biserică, iar utilitatea ei teoretică și practică n-a întîrziat să-și arate roadele binefăcătoare în istoria vieții creștine. Ea își păstrează și astăzi întreaga autoritate și actualitate, îndeosebi pentru păstorii de suflete²⁴.

Iată deci, că Sfînta Scriptură amintește de darul glossolaliei sau vorbirii în limbi în mai multe locuri, dar mai pe larg așa după cum am văzut în cartea Faptele Apostolilor (cap. II) și în prima Epistolă către Corinteni (cap. XIV) din care putem conchide că glossolalia descrisă de Sfîntul Evanghelist Luca în cartea Faptele Apostolilor (cap. II) a avut loc pentru prima dată în ziua Cincizecimii și ea venea Apostolilor de la Duhul Sfînt de care depindea exclusiv alegerea limbii pe care trebuia s-o vorbească și lucrurile pe care aveau să le spună. Trebuia deci înțeles că Duhul Sfînt rezida obiectiv în cei care vorbeau și nu în cei care ascultau²⁵.

Sfîntul Grigorie de Nazianz respinge cu desăvîrșire opinia celor care spuneau că Apostolii vorbeau limba lor maternă²⁶, iar Toma de Aquino zice că Apostolii au primit darul vorbirii în limbi pentru a putea predica Evanghelia la diferitele popoare²⁷.

Tot din cartea Faptele Apostolilor reținem și faptul că ascultătorii pot fi de două categorii: a) străini sau oameni de limbi străine, așa cum au fost la Cincizecime, care înțelegeau totul, auzind vorbindu-se limba lor maternă și b) localnici care nu înțelegeau nimic. Referindu-se la acești localnici, Sfîntul Apostol Pavel ne spune în Epistola I către Corinteni că glossolalia pentru ei era puterea de a preamări pe Dum-

22. Sf. Ioan Chrisostom, *Comentariile sau explicarea Epistolei I-a către Corinteni. Omilia XXXV*, trad. de Th. Athanasiu, București, 1908, p. 485—486.

23. Pr. P. Deheleanu, *op. cit.*, p. 532.

24. Diac. Prof. N. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 837; Budau, *Actes des Apôtres*, Paris, 1933, p. 65.

25. *La Glossolalie*, art. în «Dict. de Théol. Cath.», t. IV, Paris, 1928, p. 75.

26. Sf. Grigorie de Nazianz, *Orat. XLI*, 15, P. G., t. XXXVI, col. 449.

27. *La Glossolalie*, art. cit., col. 75—76.

nezeu, în adunări, într-o limbă extatică și necunoscută. Aceasta era limba spirituală, alcătuită din sunete diverse, de la cele mai simple, pînă la cele mai complexe, o limbă inspirată de Sfîntul Duh. Deși n-o înțelegea nici glossolalul, nici ascultătorii, ea era totuși o limbă articulată și o vorbire cu înțeles, exprimînd concepte pe care să le poată înțelege și țilcui harismaticul înzestrat cu darul tălmăcirii limbilor (I Cor. XIV, 27—28) ²⁸. Sfîntul Ioan Chrisostom, în Comentariul său ²⁹ spune că acolo unde sînt numai localnici, glossolalia nu este necesară fiindcă ea poate fi înlocuită cu proorocia care se face în limba maternă și fiind înțeleasă de toți, aduce mai mult folos. Numai atunci cînd sînt de față și străini, cum erau de pildă în Ierusalim în ziua Pogorîrii Duhului Sfînt, glossolalia este folositoare.

Acela care avea darul glossolaliei «fiind în duh» (I Cor. XIV, 2) «mîntea lui rămînea neroditoare» (v. 14—16) și numai duhul său era activ. El nu putea să tălmăcească cele grăite, dar se simțea edificat (v. 4) știind că e în rugăciune și că grăiește sub inspirația Sfîntului Duh. Harisma glossolaliei încetează după primele două veacuri creștine.

Cu timpul însă parte din atribuțiile harismaticilor au trecut asupra ierarhiei; parte însă au încetat o dată cu harismele și prin aceasta au făcut să crească atribuțiile și privilegiile clericilor.

Fenomenul acesta s-a produs de timpuriu și treptat. El era natural, căci harismele erau cu deosebire necesare la începutul constituirii Bisericii ³⁰. Atunci, mai ales, se simțea nevoia unei asistențe dumnezeiești vizibile, care să lumineze și să susțină entuziasmul creștinilor. Această epocă a «inspirației libere» a creat — se poate zice — Biserica ³¹. Fiind excepționale ³² și menite să dea Bisericii primul impuls, harismele erau totodată provizorii ³³; corespundeau unei necesități extraordinare și trecătoare ³⁴, de aceea și ele erau trecătoare. Pe măsură ce se dezvoltă și întărea Biserica ele dispăreau ³⁵. Mai întîi a dispărut apostolatul și apoi profetismul ³⁶, care era o harismă de acțiune momentană ³⁷. Vorbirea extatică începuse să fie suspectă spre sfîrșitul veacului al II-lea și de aceea Miltiade spune că profetul nu trebuie să vorbească «ἐν ἑκστάσει» ³⁸.

Dispariția harismelor adevărate a făcut să se simtă nevoia ca, în locul harismaticilor, cei din fruntea comunităților, — clericii, să poarte

28. Diac. Prof. N. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 827.

29. Sf. Ioan Chrisostom, *op. cit.*, Omilia XXXVI, p. 484—485.

30. Teodor Popescu, *op. cit.*, p. 52.

31. M. Monnier, *La Notion de l'Apostolat*, (f. a.), p. 374.

32. P. Batiffol, *op. cit.*, p. 35.

33. F. Mourret, *Histoire générale de l'Église*, t. I, Paris, 1924, p. 88—89; P. Batiffol, *Études d'histoire et de théologie positive*, Paris, 1926, p. 263; Teodor Popescu, *op. cit.*, p. 52.

34. Teodor Popescu, *op. cit.*, p. 52.

35. *Ibidem*.

36. P. Batiffol, *L'Église naissante*, p. 131.

37. Teodor Popescu, *op. cit.*, p. 52—53.

38. Cf. Eusebiu, *Istoria Bisericească*. P. G., t. V, col. 17, 1.

ei mai întens grija păstrării învățaturii apostolice și chiar să preia parte din atribuțiile harismaticilor. Așa, Biserica a făcut misiune sub forma catehizării, organizând un învățământ catehetic încredințat mai mult clericilor, așa cum ne informează Sfântul Justin Martirul³⁹, iar episcopii aveau grijă să se păstreze curată și neschimbată tradiția apostolică după cum ne spune Sfântul Ignațiu⁴⁰ în epistolele sale. Trebuie însă precizat, că nici în perioada harismelor nici după aceea, ucenicul nu învăța în totul cum învățau harismaticii. Învățătura ucenicului a fost de ordin mai practic și sub forma predicii și sub forma catehizării.

Clerul nu și-a însușit toată învățătura în Biserică și este greșit a-l considera moștenitorul harismelor, ca atare, pentru că nu putea îndeplini funcțiunile harismatice, ci prin dispariția acestora, a crescut doar domeniul și importanța cuvântului preoțesc⁴¹. Aceștia n-au preluat toată slujba harismaticilor⁴², ci lor, și în special episcopului, le revine datoria sacră de a păstra, de a adânci și de a răspîndi dreapta învățătură, de a administra Sfintele Taine și de a conduce pe credincioși pe calea mântuirii, purtînd grijă de neconținută perpetuare, creștere și întărire a Trupului tainic al lui Hristos⁴³. Aceștia, ca și harismaticii, care au jucat un rol important în dezvoltarea creștinismului, îndeplinind una din cele mai grele și mai vitale cerințe ale lui, aceea a învățaturii, pot continua vestirea cuvântului Domnului, pentru instruirea și edificarea credincioșilor, pentru întărirea și promovarea cunoștinței creștine, pentru păstrarea învățaturii curate în comunitate, pentru propagarea creștinismului și combaterea învățăturilor greșite⁴⁴.

Interpretări greșite cu privire la glossolalie. — Glossolalia, așa după cum am arătat, a încetat după primele veacuri ale creștinismului. Nemaifiind o problemă de actualitate, ea a rămas ca o chestiune a trecutului, ca o mărturie a darurilor din Biserică primară sau o aducere aminte de semnele cerești care confirmau la început divinitatea creștinismului.

Pentru Sfinții Părinți⁴⁵ și sinoadele ecumenice, glossolalia, nu a constituit subiectul vreunei definiții dogmatice, fiindcă istoria bisericii nu a cunoscut nici o controversă, în jurul ei, care să o fi sesizat, în parte sau în totalitatea ei. Mărturisirile de credință, de asemenea, nu menționează nimic despre glossolalie, întrucît astfel de manifestări nu privesc dogmele și nici nu au fost întîlnite în practicile obișnuite ale credincioșilor.

39. Sf. Justin Martirul, *Apologia*, I, P. G., t. VI, col. 61—65.

40. Cf. Sf. Ignațiu, *Epistola către Magnezieni* VIII, 1; *către Efeseni* XVI, 2; *către Traliani* IX, 1; *către Filacelsieni* II, 1, după Teodor Popescu, *op. cit.*, p. 41.

41. E. Jacquier, *op. cit.*, p. 96; P. Batiffol, *L'Église naissante*, *op. cit.*, p. 170; F. Mourret, *op. cit.*, p. 92; Teodor Popescu, *op. cit.*, p. 68.

42. În general romano-catolicii caută să micșoreze rolul harismaticilor, punînd accent pe caracterul provizoriu al funcțiunii lor (cf. P. Batiffol, *L'Église naissante...*, p. 36—38).

43. Diac. Prof. N. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 827.

44. Teodor Popescu, *op. cit.*, p. 73.

45. Sf. Irineu, *Adversus Haereses*, P. G., t. VII, col. 479.

Așadar, neexistând vreo practică a glossolaliei, corectă sau greșită, nu s-a simțit nevoia unei definiții precise și temeinice a ei. Totuși, exegeza, deși a considerat-o ca aparținând trecutului îndepărtat, a începutului bisericii, a fost nevoie să dea unele lămuriri și să formuleze pentru cititori unele opinii asupra darului glossolaliei.

Astfel, tîlcuitorul romano-catolic Aug. Bisping⁴⁶ precum și Richard și Oswald afirmă că glossolalia este vorbirea, sub inspirația Sfîntului Duh, în limba adamică, adică limba de la începutul omenirii, dinainte de amestecarea limbilor la Turnul Babel. După aceștia, în vremurile acelea, omenirea era strîns unită prin legătura iubirii, iar unitatea ei avea ca semn distinctiv unitatea limbii, care prin păcatul lui Adam s-a rupt. Prin grația lui Dumnezeu, această despărțire nu s-a făcut imediat, ci abia la Turnul Babel. În creștinism însă, harul dumnezeiesc abundă din nou, cu iubire, prin lucrarea Duhului Sfînt prin care se stabilește din nou, pe alocuri și în chip trecător, unitatea limbilor. Astfel glossolalia nu ar fi altceva, decît restabilirea pentru cîtva timp a unității de la început a limbii omenești, prin suspendarea trecătoare a pedepsei de la Turnul Babel, ca urmare a mîntuirii aduse de Hristos.

Opinia aceasta nu se poate susține, deoarece nu se bazează pe texte biblice, pe texte paralele sau contexte. Textele biblice vorbesc de darul glossolaliei, la plural, numind-o vorbirea «în limbi» (Fapte II, 11) sau în «felurite limbi» (I Cor. XII, 10), ceea ce vine în contrast cu această afirmație, căci limba originală era una singură. Apoi glossolalia este numită vorbirea în «limbi noi» (Marcu XVI, 17) față de limba originală care desigur nu mai poate fi numită nouă, ci veche.

Pe lângă acestea, dacă Apostolii ar fi vorbit limba adamică, ascultătorii trebuiau să înțeleagă sau să nu înțeleagă cu toți cele spuse de Apostoli. Or, localnicii la Cincizecime nu înțelegeau nimic, iar străinii de alte limbi înțelegeau totul⁴⁷.

Criticii raționaliști protestanți, în frunte cu Bleck, susțin că glossolalia ar consta în vorbirea, sub inspirație, a unui grai vechi, neînțeles de majoritatea ascultătorilor și alcătuit din provincialisme. Și această teorie este neîntemeiată, deoarece limbile inspirate pot fi mai multe și nu una singură. Ele sînt vorbite numai în virtutea darului harismatic al glossolaliei, pe cînd pentru vorbirea unei limbi vechi nu e nevoie de un dar special, de o harismă a Duhului Sfînt. O limbă veche nu poate fi numită «nouă», așa cum e numită vorbirea prin darul Sfîntului Duh și nici nu poate fi străină. Ea ar fi mai ușor înțeleasă de localnici decît de străini, iar pentru cîteva provincialisme desigur că nu ar fi nevoie de un dar special, al tîlmăcirii⁴⁸.

46. Aug. Bisping, *Erklärung der Briefes an die Kor. Dritte Aufl.*, Münster, 1861—1883, după Dr. V. Gheorghiu, *Epistola I către Corinteni* (curs litografiat, 1932), p. 385; Pr. P. Deheleanu, *Glossolalia sau vorbirea în limbi ca dar harismatic*, Arad. (f. a.), p. 54—55.

47. Dr. V. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 385—386.

48. Pr. P. Deheleanu, *Glossolalia sau vorbirea în limbi...*, p. 57.

În sfârșit, alții (Haldill, Eichorn și cu mici deosebiri Neander) înțeleg prin darul glossolaliei o exprimare de sunete nearticulate, în stare de extaz cu ajutorul limbii (γλώσσα) ca organ de vorbire. Aceste sunete ar avea totuși un înțeles, pe care însă ascultătorii nu-l înțeleg fără tilcuirea în limba lor.

După aceștia, scopul glossolaliei ar fi exprimarea întristării, bucuriei și a exaltării sufletești, asemenea lui Saul în Rama, când a fost stăpînit de duhul profetic (I Reg. XIX, 29)⁴⁹.

Și această interpretare este inacceptabilă, deoarece o exprimare formată din sunete nearticulate, nu poate fi numită «limbă sau limbi», așa după cum erau numite limbile vorbite la Cincizecime. Apoi o asemenea limbă nu poate exprima faptele mărețe ale lui Dumnezeu, ci simple sunete deșarte. Scopul adevăratei glossolalii nu este exprimarea întristării, bucuriei și exaltării sufletești, ci dovedirea creștinismului universal, care este clar exprimat în Sfînta Scriptură⁵⁰.

Glossolalia cultelor neoprotestante. — Deși Biserica, în tot trecutul ei, nu a fost frămîntată de această problemă, fapt pentru care nici nu a formulat vreo hotărîre dogmatică, totuși la începutul secolului al XX-lea, această învățătură greșit înțeleasă, este profesată de unele culte neoprotestante⁵¹ care-și au originea în America. Acestea pretind că au botezul cu Duh Sfînt și cu foc pe care l-au primit Apostolii în ziua Cincizecimii.

După învățătura lor, Botezul cu apă nu este suficient; el trebuie întregit cu Botezul «cu Duh Sfînt și cu foc», care este cu totul deosebit de cel cu apă, după care omul poate păcătui iarăși. Botezul «cu Duh Sfînt și cu foc» ar revărsa asupra credincioșilor diferite daruri minunate și în special darul vorbirii în limbi și al tălmăcirii limbilor întocmai ca la Pogorîrea Duhului Sfînt peste Apostoli. Acest dar al glossolaliei pe care ei pretind că-l au și îl practică în adunările de cult ar fi o dovadă că se împărtășesc de Duhul Sfînt. Fiînd «vase alese» ei ar fi cei care constituie Biserica adevărată a lui Iisus Hristos și de aceea fiecare credincios al ei trebuie să aibă în el pe Sfîntul Duh⁵².

Erorile acestea păcătuiesc grav împotriva unor învățături revelate și fundamentale ale Bisericii. Căci cum se poate împăca învățătura despre două botezuri cu aceea despre unicul botez, expusă clar în Sfînta Scriptură? Învățătura acestor neoprotestanți nu face decît să minima-

49. Manifestări asemănătoare aveau și vechii greci, — constînd în mișcări ritmice ale trupului, însoțite de cîntece către zeul Dionysos (cf. Pr. P. Deheleanu, *Manual de Sectologie...*, p. 540).

50. Pr. P. Deheleanu, *Glossolalia sau vorbirea în limbi...*, p. 56—57.

51. Asemenea pretenții de Pogorîre a Duhului Sfînt peste ei au avut: Montaniștii, Irvingienii, Metodiștii, Quakerii, iar în timpurile mai noi Penticostalii (cf. Dr. Gr. Coșea, *Cheia Sectelor religioase din România*, Diecezana, Arad, 1930, p. 59—62; Idem, *Călăuza cunoașterii și combaterii sectelor*, Cernica, 1925, p. 68; Dr. V. Ispir, *Sectele religioase din România*, Arad, 1928, p. 186; P. S. Valerian Zaharia, *Episcopul Oradiei, Îndrumător Pastoral*, Diecezana, Oradea, 1952, p. 17; Pr. P. Deheleanu, *Manual de Sectologie...*, p. 53; Leu Botoșeneanu, *Confesiuni și Secte*, București, 1929, p. 128—129.

52. Pr. P. Deheleanu, *Manual de Sectologie...*, p. 542.

lizeze sensul învățaturii, potrivit căreia botezul creștin este unul singur și nedespărțit, «cu apă și cu Duh» (Ioan III, 5). La fel de grav păcătuiesc prin susținerea învățaturii greșite că numai cel ce vorbește în limbi este adevăratul creștin.

Știm că Biserica Apostolică adevărată nu a făcut din darul glossolaliei o regulă universală obligatorie și un criteriu al autenticității credinței cuiva. Nu a considerat necreștin pe cel ce nu a avut această harismă și nu a afirmat vreodată că mântuirea ar fi condiționată de harul «vorbirii în limbi». Sfântul Apostol Pavel spune că Sfântul Duh are și alte daruri, lucrări sau roade (Gal. V, 20—21; cf. Efes. V, 9); iar în ceea ce privește darul glossolaliei el este un dar excepțional și nu este dat oricui (I Cor. XII, 10); aceasta nu înseamnă că cel ce nu-l are, nu se poate mântui (I Cor. XII, 30). A pretinde, de asemenea, că ei constituie Biserica adevărată, este o absurditate; cum poți să crezi că după nouăsprezece veacuri de dăinuire, abia acum ia ființă adevărata Biserică întemeiată de Iisus Hristos care a zis Apostolilor: «...iată Eu cu voi sînt, în toate zilele, pînă la sfîrșitul veacurilor» (Matei XXVIII, 20) ⁵³.

Greșala inițială și totodată capitală a acestor pseudoglossolalii constă în interpretarea falsă a textelor privitoare la darul glossolaliei cuprinse în Sfînta Scriptură. Astfel ei susțin că limbile vorbite prin darul Sfîntului Duh nu sînt omenești, căci nu sînt adresate oamenilor, ci lui Dumnezeu. În sprijinul acestei erori aduc textul din Epistola I către Corinteni (cap. XIV, 2), în care Sfîntul Apostol Pavel se referă la situația din Corint ⁵⁴. Acest text fiind comparat cu textul din Faptele Apostolilor (cap. II, 1—12), unde ni se descrie practicarea pentru prima dată a acestui dar, precum și în ce a constat acea vorbire minunată, aflăm în chip izbitor de limpede, că Apostolii, vorbind în limbi, *nu au vorbit lui Dumnezeu, ci oamenilor* care-i înțelegeau. În Corint însă, cei insuflați nu vorbeau oamenilor, ci lui Dumnezeu, pentru că ei nu aveau în față decît localnici, neștiutori de alte limbi; de aceea nimeni nu-i înțelegea. În astfel de cazuri se poate spune că cel ce vorbește în limbi nu vorbește oamenilor, ci lui Dumnezeu și că pentru ascultători, cele vorbite sînt «taine». Deci, în astfel de împrejurări, glossolalia nu este folositoare decît celui insuflat. Or, Sfîntul Apostol Pavel, referindu-se la această situație zice că preferă să le grăiască cinci cuvinte în limba lor, decît zece mij de cuvinte în limbă neînțeleasă (I Cor. XIV, 19) ⁵⁵.

Contradicțiile concepției acestor glossolalii apar și în susținerea lor că — chiar dacă limbile vorbite prin darul Sfîntului Duh sînt omenești — totuși nimeni nu poate să cunoască toate limbile de pe suprafața pămîntului și de aceea este nevoie de darul tălmăcirii ⁵⁶.

E de prisos să insistăm asupra acestei învățaturi false, căci nu s-a găsit pînă acum între ascultători nici un cunoscător al cîtorva limbi

53. Pr. P. Deheleanu, *Glossolalia sau vorbirea în limbi...*, p. 65—66.

54. Tot la situația din Corint se referă Sfîntul Apostol Pavel și în textul din I Cor. XIV, 1—33; compară cu Fapte II, 1—8.

55. Pr. P. Deheleanu, *Manual de Sectologie...*, p. 545—546.

56. *Ibidem*, p. 547.

străine, care să înțeleagă fără tălmăcire în ce limbă se vorbește. Iar dacă s-ar fi întimplat, faptul nu ar fi rămas ascuns⁵⁷.

Prin urmare, toate manifestările acestor glossolalii nu pot să fie decât simple simulări, simple manifestări bolnăvicioase, sau mai curînd urmările postului negru cu care ei se îndeletnicesc uneori cîte două sau mai multe zile de-a rîndul înainte de a vorbi «în limbi», și care-i aduc omului distrugerea sa. În sfîrșit, pot fi semnele prezenței unui alt duh, căci Sfînta Scriptură ne spune că există un dar special de la Sfîntul Duh, prin care cineva poate deosebi duhurile (I Cor. XII, 10), deoarece nu numai Duhul lui Dumnezeu insuflă pe oameni, ci și duhul Satanei. În privința aceasta, Sfîntul Apostol Ioan zice: «Iubiților, nu dați crezare oricărui duh, ci ispitiți duhurile de sînt de la Dumnezeu, fiindcă mulți prooroci mincinoși au ieșit în lume» (I Ioan IV, 1).

Critica externă a glossolaliei. — Vom face acum o critică în perspectiva ortodoxă; din acest punct de vedere putem să ne referim la criteriile de stabilire a adevărului în materie de credință, formulate de Vincentiu de Lerin și consemnate în al său *Commonitorium*, în fața căroră pretenția neoprotestanților glossolali cade cu desăvîrșire.

Potrivit acestor criterii, pentru ca o învățătură de credință să poată fi considerată adevărată, crezută și mărturisită ca atare, trebuie să îndeplinească trei condiții: universalitatea, vechimea și unanimitatea («quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est»)⁵⁸.

Referindu-ne, în special, la pretinsa glossolalie a unor culte neoprotestante, ne întrebăm în ce măsură această practică îndeplinește condițiile mai sus amintite? E vorba mai întîi de *universalitate*, potrivit căreia e adevărată învățătura pe care a recunoscut-o și o recunoaște întreaga creștinătate de pe suprafața pămîntului. Glossolalia e practică astăzi, cum se știe, doar de cîteva culte neoprotestante⁵⁹, cu o răspîndire incomparabil mai mică decît aceea a Bisericii creștine. Ca atare, condiția aceasta nu e îndeplinită. *Vechimea* presupune o urmare îndeaproape a învățăturii înaintașilor. În acest caz, glossolalia practică în zilele noastre nu mai îndeplinește condiția vechimii, căci tot ce e nou în materie de credință e considerat o inovație, care nu mai are nici o legătură cu adevărul religios. În fine, condiția a treia — *unanimitatea* — legată de vechime, presupune respectarea definițiilor și ideilor tuturor sau aproape ale tuturor Părinților Bisericii. După cum se știe, în creștinismul primar glossolalia a fost de scurtă durată și practică sporadic, ceea ce denotă că ea nu îndeplinește nici această ultimă condiție⁶⁰.

Iată deci că, din punct de vedere ortodox, glossolalia cultelor neoprotestante nu îndeplinește nici una din aceste criterii, fapt care face

57. Nu poate fi vorba nici de limbi îngeresti (I Cor. XIII, 1) pentru că ele nu pot fi numite «ncl» și apoi ele nu vor înceta în viața de dincolo așa cum se spune de limbile omenești (I Cor. XIII, 5). Deci și aici este vorba de limbi omenești care pot fi înțelese.

58. Vincentiu de Lerin, *Commonitorium primum*, 2, P. L., t. L., col. 640.

59. Quakeri, Metodiști, Penticostali, Ucenicii lui Hristos sau Penticostalii dezidenți.

60. Cele trei definiții ale: universalității, vechimii și unanimității sînt dezvoltate de Vincentiu de Ierin, *op. cit.*, și loc. cit.; noi cităm după Pr. Prof. Ioan G. Coman, *Sfînta Tradiție în lumina Sfinților Părinți*, în «Ortodoxia», an. VIII (1956), nr. 2, p. 171.

ca pentru noi ea să fie o categorică desmințire a afirmației că ele dețin adevărul religios și că au misiunea specială de a duce în lume stindardul acestui adevăr.

*

Încheiem prezenta lucrare cu următoarele considerații :

Harismele confirmă caracterul supranatural al Evangheliei lui Iisus Hristos și au ușurat dezvoltarea primelor comunități creștine.

Harismaticii, paralel cu ierarhia, au fost primii slujitori ai Cuvîntului, iar locul lor de vestitori ai Cuvîntului a fost luat de ierarhie.

Glossolalia ca dar harismatic a încetat după primele veacuri ale creștinismului. Scopul ei a fost de a răspîndi cît mai repede sămînța Evangheliei, de a dovedi puterea dumnezeiască a creștinismului și universalitatea chemării la mîntuire.

Acest dar a fost dat pentru prima dată în ziua Cincizecimii. El constă din vorbirea într-o limbă străină, a unui alt popor, fără a o fi învățat sau cunoscut mai înainte.

Vorbirea în limbi a fost necesară numai în ziua Pogorîrii Duhului Sfînt pentru scopul mai sus arătat. În rest ea n-a mai fost folosită, căci iubirea creștină este aceea care întrece toate harismele și care este veșnică.

Glossolalia nu este nici limba adamică, nici o limbă veche alcătuită din provincialisme, ci este limba unor popoare, limbă în care Apostolii sub inspirația Duhului Sfînt au vorbit la Cincizecime.

Glossolalia practică de unii, după nouăsprezece veacuri, nu poate fi decît o pseudoglossolalie. Ea se bazează pe cîteva texte din Sfînta Scriptură înțelese greșit și care în fața criteriilor de stabilire a adevărului în materie de credință cad fără drept de apel.

CÎTEVA DATE DESPRE ÎNVĂȚĂMÎNTUL TEOLOGIC SUPERIOR DIN BULGARIA

Ideea fundării unei școli de înaltă cultură teologică a încolțit în mintea conducătorilor bulgari încă din secolul al XIX-lea, în perioada redeșteptării conștiinței naționale a poporului bulgar și a luptelor pentru o Biserică națională independentă¹. Timpurile vitrege și situația grea în care se afla atunci poporul bulgar în granițele imperiului otoman, nu au permis realizarea acestei idei. Intelectualii bulgari din acel timp se luptau pentru deschiderea unui liceu bulgar și întemeierea unei Universități bulgare la Constantinopol, marele centru cultural al timpului, însă și în această direcție lucrurile mergeau destul de încet.

Abia după eliberarea Bulgariei de sub turci, în urma războiului din 1877—1878, Biserica bulgară reîntregită a putut trece la reorganizarea ei. Mai întâi trebuiau puse bazele învățămîntului teologic secundar și în acest scop a luat ființă în 1880—1881 un seminar teologic de stat la Mănăstirea «Sfintul Petru și Pavel», în apropiere de Tirnovo. După ce a suferit o serie de schimbări progresive, seminarul a fost luat, în 1903, sub îngrijirea directă a Sfîntului Sinod al Bisericii Bulgare, funcționînd de acum ca «seminar teologic» cu o perioadă de șase ani de instrucțiune².

Pînă la înființarea Facultății de teologie de pe lângă Universitatea din Sofia a trebuit să mai treacă o perioadă bună de timp³. Se întîmpinau dificultăți la tot pasul: lipseau cadrele necesare, lipsea clădirea în care ar fi putut funcționa școala, iar problema însăși nu prea era luată în serios de organele de stat competente. S-a început o campanie susținută din partea Sfîntului Sinod și a cercurilor bisericești interesate, care prin scrisori către Adunarea Națională și Ministerul de Externe și al Cultelor, cereau în fiecare an deschiderea facultății. Se cade a fi amintită și activitatea Prot. Prof. Dr. Ștefan Țancov, care, prin articole publicate în presa bisericească, susținea și căuta să dovedească opiniei publice cît de necesară era înființarea unei școli înalte de teologie⁴.

1. Prof. Dr. Ilie Țonevski, *Sărbătoare jubiliară cu ocazia celei de a 30-a aniversări a Academiei duhovnicești*, în «Anuarul Academiei duhovnicești», tom. V (XXXI), 12, 1955—1956.

2. Cf. Prof. Prof. Dr. Ștefan Țancov, *Cartea jubiliară a Seminarului teologic din Sofia*, Sofia, 1932.

3. În această perioadă de timp tinerii care doreau să-și continue studiile teologice plecau de obicei la Facultățile din țările ortodoxe vecine: Moscova, Kiev, Cernăuți, București, Atena etc.

4. «Țircoven Vestnic», nr. 46—47, din 1908, citat după I. Țonevski, *Sărbătoarea jubiliară...*.

După multe insistențe, Consiliul de Miniștri a aprobat la 28 aprilie 1911, construirea clădirii viitoarei facultăți cu bani din fondul strâns pentru ridicarea unui monument în amintirea creării Exarhatului Bulgar.

Construcția a început în 1913 și a fost terminată abia în 1922 din cauza războiului interbalcanic și a primului război mondial. În această clădire-monument funcționează azi Academia duhovnicească.

Facultatea de teologie a fost deschisă în anul școlar 1923—1924, în urma Legii de reorganizare a învățămîntului superior. În virtutea acestei legi, catedrele Facultății trebuia să fie ocupate prin concurs și astfel s-a format primul nucleu al corpului profesoral, compus din: arhim. dr. Evtimie, Prot. Dr. Șt. Țancov și prot. Alexandru P. Rojdestvenschi. De asemenea a fost ales și primul decan al Facultății de teologie, în persoana profesorului Prot. Dr. Ștefan Țancov. S-a trecut apoi la organizarea interioară: s-a întocmit planul de învățămînt, programul de examene, s-au determinat catedrele și s-a început completarea corpului profesoral.

1. Catedra de Sfînta Scriptură a Vechiului Testament (introducere, exegeză, arheologie biblică, limba ebraică și istoria biblică), cu prof. prot. dr. Alexandrî Petroviçi Rojdestvenski, fost profesor la aceeași catedră la Academia teologică din Petersburg. Îmbolnăvindu-se curînd, i-a urmat la catedră prof. Ivan S. Marcovski, care a studiat teologia la Facultatea de teologie din Cernăuți.

2. Catedra de Sfînta Scriptură a Noului Testament (introducere și exegeză, cu limba greacă), avînd ca titular pe Nicolae Nicanoroviçi Glubkovski⁵, doctor în teologie al Academiei teologice din Moscova, fost profesor la Academia teologică din Petersburg, membru corespondent al Academiei de științe din Petersburg, profesor la Universitățile din Leningrad, Praga, Beigrad, cît și la Facultatea de teologie din Sofia, de la 1 mai 1924 pînă în ziua morții sale, 18 martie 1937. I-a urmat la catedră prof. Hristo Ghiurov.

3. Catedra de istoria Bisericii (istoria Bisericii universale, istoria Bisericii Bulgare, istoria bisericilor slave și a Bisericilor Ortodoxe contemporane), cu prof. Mihail Emanuiloviçi Posnov, doctor în istoria Bisericii la Academia teologică din Kazan și fost profesor la Academia teologică din Kiev. După moartea lui, în 1931, catedra a trecut sub conducerea prof. Ivan I. Snegarov, membru al Academiei de științe bulgare.

4. Catedra de apologetică creștină (cu filozofia creștină și istoria religiilor), avînd ca titular pe arh. m. prof. Dr. Evtimie Sapungiev, care a urmat teologia la Academia teologică din Kiev și era doctor în filozofie al Universității din Berna.

5. Catedra de teologie dogmatică și patrologie (cu critică a confesiunilor eterodoxe și a sectelor religioase din Bulgaria), avînd din 1927, mai întîi ca docent și apoi ca profesor, pe Dimităr V. Dulgherov, care a studiat teologia la Academia teologică din Moscova.

5. Despre opera științifică a prof. Glubkovski vezi indexul lucrărilor dat de Prof. I. Tonevski, *op. cit.*, p. 40—43.

6. Catedra de teologie morală (cu istoria și analiza sistemelor etice și cu enciclopedia științelor teologice), avînd din 1925, mai întîi ca docent și apoi profesor, pe Ganciu St. Pașev, care a urmat atît seminarul cît și Academia teologică la Kiev.

7. Catedra de liturgică (cu arheologia bisericească și arta creștină) avînd din 1926, ca docent și pe urmă ca profesor, pe acad. prof. prot. Ivan Goșev, care a urmat teologia la Facultatea din Cernăuți.

La această catedră preda ca profesor de arheologie și artă bisericească și acad. prof. dr. Crăstiu Miatev.

8. Catedra de teologie pastorală (cu omiletica și catehetica) avînd din 1928 ca docent și din 1935 ca titular al catedrei pe prof. prot. Hristu Dimitrov, care a terminat teologia la Facultatea din Cernăuți.

9. Catedra de drept bisericesc (cu organizarea și conducerea Bisericii Bulgare ca titular acad. Prot. Dr. Ștefan Țancov. Profesorul Țancov a studiat la Facultatea de teologie din Cernăuți, unde și-a luat doctoratul în 1905. E doctor onorific al Universităților din Atena, Oxford și Berlin.

Afară de aceste discipline pur teologice, la facultate se preda și muzica bisericească orientală, iar studenții erau obligați să audieze lecții la materii ca : istoria filozofiei antice, medievale și moderne, psihologia, logica, gnoseologie și metafizica, limba rusă și germana (engleza sau franceza) etc. la facultățile respective. Examenele se desfășurau în trei sesiuni : de primăvară, vară și toamnă.

În felul acesta și-a continuat activitatea această instituție pînă în 1932, cînd din cauza crizei economice acute a statului, în proiectul de buget al Ministerului Instrucțiunii Naționale nu se mai prevedea credit pentru Facultatea de teologie. Abia după mari efortări și intervenții s-a reușit să se revină asupra excluderii din buget a Facultății de teologie.

Al doilea război mondial a împiedicat de asemenea activitatea normală a Facultății de teologie. În 1943 a fost întreruptă orice activitate și abia după victoria populară de la 9 septembrie 1944 ea a putut intra din nou în normal. În 1950, în virtutea Legii de descentralizare a instituțiilor de învățămînt superior pentru o mai bună administrare a lor, Facultatea de teologie a trecut sub administrația Sfîntului Sinod al Bisericii Ortodoxe Bulgare, luînd și numele de «Academia duhovnicească Sf. Cl'ment de Ohrida». Noua instituție de învățămînt teologic superior și-a reorganizat dintru început o activitate de șine stătătoare : pe lîngă catedrele existente amintite mai sus, s-a creat o catedră de istoria filozofiei, psihologie și logică, condusă de Prof. Dr. Dimităr Penov ; au fost înființate cursuri obligatorii de Constituția R.P. Bulgaria, de limba slavonă bisericească, limba rusă și o limbă modernă ; vechii profesori de la universitate și-au păstrat catedrele în noua instituție ; s-a creat «Regulamentul de acordare a titlurilor științifice și onorifice» (candidați în teologie și doctori în teologie) de către Academia duhovnicească. În felul acesta s-au pus bazele aspiranturii pe lîngă Academia duhovnicească. Mulțumită grijilor neîntrerupte din partea Sfîntului Sinod, fostul cămin studentesc a fost transformat în cămin și cantină gratuită pentru

toți studenții, cu condiția ca aceștia să aibă note bune la învățătură.

Primul rector al Academiei a fost Prof. Dr. Ilie Tonevschi, pînă în 1954, iar de atunci e actualul rector, Prea Sfințitul Episcop Nicolae al Macariopolei.

Cu timpul s-au produs schimbări și în corpul profesoral, iar în ajunul celei de a 40-a aniversări (1963—1964), componența lui era următoarea :

1. Rector, Episcop Nicolae al Macariopolei ; ține prelegeri la catedra de liturgică asupra Sfintei Euharistii.

2. Prorector, Prof. Dr. Ilie Căncev Tonevschi, titular al catedrei de dogmatică și teologie morală ; predă lecții de patrologie.

3. Prof. Boris Marinov Hristov, titular al catedrei de apologetică creștină și istoria filozofiei ; predă apologetică și istoria religiilor.

4. Prof. Boian Nikolov Piperov, titular al catedrei de Sfinta Scriptură a Vechiului Testament ; predă limba ebraică, limba greacă și introducere.

5. Prof. Dr. Todor Pop Todorof ; predă Omiletica și Catehetica.

6. Prof. Dr. Ivan Gheorghiev Panciovski ; predă teologia morală și istoria și analiza sistemelor etice.

7. Prof. Dr. Vasili Ivanov Pandurski, predă arheologia bisericească și istoria artelor creștine.

8. Prof. Dr. Dimităr Penov, predă istoria filozofiei, psihologia și logica. Aceste discipline au fost încadrate la catedra de apologetică.

9. Docent Todor Sîbev Todorov, titular al catedrei de istoria bisericească ; predă istoria Bisericii Ortodoxe Bulgare și istoria Bisericilor Ortodoxe contemporane.

10. Docent Pr. Radcu Todorov titular al catedrei de drept bisericesc, urmașul la catedră al Prof. Țancov.

11. Docent Prot. Simion Nankov, predă liturgica și e titular al catedrei de teologie practică.

12. Docent Arhim. Serghie Iazagiev ; predă Sfinta Scriptură a Noului Testament și e titular al catedrei.

13. Docent Pr. Nicolae Sevarov predă arheologia biblică și exegeza Vechiului Testament.

14. Docent Prot. Vasile Nikolov, predă teologia pastorală.

15. Docent Arhim. Dr. Serafim Dimitrov, predă dogmatica și istoria și analiza confesiunilor eterodoxe și a sectelor religioase.

16. Iconom Stavr. Dimităr Konstantinov, predă muzica bisericească orientală cu tipic și e dirijorul corului Academiei.

17. Dr. Nicolae Ganev, predă limba germană.

18. Kamen Babalîkov, predă istoria bisericească universală.

19. Prof. Dr. Dimităr Dulgherov predă limba rusă.

20. Prof. Kiril Mircev predă limba slavonă bisericească.

21. Docent onorific Apostol Mihailov predă limba greacă la cursurile fără frecvență.

22. Asistent Alexandru Velicikov predă aghiologia.

23. Anghel Konstantinov predă teoria muzicii.

Credincioasă ideilor Sfântului Climent de Ohrida, ucenic al Sfinților frați Chiril și Metodie și organizatorul primei școli bulgare, Academia duhovnicească din Sofia a pregătit pînă acum un mare număr de teologi dintre care mulți au intrat în cler.

În virtutea «Regulamentului de acordare a titlurilor științifice și onorifice», Academia duhovnicească a acordat titluri de «doctor în teologie» și «doctor honoris causa» următoarelor persoane :

a) La 27 mai 1952 s-a acordat titlul de «doctor honoris causa» I. P. S. Mitropolit de Plovdiv Chiril, actualul Patriarh al Bisericii Ortodoxe Bulgare.

b) La 31 mai 1952 s-a acordat titlul de «doctor honoris causa» I. P. S. Nicolae, Mitropolitul Krutițelor și Colomeei.

c) La 12 aprilie 1959 s-a acordat pentru aportul lor la dezvoltarea științei teologice și pentru merite față de Academia duhovnicească titlul de «doctor în teologie» următorilor profesori : Ivan Marcovski, G. St. Paveș, acad. Ivan Snegarov, acad. Prot. Ivan Goșev, Prof. D. Dulgherov, Prot. Prof. Hristu D'mitrov și Prof. Hristu Ghiaurov.

d) La 10 decembrie 1963 s-a acordat, pentru activitatea teologică și merite față de Academie, titlul de doctor în teologie «honoris causa» rectorului Academiei duhovnicești Sf. Climent de Ohrida, P. S. Episcop Nicolae al Makariopolei, și titlul de «doctor în teologie» profesorilor : Ilie Tonevski, Boris Marinov și Boian Piperov.

De asemenea s-a acordat titlul de «candidat în științe teologice» unui număr de șapte aspiranți, în urma susținerii cu succes a disertației de aspiratură.

Literatura teologică, publicații. — Înainte de întemeierea Facultății de teologie la Sofia, puținii teologi care existau pe atunci se ocupau mai mult de probleme cu caracter practic, probleme pe care Biserica le întâmpina în organizarea și dezvoltarea ei. Literatura teologică era în cea mai mare parte tradusă din limba rusă (mai ales manualele pentru seminar), iar studiile teologice propriu-zise erau foarte puține. După înființarea Facultății a început să apară regulat «Anuarul Facultății de teologie» iar din 1950 «Anuarul Academiei duhovnicești», în care profesorii publică studii și diferite monografii⁶. Membrii corpului didactic ai Academiei duhovnicești sînt și colaboratori ai presei oficiale bisericesti, «Duhovna cultura» și «Tîrcoven Vestnik».

În munca lor profesorii și studenții se folosesc foarte mult de biblioteca bine aranjată a Academiei duhovnicești, care se află în aceeași clădire cu Academia. Fondul de cărți al bibliotecii este format din peste 16.000 volume și numeroase reviste teologice și de alte domenii, primite din țară și străinătate. Aici se pot găsi valoroase opere științifice de teologie în limbile germană, franceză, engleză și mai ales rusă. Biblioteca Academiei se completează cu Biblioteca Seminarului teologic de la Cerepiș, care e tot atît de bine organizată.

6. Pentru o informare exactă, vezi indexul complet al lucrărilor apărute pînă în 1956, dat de Prof. Dr. Ilie Tonevski, *op. cit.*, p. 40—63.

Legături cu străinătatea. — Facultatea de teologie și apoi Academia duhovnicească din Sofia a întreținut și întreține și azi legături cu facultățile de teologie din țările ortodoxe și din occident. Aceste legături se manifestă prin schimburi de vizite între profesori, schimb de literatură teologică, schimb de studenți și felicitări reciproce cu ocazia marilor sărbători. Între acestea trebuie să amintim că în 1957, ca răspuns la vizita pe care au făcut-o la Institutele teologice din București și Sibiu, Profesorii Ștefan Țancov și Hristo Ghiaurov de la Academia duhovnicească din Sofia, Academia duhovnicească a avut ca oaspeți pe Pr. Prof. Dr. Gheorghe Moisescu de la Institutul teologic din București și pe Pr. Prof. Sofron Vlad, rectorul Institutului teologic din Sibiu. În urma acestui contact s-a realizat și primul schimb de studenți după cel de-al doilea război mondial, între facultățile celor două țări vecine. De asemenea, la Sofia, se primesc toate publicațiile Bisericii Ortodoxe Române.

În felul acesta organizată, Academia duhovnicească de la Sofia își desfășoară activitatea sa normală sub îngrijirea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Bulgare în frunte cu Prea Fericirea Sa Patriarhul Chiril și în colaborare cu Comitetul pentru treburile Bisericii Ortodoxe Bulgare și ale cultelor religioase în frunte cu Dl. Mihail Kiciukov.

BUNEA HIN VICTOR

CATALOGUL MANUSCRISELOR
DIN
BIBLIOTECA PATRIARHIEI ROMÎNE¹

128

Liturghier și Molitve la toate trebile

Sec. XVIII (1700, 1699); hîrtie; 135 foi²; 19×15; 17 rînduri pe pagină; scrierea ămîtă tiparul; cerneală neagră; indicațiile tipiconale cu cerneală roșie; colontiturile cu cerneală neagră; inițialele cînd cu cerneală neagră, cînd cu cerneală roșie; frontispiciu liniare simple din cerneală roșie, verde și neagră; în corpul al doilea al manuscrisului, titlul cu cerneală roșie, verde și neagră, iar inițialele cu cerneală verde și roșie; copist: *dascalul Vasilie Sturze Moldovanu*³; legătură veche, cu scoarțe de lemn îmbrăcate în piele. Manuscrisul a fost cumpărat în 1961 de Biblioteca Patriarhiei Romîne de la moștenitorii preotului Dr. Gh. Ciuhandu.

I. f. 1. Sv[ă]nta și dumn[e]zăiasca liturghie cei întru sv[i]nți părintele nostru Ioan Rost de Aur, arhiepiscopul cetății lui Costantin.

1. f. 1—15. [Proscomidia].

2. f. 15v—55v. [Zlatoustova].

f. 55v. Svărșitul liturghiei lui Ioan.

3. f. 56—88. Sv[ă]nta liturghia Marelui cei întru sv[i]nți părintele nostru Vasilie arhiepiscop[ul] Chesariii Capadochiei.

f. 88. Svărșitul liturghiei Marelui Vasilie.

4. f. 88v—89. Învățătură pentru sv[ă]nta liturghie Marelui Vasilie.

5. f. 89v—91. Învățătură pentru sv[ă]ntul agneț la Gioi Mari.

Inc. Popa mergea la proscomidia și alege 2 prescuri și le punia pre sv[ă]ntul jărtăvnic.

Sf. Apoi îl strînge forte bine cu socotială și otpast.

1. Continuare din numărul 5—6, anul XVI (1964).

2. Au fost legate la un loc două corpuri de manuscrise, scrise de același copist: corpul întii, *Liturghierul*, scris în anul 1700, iar corpul al doilea, *Molitve la toate trebile*, scris în anul 1699. Între corpul întii și al doilea se văd urmele mai multor foi rupte. Corpul întii are paginație originală (f. 1—94) cu greșeli de paginație.

3. Despre *dascalul Vasilie Sturze Moldovanu* să se vadă: Pr. Dr. Gh. Ciuhandu, *Dieci și manuscrise vechi din Bihor*, «Tribuna», Oradea, 1919, nr. 48—49.

6. f. 91—91v. Pentru sv[ă]ntul agneț când să cade să-i potrivasoă.
Inc. Părțile să le usuci bine dechilin. Deacii den IS să cumineci până Sămpietriu.
Sf. Că vei să dai samă, preote, la înfricoșatul giudeț.
7. f. 92—93. Molitva la bl[ago]s[lo]venie vinului când vei să cânti liturghie.
Inc. Popa luînd patrahirul pune în grumazi și zici: Bl[ago]s[lo]viț D[u]mn[e]zăul nostru.
Sf. D[oa]mne miluiaște, 3. D[oa]mne bl[a]goslovește. Otpust.
8. f. 93v—95. Otpusturile pre zile proste.
9. f. 95v—100. Otpusturile la praznice domneșt[i] și la sv[i]nți mari.
10. f. 100v—101. Scara cărții aceștie.
 f. 101v—102. Albe, cu cîteva însemnări posterioare.
11. f. 102v. Rugăciunea vâtfodului sara = *Rugăciunea vohodului de la vecernie.*
- II. f. 103. Molitve la toate trebile.
1. f. 103—105. M[o]l[i]tva la Crăciun fiilor de duhovnicie = *Molitfelnic*, București, 1937, p. 432—433.
2. f. 105—106v. Molitva la Paști = *Op. cit.*, p. 450—451.
3. f. 106v—107. M[o]l[i]tva la Paști spre brănză și spre carne.
Inc. Unul Născut Fiul lui D[u]mn[e]zău, arătat-ai ucinicilor slava D[u]mn[e]zărei Tale.
Sf. Și sp[ă]senie sufletului și trupului nostru, că Tu ești... Amin.
4. f. 107—108. Molitva la Simpietriu.
Inc. Biruitoriule D[oa]mne, iubitoriule de oameni, rugămu-ne Ție pentru robii Tăi dă-le lor bucurie trecere zilelor postului.
Sf. Și înpreunării binelui veacinic, pentru rugăciunile Pre Sv[i]nțeji... Amin.
5. f. 108—109. Molitva a 2 la Simpietriu.
Inc. D[oa]mne D[u]mn[e]zău a toatea Țiitoriule, Făcătorul ceriului... și ai adus dintru ce nu era întru să fie toate.
Sf. Că Tu ești sv[i]nțire și curățire greșelelor noastre H[ristoa]se D[u]mn[e]zăul nostru și Ție... Amin.
6. f. 109—109v. Molitva când începi la casă = *Op. cit.*, p. 360.
7. f. 109v—110. M[o]l[i]tva la fântână noa.
Inc. Ziditoriul apelor și Făcătorul tuturor, D[oa]mne D[u]mn[e]zăule a toate Ziditoriule.
Sf. Și de răpaos tuturor celora ce să vor apropiia de ia și vor lua pre ia, că Ție... Amin.
8. f. 110—111v. M[o]l[i]tva când cade ceva spurcat în fântână = *Op. cit.*, p. 368—369 †.
9. f. 111v—112v. M[o]l[i]tva celora ce să gioră însăși pre sini.
Inc. D[u]mn[e]zău cel înfricoșat și de oameni iubitoriu... tremis-ai pre Unul Născut Fiul Tău în lumia.

4. Molitva din manuscrisul nostru este o versiune dezvoltată a molitvei a doua din Molitfelnicul tipărit.

Sf. Și cu frică și dragoste să slăvim D[u]mn[e]zăire Ta și ca să dobândim împărăție Ta... Amin.

10. f. 112v—113v. M[o]l[i]tva a 2 a dezlega tot blăstăm.

Inc. Biruitoriule D[oa]mne D[u]mn[e]zău a toate Țiitoriule, carele pentru mântuire neamului nostru.

Sf. Că Tu ești unul fără de păcate și puternic a erta păcatele și Ție slavă... Amin.

11. f. 113v—115. M[o]l[i]tva de tote spurcăciunile.

Inc. D[oa]mne D[u]mn[e]zăul nostru unul iubitoare de oameni bunule, unul sv[i]nte și pre sv[i]nți Te odihnește.

Sf. Că Tu ești sângur carele bl[ago]s[lo]vești și sv[i]nțești toate cătea sănt... Amin.

12. f. 115—116v. M[o]l[i]tva când cade ceva spurcat în vasul cu vinul sau cu untul sau cu mieria sau fie în ce vas = *Op. cit.*, p. 379—380.

13. f. 116v—117v. M[o]l[i]tva nevestii când va vre să margă la besiarică după nuntă.

Inc. Despuitoriule D[oa]mne D[u]mn[e]zăul nostru, carele ai grăit prorocilor și ai propoveduit lumii lumina înțeligerii Tale.

Sf. Să dobândească a Ta bunătate că ești D[u]mn[e]zău m[i]l[o]stiv... Amin.

14. f. 117v—118. M[o]l[i]tva la urzirea besearicii.

Inc. Popa începe... apoi molitva aciasta. D[oa]mne D[u]mn[e]zăul nostru, carele vei să zidești pre acesta loc besearica Ta.

Sf. Și cuvântătoare cântări să cântăm Ție adevăratului D[u]mn[e]zăului nostru, că Ție... Amin.

15. f. 118—119. M[o]l[i]tva la curățire besearicii spurcată de eritici sau păgâni.

Inc. Biruitoriule D[oa]mne D[u]mn[e]zăul nostru... oarecare spurcăciune de au fost de eritici.

Sf. Și slujba noastră cia cugetătoare, pentru rugăciunile... Amin.

16. f. 119—119v. M[o]l[i]tva pre scurt a sv[i]nți apa.

Inc. Sv[i]nte D[oa]mne; după Tatăl nostru Molitva aciasta: D[u]mn[e]zău cel cu nume mare.

Sf. Mântuiaște, D[oa]mne, oameni Tăi și otpust.

17. f. 119v—120v. M[o]l[i]tva celor ce intră în post.

Inc. Nădejde tuturor marginilor pământului... care ai numit sv[i]nte aceste zile de post.

Sf. Dă lor și noa tuturor bl[ago]s[lo]venie sufletiască pren I[isu]s H[risto]s... Amin.

18. f. 120v—123v. M[o]l[i]tva a doa în post.

Inc. D[oa]mne a toate Țiitoriule Dumănezăul... carele au făcut ceriul și pământul... pus-ai pocăință oamenilor întru sp[ă]senie.

Sf. Si-i sp[ō]dovește pre ei cu toți sv[i]nții Tăi, carii din veci T-au îngăduit Ție a sta de diriapla Ta, că Tu ești... Amin.

19. f. 123v—134v. Rânduiala ispovedaniei 5.

Inc. Cela cia va vre a să pocăi de păcatele sale intră în besearică cu frică.

Sf. Ce toatăia să ți le iarte Domnul ca un bun și de oameni iubitoriu.

5. Rânduiala spovedaniei din acest manuscris este cu totul altfel structurată și întocmită decât în Molitfelnicul tipărit, *Op. cit.*, p. 52—68.

f. 135—135v. Însemnări.

Însemnări de la prima mână :

f. 55v. *Scris-am eu dascalul Vasilie Sturze Mold[ovanu] Roj[destvo Hristova] 1700, iun[ie] 29.*

f. 88. *Scris-am eu mai mic și smerit Vasilie Sturze Mold[ovanu] Roj[destvo Hristova], 1700, iun[ie] 13, în Răbăgani⁶.*

f. 100. *Roj[destvo Hristova] 1700, iulie 15.*

f. 101. *Aciaștă sv[ă]ntă Liturghia, scris-am eu dascalul Vasilie Sturze Mold[ovanu]. Roj[destvo Hristova] 1700, iunie 15 dni, în Răbăgani.*

f. 134v. *Scris-am eu dascalul Vasilie, anii din roj[destvo Hristova] 1699.*

Însemnări posterioare :

f. 1. *Vidi Traianu Moga 1881, 26/7⁷. O ștampilă cu legenda : Traian Moga. Aceeași ștampilă și pe foile 72, 134v.*

f. 23. *Traianu Moga, 1881, 26/7.*

f. 40. *Timoteiu Petru, 1836, 29/4⁸.*

f. 42v. *Traianu Moga, 1878.*

f. 47. *Acésta carte este a lui Traianu Moga, 1881.*

f. 51. *T. M. 1863.*

f. 63. *Traianu Vasiliu Moga, 1881.*

f. 64 și 72. *Traianu Moga, 1881, Răbăgani⁹.*

f. 82. *Aureliu Moga, 1876.*

f. 87v. *Traianu Moga, 2/6, 1878.*

f. 90v. *Terentiu Moga, 1873.*

f. 98v. *Aureliu Moga, 1876.*

f. 101v. *Cu mila lui Dumne[ezău] scris-am eu Mihaile în Dumineca Thtomei an lui Hristos 1722, Aminu și iaîră amin.*

f. 105. *Acésta e a mea, Dumnedeu e mărturia mea, cine o va fura, numele-mi va afla : Traianu sum nascutu Moga me numescu.*

f. 109v. *Aureliu Moga, 1876.*

f. 115. *Traianu Moga, 26/7, 1881.*

f. 119. *Traianu Moga în Răbăgani, 1881.*

f. 135. *Fine per Traianu Moga, 1853, 1881.*

f. 135, o altă mână : *Aciaștă să s[ă] știia că bărăde Paștic și cu soțu său cu Flor și cu coconii lor au tatu 15 florinți pomană la preușia lui popa Tomi să-i hia izvoru de dulciață înmăinte lui Dumnezău. Pome-neăște Doamne I[isu]s H[risto]s pre robul Tău Pașticul, Floarea..., Maria, ani 1738.*

6. Comuna Răbăgani se găsește în raionul Beiuș, regiunea Crișana.

7. Toate însemnările membrilor familiei Moga sînt scrise cu litere latine.

8. Cu litere latine.

9. După această însemnare și după aceea de la f. 119, urmează că manuscrisul acesta, scris de dascalul Vasilie în Răbăgani la 1699—1700, a rămas în Răbăgani. Păcat că Pr. Dr. Gh. Ciuhandu nu a lăsat pe acest manuscris o însemnare, ca în alte cazuri, de unde îl are.

129

Liturghier

Sec. XVIII (1717); hîrtie; 110 foi¹⁰; 19×15; 22 rînduri pe pagină; scrierea imită tiparul; cerneală neagră; inițialele și indicațiile tipiconale cu cerneală roșie; textul încadrat într-un chenar simplu liniar; frontispicii și flori finale cu cerneală neagră și roșie; colontiturile cu cerneală neagră; foile 1—104v scrise de *popa Chiril*; legătură veche deteriorată, cu scoarte de lemn îmbrăcate în piele; scoarta din față ruptă la jumătate, iar din cea de la sfîrșit a rămas numai o jumătate. Manuscrisul a fost cumpărat de Biblioteca Patriarhiei Romîne în 1961 de la moștenitorii Preotului Dr. Gh. Ciuhandu.

- I. 1. f. 1—8v. [Proscomidia Liturghiilor].
2. f. 9—32v. Dumnezăiasca leturghie a celui dintru sv[i]nții pîrîntele nostru Ioan Rost de Aur.
3. f. 33—52v. Rînduiala dumnezăestei leturghii a dintru sv[i]nții pîrîntele nostru Marele Vaselie arhiep[iscop]ul Chesariei Canadochiei.
4. f. 52v—53v. Învățătură pentru sv[ă]ntul agneț în Gioi Mari.
Inc. Miergînd preotul la proscomidie alege 2 prescuri și le pune pre sv[ă]ntul j[ă]rtv[el]nic.
Sf. Să le stringi foarte cu socotință în vasul ce-î tocmit deacia și fă otpust.
5. f. 53v—54. Pentru caria cum și când să potrivească sv[ă]ntul agneț.
Inc. Pîrțile să le usuci chilin. Deci din IS să priceștești până s[ă]n[ă]t[ă] Petru.
Sf. Că zice Pavel ap[ostol]ul: Strașno est vāpasti vā rātea B[og]la jivago.
6. f. 54—54v. M[ol]i]tva colivei la liturghie.
7. f. 55—55v. Aciastă ectenie și m[ol]i]tva să zice la părăstasul morților.
8. f. 55v—56v. M[ol]i]tva bl[ago]s[lo]v[e]niū vinului cu carile faci sv[ă]nta lit[u]rghie.
Inc. Preotul luînd ipatrafirul spre sine cădeaște vinul zicînd: Bl[ago]s[lo]vit D[umne]z[ă]ul nostru.
Sf. Miluiaste-ne și ne spăseaște ca un D[umne]z[ă]u bun și de oamini iubitoriu.
9. f. 56v—57v. Otpusturile peste toate zile.
10. f. 57v—59v. Otpusturile la praznice domnești și a Prea Sv[i]nței Născătoare de D[umne]z[ă]u și la sv[i]nții mari.
11. f. 59v—60v. Otpustul în zua de Paști și peste totî săptămîna lumi[n]ă.

10. Manuscrisul este fără început. După paginația originală a manuscrisului (f. 2—105), manuscrisului îi lipsește la început numai o foaie. La sfîrșitul manuscrisului a fost cusut un alt manuscris cu Evangheliile utreniei, din care nu ne-au rămas decît 5 foi, scris probabil în sec. XVII (f. 106—110).

12. f. 61—68. Rânduiala cându iaste vecernie mare și când iaste bdenie.

13. f. 68v—100v. Slujba sv[i]ntelor straste a D[o]mnului nostru I[isu]s H[risto]s.

14. f. 101. M[o]l[i]tva la Dumineca Filorilor.

Inc. D[oa]mne D[u]mn[e]zău a toate Țietoriule, Tu arătaș corabia în chipul besearecii.

Sf. Și iarăș vei veni să giudeci în direplate, cu Tatăl... Amin.

15. f. 101—102. M[o]l[i]tva la Înviarea lui H[risto]s = *Molitfelnic*, București, 1937, p. 450—451.

16. f. 102—102v. M[o]l[i]tva spre carne și brânză la Paști.

Inc. Unul Născut Fiul lui D[umne]zău, arătat-ai ucinicilor sl[a]va D[umne]zării Tale.

Sf. Și sp[ă]sâniia sufletelor și trupurilor noastre, că Tu ești D[u]mn[e]zăul nostru și Ție... Amin.

17. f. 103—104. Cunt[niturile în Dumine]ca Florilor, precum iaste obiciaiul.

Inc. Rugăciunea noastră cu mare adevăr și cu destoinicie și cu mare direplate.

Sf. A noastră rugăciune să fie luoată la Domnul nostru I[isu]s H[risto]s, că Lui... Amin.

18. f. 104v. [*Cuvine-se cu adevărat și Heruvicul în grecește, cu litere chirilice*].

f. 105. Albă.

f. 105v. Însemnări.

II. [Evangheliile utreniei].

1. f. 106. [Sfirșitul Voscesnei a treia].

2. f. 106—106v. V[ă]scr[ea]sna 4 de la Luca.

3. f. 106v—107v. V[ă]scr[ea]sna 5 de la Luca. [Fără sfirșit].

4. f. 108. [Sfirșitul voscesnei a șaptea].

5. f. 108—108v. V[ă]scr[ea]sna 8 de la Ioan.

6. f. 108v—109v. V[ă]scr[ea]sna 9 de la Ioan.

7. f. 109v—110. V[ă]scr[ea]sna 10 de la Ioan.

8. f. 110—110v. Văscresna 11¹¹.

Însemnări de la prima mână :

f. 32v. *Scris-am eu popa Chirilă, fevrrar 11.*

f. 100v. *Scris-am eu popa Chirilă ot sclu Apatiu¹² anii 1717, în zil[e] 7 dni.*

Însemnări posterioare :

f. 105v. *Aciastă sf[ă]ntă cărticiao iaste a preotului Teodor, cine o fura de la el... Scris-am eu Teodor în Dușești paroh, Martie //// zile 1810.*

11. Sfirșitul lipsește.

12. Localitatea Apatiu se găsește în raionul Gherla, regiunea Cluj.

130

Liturghier

Sec. XVIII; hîrtie; 88 foi¹³; 22×17; între 26 și 28 rînduri pe pagină; scrierea imită liparul; cerneală neagră; colontiturile, inițialele și indicațiile tipconale cu cerneală roșie; frontispicii și flori finale simple și sîngace cu cerneală neagră; un singur condei; legătură modernă, cu recondiționarea foilor rupte cu hîrtie de calc. Manuscrisul a fost cumpărat în 1961 de Biblioteca Patriarhiei Romîne de la moștenitorii preotului Dr. Gh. Ciuhandu.

1. f. 1—9. [Rânduiala vecerniei]¹⁴.
2. f. 9—17. Rânduiala la utrenii.
3. f. 17v—27. Rânduiala sf[i]nței și dumnezeștii Liturghii¹⁵, carea să face în Bisearica cea Mare și la S[fe]tagora.
4. f. 27v—53. D[u]mnezăiasca liturghie a sf[ă]ntului părintelui nostru Ioann Zlatoust.
- f. 53. Sfârșitul d[u]mnezăștii liturghii a celui dîntru sf[i]nți părintele nostru Ioann Zlatoust.
5. f. 53v. [Cînd se face liturghia sfîntului Vasilie cel Mare].
6. f. 54—80v. D[u]mnezăiasca liturghie a sf[i]ntului părintelui nostru Vaselie cel Mare.
7. f. 80v—84. Învățătură pentru d[u]mn[e]zăiasca liturghie a preajdesștenii.
8. f. 84v—88v. D[u]mne[ză]iasca [liturghie] a preaj[desștenii].
Însemnări posterioare :
- f. 9. *Domino Ignatio Unguraș magister... 1815...*
- f. 22v. *Ignatie Ungurașu învățător.*
- f. 36v. *Senat-am cu roul lui D[umne]zeu Pavel Nîncu servitor al s[ffin]ței noastre biserici din Ferendia la 16 april a[nul] 1907¹⁶.*
- f. 50v. *Numele și proleca Ungurașu învățător.*
- f. 56. *Ignatio Unguraș Gataja¹⁷.*
- f. 63v. *...5 Iunie anno 1815 Ignatio Unguras.*
- f. 73v. *Ignatio Unguras.*

131

Octoih mic¹⁸

Sec. XVII; hîrtie; 187 foi¹⁹; 19×16; 18 rînduri pe pagină; scrierea imită tiparul; cerneală neagră; titlurile și inițialele cu cerneală roșie; colontiturile cu cerneală

13. Manuscrisului îi lipsește începutul și sfîrșitul. După paginația originală, cu foarte multe greseli de paginație (f. 13—182), ar urma că la început îi lipsesc 12 foi.
14. Textul acestui manuscris reproduce aproape întocmai liturghiile în uz în bisericile noastre.
15. De fapt în aceste foi este rînduiala proscomidiei.
16. Cu litere latine și cu creionul. Același Pavel Nîncu se mai iscălește și pe foile 53v și 72v.
17. Însemnarea aceasta ca și cele de pe foile 63v și 73v sînt scrise cu litere latine.
18. Octoihul acesta ne transmite altă traducere și altă structurare a rînduiei slujbei decît octoihurile mici tipărite.
19. Are și paginație originală: f. 2—85 și 1—115, cu greseli de paginație. După

neagră; textul încațrat într-un chenar simplu liniar; frontispicii simple din cerneală neagră; la f. 73 și 103 titlurile glasurilor 1 și 4 încadrate în porți; copist: *diac. Ghiorghie*²⁰; legătură veche deteriorată cu scoarțe de lemn îmbrăcate în piele. Manuscrisul a fost cumpărat în 1961 de Biblioteca Patriarhiei Romine de la moștenitorii preotului Dr. Gh. Ciuhandu.

I. [Slujba de peste săptămână].

1. f. 1—3. [Duminecă sara].
2. f. 3v—11. Luni dem'neța [la utrenie].
3. f. 11—11v. Luni la liturghie.
4. f. 11v—14v. Luni sara la vecernie.
5. f. 15—20. Marți dem'neța [la utrenie].
6. f. 20—21. Marți blajeniile la liturghie.
7. f. 21—24. Marți sara.
8. f. 24—29. Miercuri demineța.
9. f. 29—30v. La liturghie.
10. f. 30v—35v. Miercuri sara.
11. f. 35v—39v. Gioi la utrenie.
12. f. 39v—40v. La liturghie.
13. f. 40v—43v. Gioi sara.
14. f. 43v—47v. Vineri la utrenie.
15. f. 47v—48v. La liturghie.
16. f. 48v—52. Vineri sara.
17. f. 52—58v. Sămbită demineța.
18. f. 58v—59v. Simbiti la liturghie.

II. Psalmi aleși la praznice împărătești și la sfinți mari²¹.

1. f. 59v—60. M[ea]s[e]ța sept[emvrie] în 8 Nașterea Pr[e]cistei.
2. f. 60—60v. Sept[emvrie] 14. La rădicaria crucii.
3. f. 60v—61. Noemvrie 8. Săborul îngerilor.
4. f. 61—61v. Noemvrie 21. La Vevedenie.
5. f. 61v—62. Dec[hemvrie] 25. Nașterea Domnului.
6. f. 62—62v. La B[o]goiavlenie.
7. f. 62v—63. La Streteniia Domnului.
8. f. 63—63v. M[ea]s[e]ța Martie 25. La Bl[a]goveștenie.
9. f. 63v—64v. La Dumineca Florilor.
10. f. 64v—65. La Dumineca Tomei.
11. f. 65—65v. La Înălțaria D[o]mnului.
12. f. 65v—66. La Rusalii.
13. f. 66—66v. M[ea]s[e]ța iunie 24. Naștere lui Ioan.

paginația originală, manuscrisului îi lipsește o foaie la început. Intre foile 10 și 11 lipsă o foaie. Foile de la sfârșit desprinse din legătură.

20. Despre *diacul Ghiorghie* să se vadă: Pr. Dr. Gh. Ciuhandu, *Dieci și manuscrise vechi din Bihor*, «Tribuna», 1919, nr. 48—49.

21. Adică: pripelele sau mărimurile cu stihurile alese din psalmi.

14. f. 66v—67v. Iunie 29. La sf[i]nții ap[o]st[o]li.
 15. f. 67v—68. M[ea]s[e]ța avgust 6. La Preobrejenie Domnului.
 16. f. 68. Avgust 15. La Adormiria Pr[e]cistei.
 17. f. 68—68v. Avgust 29 la // // // // // slavi[tului] Ioan.
 18. f. 68v—71v. [Pripele la sfinți de peste an] 22.
 19. f. 71v—72v. Alte pripele la 9 peasna.

III. [Cele opt glasuri].

1. f. 73—83. [Glas 1].

Simbătă sara la vecernie, f. 83v—86v ; [la utrenie], f. 86v—92 ; la liturghie, f. 82—83.

2. f. 83v—93. [Glas 2].

Simbătă sara la vecernie, f. 83v—86v ; [la utrenie], f. 86v—92 ; la liturghie, f. 92—93.

3. f. 93—103. [Glas 3].

Simbătă sara la vecernie, f. 93—95v ; [la utrenie], f. 95v—101v ; la liturghie, f. 101v—103.

4. f. 103v—116v. [Glas 4].

Simbătă sara la vecernie, f. 103v—108 ; [la utrenie], f. 108—114v ; la liturghie, f. 114v—116v.

5. f. 117—129v. [Glas 5].

Simbătă sara la vecernie, f. 117—121 ; [la utrenie], f. 121—128v ; [la liturghie], f. 128v—129v.

6. f. 129v—141. [Glas 6].

Simbătă sara la vecernie, f. 129v—133 ; [la utrenie], f. 133—140 ; [la liturghie], f. 140—141.

7. f. 141—153. [Glas 7].

Simbătă sara la vecernie, f. 141—144v ; [la utrenie], f. 144v—151v ; [la liturghie], f. 151v—153.

8. f. 153—165. [Glas 8].

Simbătă sara la vecernie, f. 153—156v ; [la utrenie], f. 156—163v ; la liturghie, f. 163—165.

IV. f. 165—175v. Svetealnela cu stihirile 11.

V. f. 176—187. Ev[an]g[he]lie Văscreasnoe 11.

f. 187v. [Dictoane din Sfinta Scriptură].

Însemnări de la prima mână :

f. 175v. *Sfârșitul laudă începutul. Az mnogo greșnii diac Ghiorghie Vartolomeiu, Ioan, Maria, Isaac, Dumitri.*

22. Anume: La Obrejenie fev[ruarie] 24, la treia Obrejenie mai 25, m[ea]s[e]ța octovrie 26, martia 9, april 23 ; la s[fin]t Dimitrie ; dec[hemvrie] 13, la 5 m[u]cinci ; la 40 de m[u]cinci ; la Ghiorghie ; sveaștitele, noem[vrie] 13, dec[hemvrie] 6, ghen[arie] 25, 27, 30 ; la Ioann Zlatoust ; la s[fin]t Nicolae ; la s[fin]t Vasile Velichi ; Grigorie ; la trei sveatitelia ; la dec[hemvrie] 5, ghen[arie] 17, 20, iunie 5 ; Parascheva, Sava, Antonie Velicago, Etimie Velicago ; Atanasie de Aton.

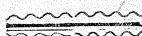
Insemnări posterioare :

f. 116v. Aciasta carte anume hoctoi[h] au cunparat Pușcaș Ioan dină Lazuri și ao datu pentru sufletul seu lui popa Ion din Calamare la duhovnicul...

f. 117. Atuncea ao fost chendū ao p[l]atit aciasta carte anume băda p[e]ntru Gavriła Ancul Ioan... Ioan din Lazuri.

f. 153, 153v, 154, 154v, 155, 155v, 156. Acesta ohtaicul a lui diiac Ion din țara Mulduvi și chind am șezutu eu în Husaseu atuncea am cumpărat de la popa Toma ce au vinit di Ardel în 6 florinți. Scris-am eu diiac Ion mesate marte în 22 de zile ani de la H[risto]s 1716.

Pr. D. FECIORU

NOTE BIBLIOGRAFICE

M. I. Stève, *Auf den Wegen der Bibel* (Pe drumurile biblice), cu o prefață de M. Schneider, traducere în limba germană de I. Laubach, Mainz, 1961, 243 p., 132 reproduceri, 11 hărți, form. 8°.

Scopul lucrării e de a face mai accesibilă înțelegerea lumii Vechiului Testament.

Lucrarea începe cu o prefață de M. Schneider, urmată de un repertoriu de prescurtări din cărțile biblice și de introducerea autorului. Introducerea pregătește pe cititor pentru a înțelege textele biblice, lămurind problemele teologice și istorice legate de acestea. Primele 5 capitole intitulate «La început», «Un nomad arameic», «Un popor deosebit», «Tu ești un popor dîrz» și «O nouă inimă și un nou spirit», aduc o culegere de texte din cărțile canonice și necanonice vechi-testamentare, caracteristice drumului parcurs de Israel în istoria dezvoltării sale religioase. Capitolul șase «Această țară care ți-e scumpă», dă diverse considerații geografice și istorico-culturale asupra Palestinei, texte vechi testamentare în legătură cu aceasta, reproduceri, schițe ale reliefului și hărți. La sfîrșit autorul prezintă considerații asupra evoluției religiei iudaice.

Hans Walter Wolff, *Dodekapropheten, Hosea*, Neukirchen, 1961, 83 p.

După o introducere autorul tratează următoarele probleme: «Epoca lui Osea», «Viața lui Osea», «Limbajul lui Osea», «Transmiterea cuvintelor lui Osea», și «Literatură». — (Aug. B.).

...Illustrated World of the Bible Library (Lumea ilustrată a cărților Bibliei), edited by M. Avi Iona h, M. Malamat et al. N. Y., McGraw-Hill Book Co, 1961, 5 vol., 1507 p.

Lucrarea cuprinde imagini furnizate de monumentele găsite *in situ* ori scoase la iveală de săpăturile arheologice, făcute pînă acum. Fiecare pagină conține una ori mai multe zugrăviri de obiecte sau scene aproape toate în culori, alături de planuri și schițe ale localităților amintite în Biblie, și figuri ale faunei și florei vechiului Orient Apropiat.

Imaginile sînt așezate după orînduirea cărților Scripturii, fiecare precedată sau urmată de un pasaj biblic, care ilustrează chipul zugrăvit, cum și de un comentariu, ce scoate în evidență înțelesul și însemnătatea imaginii.

Patru din volumele acestei opere se ocupă de scrierile ebraice, adică de Vechiul Testament, cel de al cincilea volum se ocupă de Noul Testament. — (At. N.).

***Māhabhārata*, traducere de A. E. Baconsky, Editura pentru literatură universală, București, 1964, 221 p.**

Māhabhārata, marea epopee indiană, este cel mai vechi monument al literaturii hinduse. Ea pledează necontenit «pentru puterea credinței și a virtuților spirituale». Influențele brahmanilor în text reflectă interesele de castă ale acestora. Brahma, Vișnu și Siva sînt zeitățile centrale ale unei lumi cu eroi înfîlțiți încă în literatura vedică.

Baconsky traduce aci legenda: *Arderea zeilor* din «Adiparva», prima carte a Māhabhāratei.

Prefața traducătorului informează că cea dintâi traducere din Mâhabhârata ne-a dat-o I. Slavici: «Savitri», «Bhagavad Gita» a apărut curînd după aceea, «în traducerea eruditului preot Ioan Mihălcescu» (p. 13).

Prin apariția legendei *Ardera zeilor* în limba romînă, studiul istoriei religiilor are la îndemînă un important izvor de cercetare, iar iubitorii literaturii — o lectură în versuri, plăcută, evocatoare și instructivă. — (M. G. P.).

Brandon S. G. F., *Man and His Destiny in the Great Religions*, Manchester University Press, 1962, XIV—385 p., Bibliografie, Index.

Autorul își întocmește studiul său, cercelînd credințele despre viață și moarte ale vechiului Egipt și ale Mesopotamiei, ale ebreilor, ale lumii ce a compus cultura grecească, ale creștinismului și islamismului, ale Iranului și Indiei, ale Chinei și Japoniei, consacînd fiecărei religii cîte un capitol special. Cartea începe cu un capitol despre omul paleolitic, despre care ne face o impresionantă dare de seamă, arătînd cum își folosea el timpul, ce practici avea la înmormîntare, cum zugrăvea pe pereții peșterilor motive magice și cum încerca el să contrabalanseze prin simboale ale vieții (figuri feminine) frica lui de moarte.

Brandon reușește să aple, în studiul său o togăție de comparații interesante între religii. Așa de exemplu găsește apropieri între *Hades* din lumea lui Homer și concepția primitivă ebraică despre *Sheol*, ori între cultul osiric egiptean, al zeului care moare și reînviază, și misterele orifice. Dincolo de aceste comparații, autorul arată că omul, aproape peste tot locul, «cînd a fost confruntat cu moartea, a refuzat să o accepte ca ultim termen al existenței umane».

Saggs H. W. F., *The Greatness that was Babylon. A sketch of the Ancient Civilization of the Tigris—Euphrates Valley*. New York, Hawthorn Books, 1962, XX+562 p., 14 fig., 64 pl., 2 pl. col., h.

Cartea se ocupă de civilizația antică, din valea Tigrului și Eufratului. Ea conține aspectele esențiale ale istoriei și culturii asirienilor și babilonenilor, iar într-o cît mai mică extensiune și pe cele ale sumerienilor. — (At. N.).

Iehudah Ha-Lewi, *Il Re dei Khàzari*. Titlul original *Küzari* (1140), traducere în italiană de E. Piattelli, Torino, 1960, 294 p., form. 8°.

Volumul 41 al «Enciclopediei autorilor clasici» ce apare sub îngrijirea lui Giorgio Colli, reprezintă traducerea completă a lui *Küzari* Iehuda Ha-Lewi (cca. 1080—1145). Traducătorul, Elio Piattelli, într-o scurtă introducere prezintă importanța lui Ha-Lewi pentru istoria spirituală a Evului Mediu. Sub titlul «Considerații ale traducătorului», Piattelli prezintă pe scurt pe Iehuda ben Schemuel Ha-Lewi și apoi încadrează lucrarea sa în gîndirea epocii.

La baza traducerii a stat traducerea în ebraică după originalul arab a lui Iehuda ibn Tibbon, Ha-Lewi, învățat evreu ce stătea la înălțimea culturii epocii sale și care a încercat, în formă de întrebări și răspunsuri, să arate conținutul învățăturilor religiei iudaice și ale creștinismului, islamismului și a filozofiei antice. Cel care întrebă e regele Kazarilor, trecut la iudaism, iar cel care răspunde e un învățat evreu prin care Ha-Lewi își expune propriile lui convingeri. Discuțiile purtate se exînd asupra multor probleme printre care amintim: Tora, Mișna, Talmud, Sefer ha-jezira, Mu'tazila, al-Asari, astrologie, lingvistică etc. — (Aug. B.).

Atiqot, Journal of the Israel Department of Antiquities, Jerusalem, 1961, nr. III.

Iată studiile cuprinse în acest volum :

1. J. Perrot, *Une tombe à ossuaire du IVe millénaire à Azor, près de Tel Aviv.* Autorul descrie cele 50 de osuare (sicrie mai mici) descoperite într-o grotă-cavou, ieșită la lumină, datorită tăvălugului dințat al unui buldozer, ce făcea săpături aci. După formele lor, aceste osuare sînt împărțite în trei grupe: cele în formă de casă, cele în formă de animale și cele în formă de borcane ovoide. Ele par să fi fost destinate să păstreze craniul și oasele lungi ale defuncților. Data acestor osuare pare să fie între secolele 34 și 32 î. d. Hr.
 2. R. Amiran, *Tombs of the Middle Bronze Age I at Ma'ayan Barukh.* Autorul descrie șase morminte descoperite între anii 1953 și 1956. Ele sînt niște peșteri de înmormîntare tăiate în rocă.
 3. L. Y. Raimani, *Jewish Rock-Cut Tombs at Huqoq.* Autorul face o succintă descriere a trei morminte și se ocupă în special de lămpile de tip «drodian».
 4. Y. Aharoni, *The Caves of Nahal Hever.* Autorul studiază în amănunt două castre romane instalate aproape de Hever pentru a le permite asediul cavernelor ocupate de insurgenți, fără îndoială, în zilele răscoalei lui Bar Khokhba (Kosiba după numele găsit în manuscrisele de la Marea Moartă). În caverne au fost găsite obiecte, din timpurile chalcolitice (epoca I bronz) și mai ales din epoca romană.
 5. M. Levin și S. Horowitz, *Textile Remains from the Caves of Nahal-Hever.* Se studiază fragmente din textilele găsite în cavernele de la Nahal-Hever, în special cele din lînă și în.
 6. H. Nathan, *The Skeletal Material from Nahal-Hever.* Se studiază osemintele adunate din grotetele de la Nahal-Hever și mai ales din caverna nr. 8 numită și a «ororii». Au fost identificate oseminte: de femei (5), de copii (10). Fără îndoială este vorba de refugiații iudei morți de foame și de sete, în momentul celei de a doua insurecții, din timpul lui Bar Khokhba.
 7. S. Yeivin, *Topographic and Ethnic Notes. II.* Autorul face identificarea numelor gravate de către faraonul Ramses II, la Karnak (Egipt) și de către Ramses III, la Medinet Abu. Se știe că în acele inscripții, faraonii egipteni amintesc de prizonierii luați din Canaan.
 8. M. Dotan, *An Inscribed Jar from Azor.* Studiul acesta descrie borcanul, cu inscripția de pe dînsul, găsit în localitatea Azor. Probabil că borcanul provine dintr-un mormînt și poartă pe el numele de *Shlmy*, nume aflat și în Biblie (Num. XXXIV, 27). Data pare să fie cea a secolului al VI-lea î. d. Hr.
 9. J. Meshorer, *An Attic Archaic Coin from Jerusalem.* Autorul se ocupă de o tetradrahmă veche de argint.
 10. Y. Aharony, *Three New Boundary-Stones from the Hula Valley.* Autorul tratează despre trei pietre de bazalt, ce erau destinate să delimiteze terenuri individuale. Ele provin din epoca lui Dioclețian.
- Incepînd cu pagina 188, D-na Milka Cassuto-Salzman ne dă o bibliografie a publicațiilor asupra săpăturilor arheologice și studiilor făcute în Israel, din anul 1960 încoace.

«*Iranica Antiqua*», sous la direction de R. Ghirshman et L. Vanden Berghe. E. J. Brill, vol. I, Leiden, 1961, 240 p.

Revista nu se va limita numai la Iran, ci ea se va ocupa de arta și arheologia tuturor popoarelor de origină iraniană: perși și mezi, cimerieni și sciti, kușani și chioniti-heftaliți, corasmieni și sogdieni, ca și de popoarele din valea Tarim, căci popoarele Iranului au roit, întinzîndu-se de la Eufurat pînă la hotarele Chinei, iar de la Rusia de sud pînă la gurile Indului.

Revista *Iranica Antiqua* își propune să publice rapoartele rezultatelor recentelor cercetări arheologice asupra artei, epigrafiei și numismaticei. Ea primește colaborarea

savanților din toate țările, care, direct ori indirect, manifestă interes față de trecutul popoarelor iraniene și-și continuă cercetările lor în acest domeniu.

Iată conținutul primului număr al revistei:

1. R. J. Braidwood, *The Iranian Prehistoric Project 1950—1960*.
2. L. de Meyer, *Une famille susienne du temps des sukkalmahhu*.
3. Y. Maleki, *Situle à scene de banquet*.
4. S. P. Tolstov, *Les Scythes de l'Aral et le Khorezm*.
5. R. Göbl, *Grundriss einer historischen Paläographie der Kusanmünzen* (Studiu paleografic al monedelor kușite și în special al celor din Huvîșka).
6. G. Widengren, *The Status of the Jews in the Sussanian Empire*.
7. L. Vanden Berghe, *Récents découvertes des monuments sassanides dans le Fars*. — (At. N.).

John Alden Williams, *Islam*, New York, 1961, 256 p.

Lucrarea de mai sus a apărut în seria «Marile religii ale omului». Ea pune la îndemâna cititorilor o culegere din cele mai importante texte ale lumii islamice, începând cu Coranul. De o importanță deosebită sînt scurtele introduceri la fiecare capitol. Ele lămuresc problema tratată de capitolul respectiv și dau datele necesare unei citiri mai fidèle înțelegeri a ei. Astfel, în capitolul despre Coran, se fac considerații asupra rolului jucat de Iisus, Moise și Abraham în credința musulmanului.

Într-un capitol special se tratează problema modului cum Dumnezeu vorbește cu oamenii, cum se revelează prin profeți, cum se ascunde, cum poruncește, răsplătește și pedepsește.

Urmează un alt capitol, asupra tradiției, în care se enumără afirmațiile hadit asupra lui Muhammad ca trimis, întemeietor de stat, personalitate ideală etc. Se scoate apoi în evidență unele părți caracteristice ale dreptului mohamedan ca: reguli cu privire la ibadat, asupra dreptului persoanei și statului. Și Sufismul e cercetat de la primii asceti, pînă la derviși. Un alt capitol tratează diverse aspecte caracteristice ale teologiei de la Abu Hanifa pînă la Ibn Taimiyas. La sfîrșit sînt tratate diferite grupe disidente ca Harigîți și diversele grupe șuie.

Jean-Paul Roux, *L'Islam au Proche-Orient. Egypte-Arabie-Palestine-Syrie-Liban-Iordanie-Iraq* (Islamul în Orientul Apropiat. Egipt, Arabia, Palestina, Siria, Liban, Iordania, Irak), Paris, 1960, 271 p.

Lucrarea pune la îndemâna cititorilor cunoștințe și date absolut necesare unei cunoașteri cât mai adecvate a religiei islamice, obiceiurilor și istoriei ei. Obiectul lucrării se extinde și asupra situației actuale a Orientului Mijlociu.

Autorul caută să dea în linii mari informații și asupra originii populațiilor islamice, asupra constituției lor sociale, asupra situației economice nelăsînd la o parte nici situația geografică, curentele politice, și poziția și însemnătatea minorităților religioase etc. (Conf. «Orientalistische Literaturzeitung», 1963, nr. 7/8, col. 369). — (Aug. B.).

P. Wirth, *Nichtentzifferte Rasuren und Tilgungen des Wiener Patriarchalregisters*, «Byzantinische Zeitschrift», 56 (1963), Heft 1, p. 16—23.

Se știe că în cunoscutele registre patriarhale de la Viena («Cod. Vindob. hist. gr.» 65—66), publicate cîndva de Miklosich și Müller, sînt multe goluri datorită razurilor și abolițiilor, pe lîngă foi întregi lipsă. Wirth și-a dat osteneala să descifreze unele razuri

și ștersături folosind fotografia cu raze infraroșii și ultraviolete, izbutind uneori să confirme restituiri propuse, alteori aducând lecturi noi. Deocamdată se ocupă de câteva scrieri importante privitoare la condamnarea lui Grigore Akindynos, despre tomosul pentru acesta și Varlaam din Calabria, razorile din testamentul patriarhului Isidor I și altele. Metoda folosită de bizantinistul de la München va trebui să fie generalizată pentru orice nouă ediție de texte atât bizantine cât și de alte origini. Adesea ea este concludentă pentru reconstituirea textelor publicate corupt din motivele arătate.

C. A. Trypanis, *Byzantine oral poetry*, «Byzantinische Zeitschrift», 56 (1963), Heft I, p. 1—3.

În această scurtă notă autorul arată că literatura în cauză (Digenis, Alexandru etc.) circulând oral, când a fost transcrisă a căpătat diferite variante datorate copiștilor și locului unde se copia și nu este posibil să se satbilească un arhetip. Deci fiecare versiune trebuie considerată ca un original. Aceasta impune abandonarea tezei conform căreia se publică manuscrisul *cel mai bun* sau *cel mai vechi* și impune necesitatea publicării tuturor *variantelor*, sau mai bine zis a tuturor *redacțiilor*.

Ada Gonzato, *Il Codice Marciano greco 408 e la data del Romanzo bizantino di Alessandro con una ipotesi sull'autore*. «Byzantinische Zeitschrift», 56 (1963), Heft 2, p. 239—260.

E vorba de *Viata lui Alexandru*, poem epic în 6120 versuri fără rimă, compus după lucrarea istorică a lui Pseudo-Callistene, socotit a fi fost scris în 1388 după unii (N. Wagner și D. Bikélas) sau între 1200—1350 după alții (H. Christensen). Autrul demonstrează că poemul a fost compus în anii 1387—1388, iar copia în care s-a păstrat a fost efectuată în anii 1392—1404. Manuscrisul venețian cuprinde și texte istorice cu privire la căderea Constantinopolului în 1204, o abreviere după Niceta Choniata, și altele.

Subliniem minuțiozitatea și erudiția cu care se face descrierea manuscrisului grecesc.

N. Oikonomidès, *La dernière volonté de Léon VI au sujet de la Tétragamie*. «Byzantinische Zeitschrift», 56 (1963), Heft 1, p. 46—52.

Cea de a patra căsătorie era interzisă atât de dreptul canonic cât și de cel civil. Era explicabilă deci opoziția patriarhului Nicolae Misticul față de împăratul Leon VI, care, în anul 906, pentru a legitima nașterea fiului său Constantin Porfirogenitul, a încheiat a patra căsătorie. Aceasta a dat naștere unei furtunoase discuții atunci și unei întinse literaturi a bizantinistilor asupra Tétragamiei. În general discuția privea scrisoarea patriarhului Nicolae către papa Sergiu din care rețese că împăratul repudiase tetragamia și pe care unii nu o luau în seamă. Oikonomidès a avut norocul să afle acum copia testamentului lui Leon VI, din care rezultă că în adevăr înaintea morții el revenise asupra acestui fapt. În consecință nu mai este caz de îndoială: tetragamia nu mai poate fi socotită nici canonică, nici confirmată de dreptul civil.

În afară de această chestiune principală vrem să atragem atenția și asupra a două alte chestiuni care privesc metoda științifică de lucru. Mai întâi, autorul a aflat copia în manuscrisul ierosolimitan întâmplător, fiindcă nu a fost semnalată de A. Papadopoulos-Kerameus în celebrul său catalog (1891), în care manuscrisul figurează. Deci o simplă neatenție a făcut ca peste 70 de ani să mai continue o d'scutie inutilă. Al doilea, dat fiind faptul că nu sînt semne de autentificare pe copia descoperită acum, autorul își pune întrebarea dacă nu este vorba de un fals, fabricat imediat după moartea împăratului ca să justifice măsurile ce au urmat. În această privință autorul conchide cu drept cuvînt,

că actul chiar dacă nu e autentic, el «a jucat rolul istoric al unui act adevărat» și trebuie considerat ca document istoric.

În timpul publicării acestui articol s-au mai ivit discuții asupra acțiunii lui Leon VI, încât în caietul următor din aceeași revistă, *La «préhistoire» de la dernière volonté de Léon VI au sujet de la Tétragamie* (p. 265—270), Oikonomidès revine asupra chestiunii fundamentându-o cu noi argumente. La acestea adăugăm că și H. Grégoire, *Thomas Dephourkinos du monastère de Kyminas et le quatrième mariage de Léon VI le Sage*, în «Byzantion», XXXII, 2 (1962), p. 381—386, găsește o confirmare a faptului într-un sinaxar din Constantinopol și cere confrăților bizantinști să dezbată această problemă. — (A. S.).

Vita Sancti Augustini, Paris, 1963, 256 p., cu ilustrații 107 alb-negru + 2 în culori.

Prof. Pierre Courcelle, de la Collège de France, datorită unui fericit concurs de împrejurări, a descoperit un manuscris incdit, care datează din a doua jumătate a secolului al XV-lea, păstrat la Public Library of Boston din S.U.A.

Este vorba de o relatare a vieții acestui însemnat Părinte al Bisericii.

Manuscrisul cuprinde 124 miniaturi, opera unui artist german necunoscut.

Pierre Courcelle publică integral acest manuscris în cunoscuta colecție «Etudes augustiniens» în anul 1963. Autorul studiază, în partea întâia a lucrării, izvoarele iconografice și stilul miniaturilor. Partea a doua a lucrării cuprinde reproducerea miniaturilor, însoțite de descrieri și comentarii datorite d-nei Jeanne Courcelle-Ladmirant, doctor în istorie și arheologie.

Manuscrisul prezintă aspecte puțin obișnuite din reprezentarea iconografică a Fericitului Augustin. În adevăr întâlnim aici o împletire de decor cotidian și de viziuni supranaturale, specific medieval, dar în același timp pline de o adâncă semnificație umanistă și realistă prevestind Renașterea. — (A. M.).

Carol Göllner, *Date noi cu privire la călugărul Sofronie*, în «Anuarul Institutului de Istorie din Cluj», V, 1962, p. 239—245.

În valul răscoalelor iobăgimii împotriva nobililor și împotriva stăpînirii austriece din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se afirmă călugărul Sofronie, din Cloara. Răscoala din 1757 e condusă de el, care timp de un an apare ca «stăpîn absolut» în Transilvania. În 1761, baronul Kemény, guvernator al Ardealului se plîngea că «un asemenea om stăpînește guvernul și toată țara și că lui singur i se îngăduie orice, fără să fie pedepsit»¹. Deși ajunge să trateze cu generalul Buccow condițiile încetării răscoalei, Sofronie e condamnat la 5 ani închisoare, dar fuge și se refugiază în august 1761 în Argeș². Din Muntenia, Sofronie trimite diferite scrisori îndemnînd pe țărani să lupte împotriva robiei, iar în 1762 lansează o proclamație către țărănimea iobagă transilvăneană. El e urmărit cu deosebită atenție de autoritățile austriece, care se așteptau să vină din Muntenia, «cu o puternică armată»³. Carol Göllner prezintă trei scrisori ale autorităților austriece prin care comandamentul militar din Sibiu era înștiințat de prezența în Munții Apuseni, — a călugărului Sofronie și a popii Gheorghe, conducătorii răscoalei din 1759—1761. La adăpostul nopții, schimbîndu-și hainele călugărești, Sofronie reușește să dispară fără urme.

1. S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. II, Sibiu, 1930, p. 160—257.

2. D. Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele române în Transilvania în veacul al 18-lea*, Cluj, 1944.

3. A. Bunea, *Episcopi Petru Paul Aron și Dionisie Novacovici sau Istoria românilor transilvăneni*, Blaj, 1902, p. 22. De asemenea, *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, București, 1901, p. 255.

Pompiliu Teodor, *Două manuscrise pentru biblioteca lui Ștefan Cantacuzino*, în «Anuarul Institutului de Istorie din Cluj», V, 1962, p. 229—232.

Studiind manuscrisele românești: nr. 112: *Istoria Țării Românești de când au descălecat pravoslavnicii creștini* și nr. 115: *Începuturile învățăturilor bunului credincios Io Neagoe, voevodul țării Ungrovlahiei carele au învățat pre fii-său Teodosie vodă, din «Secția de manuscrise și cărți vechi», a Bibliotecii Filialei Cluj a Academiei R.P.R., autorul ajunge la noi și interesante concluzii. Se știe că ambele manuscrise românești sînt cunoscute de la începutul secolului trecut (N. Bălcescu și Laurian).*

Vasile Popp în prefața la *Disertație*, menționa că a citit «un manuscris românesc, care au fost lungă vreme în stăpînirea părintelui Iosif înfiul episcop al Argeșului, și care se zice a fi scris de Neagoe Voevoda Basaraba, care au domnit pe la anul 1512 pînă la 1521 către fiul său Teodosie cu un stil foarte bine lucrat. Lîngă acest manuscris era adăugată și biografia patriarhului Nifon, care tot pe acela timp au viețuit, iarăși românește scris și care foarte multă lumină revarsă spre istoria Țării Românești. Un literator care ar tipări aceste două manuscrisuri, foarte mult ar ajuta istoria Țării Românești»¹. E prima mențiune despre manuscrisul *Învățăturilor* și cea dintîi rezervă față de ideea de paternitate a lui Neagoe Basarab. În 1843, manuscrisul e editat de Ioan Eclesiarhul, iar mai tîrziu, numai parțial, de Hașdeu. Pierdut și regăsit în 1939 la Blaj, e studiat de Vasile Grecu².

Celălalt manuscris românesc a fost publicat de Nicolae Bălcescu în «Magazin istoric pentru Dacia», iar recent a fost studiat, prin editarea *Letopiseșului Cantacuzinesc*³.

Amîndouă manuscrisele poartă pe fiecare filă pecetea cu inscripția: «Ioan Ștefan Kantakuzino Voevod», fapt evident care ne îngăduie să înțelegem că au fost scrise pentru biblioteca domnească, între 1714—1716.

Pompiliu Teodor pe baza grafiei observă că ambele manuscrise sînt copiate de același copist, despre care însă nu știm nimic. Cercetarea și a altor manuscrise copiate pentru bogata și vechea bibliotecă a Cantacuzinilor, ce se află azi în fondurile de manuscrise ale Bibliotecii Academiei R.P.R., ne duce la rezultate pozitive⁴.

Vasile Grecu înfirmase data de 1654, prezentată de Hașdeu, întrucît era scrisă pe o foaie liniară, legată greșit, iar examenul paleografic, arăta că manuscrisul era copiat după unul mai vechi, la începutul secolului al XVIII-lea. Mai mult, bizantinologul Vasile Grecu afirma că «în întreg textul românesc al *Învățăturilor lui Neagoe*, precum și cel al *Vicții Sf. Nifon*, nu se găsește nicăieri în manuscris, însemnată, nici o dată cronologică»⁵.

Pompiliu Teodor descoperă în «Frontispiciul» care împodobește fila 247, în partea inferioară, din *ms. rom. 115*, scris foarte mărunț anul: 7142 (1634), care, deși nu datează manuscrisul copiat la începutul secolului al XVIII-lea filă pentru biblioteca lui Ștefan Cantacuzino, totuși se poate referi la arhetipul acestei traduceri în limba romînă sau la vreun alt manuscris intermediar. Încă din 1913, Nicolae M. Popescu⁶ afirmase că toate manuscrisele românești cunoscute conțin întotdeauna împreună și o lucrare și alta, alături *Învățăturile* cît și *Viața lui Nifon*, fapt care susține elementele noi descoperite de Pompiliu Teodor. Copistul lui Ștefan Cantacuzino trebuie să fi lucrat astfel după un manuscris sau copie din anul 1634, în care se găseau *Viața lui Nifon* și *Învățăturile* lui Neagoe. Acest fapt de constatare și descifrare a anului 1634, îndreptățește afirmația că cea mai

1. Vasile Popp, *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și învecinatele țări de la începutul lor pînă la vremurile noastre*, Sibiu, 1828; Prefață.

2. Vasile Grecu, *Manuscrisul din „1654”, pretins pierdut al învățăturilor lui Neagoe Basarab* (extras din „Convorbiri Literare”, 1939, nr. 10—11—12).

3. *Istoria Țării Românești 1290—1690, Letopiseșul Cantacuzinesc*. Ediție critică, C. Greasescu și D. Simonescu, București, 1960, p. XXXIX și LIX—LX.

4. N. Georgescu-Tîstu, *Bibliografia literară romînă*, București, 1932, p. 137.

5. Vasile Grecu, *op. cit.*, p. 11—12.

6. Nic. M. Popescu, *Nifon II Patriarhul Constantinopolului*, în „Analele Academiei Romîne”, Seria II, t. XXVI, Memoriile Secției Istorice, București, 1914, p. 744.

urzie traducere românească a *Inoățăturilor* e aceea furnizată de ms. rom. 115, probabil copiat după arhetip. Deși traducătorul ambelor lucrări e necunoscut, se poate afirma că au fost traduse «în epoca de înflorire culturală și de triumf al limbii române», în prima jumătate a secolului al XVII-lea, probabil la mănăstirea Argeș, unde se găsea păstrată *Viața lui Nițon*⁷. — (C. B.).

Gh. Cronț, *Exabiblu* lui Armenopol, în «Studii», revistă de istorie, Edit. Acad. R.P.R., București, an. XVI (1963), nr. 4, p. 817—841.

După ce prezintă date istorice asupra vieții și activității lui Constantin Armenopolos, ca jurist și scriitor al imperiului bizantin din secolul al XIV-lea, autorul arată valoarea istorică și răspândirea *Exabibului* în Europa medievală și modernă și, în special, utilizarea lui în Țările Române. Toate acestea sînt demonstrate deosebit de temeinic și critic.

Exabiblu este o sinteză reușită a dreptului romano-bizantin, din 1345. La întocmirea lui, «Armenopol a folosit aproape toate culegerile și lucrările de drept ale bizantinilor aflate în uz: Legea Agrară, Ecloga, Prohironul, Epanagoga, Basilicalele, Sinopsa Basilicalelor, Peira, Novelele, Edictele» (p. 821), toate ca avînd valoare generală și utilitate practică pentru viața laică și bisericească a secolului al XIV-lea. Armenopol a prelucrat și sistematizat conținutul acestor izvoare, a comparat textele cu tradițiile juridice și practica judiciară din vremea sa, a comentat regulile juridice care aveau nevoie de lămuriri și a înlăturat nesiguranța, ce domnea cu privire la aplicarea dreptului, pricinuită de mulțimea textelor; a revizuit deci o imensă cantitate de texte și a unificat și simplificat dreptul (p. 821). Prin aceasta el a ușurat utilizarea dreptului în practica judiciară, în interpretarea legilor și în studiul dreptului.

Exabiblu lui Armenopol s-a bucurat de o circulație foarte largă în Europa medievală și modernă. Prin numeroasele manuscrise și mai cu seamă prin edițiile tipărite în limba greacă și în traduceri latinești și germane, juriștii occidentali au dat acestui monument al dreptului bizantin aceeași prețuire pe care au dat-o tuturor marilor creații ale culturii grecești (p. 821—825). Cea mai mare parte din studiul D-lui Gh. Cronț este consacrată răspândirii și utilizării *Exabibului* în Țările Române fapt care nu a alterat totuși originalitatea poporului român în domeniul vieții sale juridice (p. 826).

Exabiblu, spune autorul, a pătruns mai înli prin mijlocirea Nomocanoanelor manuscrise și a Pravilelor tipărite în veacul al XVII-lea; apoi prin însuși textul grecesc al codului din edițiile tipărite, prin prelucrări ale textului grecesc și printr-o importantă traducere românească (p. 826). Biserica însăși a găsit în *Exabiblu* o autoritate juridică de necontestat pentru rezolvarea multor pricini și nedumeriri (p. 826). Dl. Gh. Cronț demonstrează, pe bază de text paralel (p. 827), cum prin mijlocirea *Nomocanonului* lui Malaxos, din 1613, texte juridice din *Exabiblu* lui Armenopol au trecut în pravilele românești din secolul al XVII-lea. Asemenea texte vorbesc despre dreptate, despre lege și obicei ca izvoare ale dreptului, despre martorii, căsătorie și divorț, despre dreptul de succesiune, donații etc., dispoziții care corespundeau realităților sociale și bisericești din Țările Române și care au fost aplicate atât de instanțele laice cît și de cele bisericești (p. 830—832). Prin aceasta se întărește și mai mult ipoteza că Eustratie Logofătul în a sa *Pravilă aleasă* din 1632 și cei care au alcătuit *Indreptarea Legii* din 1652 au folosit *Nomocanonul* lui Malaxos din manuscrise cu conținut identic sau foarte apropiat și că la baza acestor pravile stau dispoziții din *Exabiblu* lui Armenopol.

Dacă pînă în secolul al XVIII-lea *Exabiblu* a fost folosit în practică judiciară prin mijlocirea pravilelor, de acum înainte, datorită domniilor fanariote, Țările Române cunosc utilizarea directă a *Exabibului*. În acest sens autorul explică factorii care au contribuit la aceasta și indică marile biblioteci din țara noastră unde se poate găsi *Exabiblu* și în general opera lui Armenopol (p. 829—830).

Exabiblu a fost tradus în limba română de către Toma Cara la Iași din ordinul domnitorului Alex. Moruzi în 1804. Originalul acestei traduceri, păstrat în Biblioteca

7. P. P. Panaitescu, *Invățăturile lui Neagoe Basarab, Problema autenticității*, București, 1946, p. 26.

Academiei R.P.R., reflectă adaptarea acestui cod la realitățile sociale românești. Foarte important este și manuscrisul neogrec *Noul Armenopol*, păstrat la Iași în Arhivele Statului. Acest manuscris din 1820 este într-un anumit fel o originală adaptare românească a *Exabibului*.

Exabibul a avut valoarea unei creații culturale pe care, sub diferite forme, o parte din omenire a prețuit-o și a folosit-o timp de șase sute de ani (p. 837).

Grecia l-a folosit până în 1946, unele țări din Europa Occidentală timp de aproape trei sute de ani, Moldova și Țara Românească două sute de ani, iar Rusia o sută de ani. Aceasta dovedește că în istoria lor popoarele pot avea aceleași pravile și aceleași instituții, că utilizarea creatoare a împrumuturilor culturale nu stăjenește dezvoltarea culturii lor proprii și că din vremuri vechi popoarele recunosc existența unor elemente comune în dezvoltarea lor istorică și în creațiile lor culturale (p. 837).

Studiul D-lui Gh. Cronț relevă rolul important pe care l-a avut gândirea juridică bizantină din secolul al XIV-lea pentru știința juridică europeană (și pentru aceea din Moldova și Țara Românească). *Exabibul*, remarcă autorul, a constituit un factor de progres pentru știința juridică românească, iar folosirea lui în Moldova și Țara Românească atestă prezența poporului român în comunitatea culturii universale din evul mediu și de la începutul epocii moderne. — (D. G.).

Chypre, Les trésor d'un passé mouvementé, art. în rev. UNESCO, «Le Courrier», Fevr., 1964 (XVII-e année), p. 30—32.

Articolul acesta se ocupă de noul album *Chypre Mosaïque et fresques byzantines*. Încă din anul 1931 a fost întreprins de către Muzeul bizantin din Atena, un sistematic recensământ al bogățiilor artistice ale insulei Cipru. Munca de clasificare și de restaurare a obiectelor existente continuă și astăzi. Este știut faptul că bisericile bizantine erau ornate cu fresce și mozaicuri de o rară frumusețe, ele oferind un interes deosebit. De-a lungul anilor, Cipru are de înfruntat destine politice foarte diverse. Ca parte integrantă a imperiului bizantin, rînd pe rînd ea cunoscuse mai multe invazii începînd din secolele al VI-lea—al XV-lea. Prima, fu a arabilor, căreia îi urmăcea a dinastiei franceze de la sfîrșitul secolului al XII-lea și apoi stăpînirea Republicii Venețiene înainte de a fi cucerită în 1571 de către turci. Toate aceste frământări sociale — precizează articolul — marcară deci o artă care își păstră mai puțin timp forțele sale caracteristice bizantine originale. După invaziile arabe, prosperarea țării se făcu foarte lent și arta mozaicului nu cunoscuse dezvoltare, în schimb cea a frescei nu încetă de a se dezvolta. Se cunoaște unul dintre primii pictori bizantini: Teodor Apsendes din secolul al XII-lea. În timpul imperiului latin de Răsărit pictura cipriotă suferi influența artei cuceritorilor. Asemenea influență se observă și în timpul dominației venețienilor cînd elementele stilului Renașterii se introduseră în decorația Bisericilor Ortodoxe. Dar picturile cipriote n-au mai rămas deloc în tradiția bizantină care, sub forma sa cea mai pură avea să creeze nenumăratele opere de artă.

Albumul Colecției UNESCO de Artă Mondială *Chypre Mosaïque et fresques byzantines*, este consacrat acestor tezaure încă puțin cunoscute, cuprinzînd 32 de planșe în culori cu diferite reproduceri de opere datînd din secolele al VI-lea și al XV-lea. Albumul este cel de al douăzecilea al Colecției și este publicat de New-York Graphic Society. Este imprimat în Italia de către Amilcare Pizzi, Milan (En France, au Editions, Braun, 18 rue Louis-le Grand, Paris). Revista publică și cîteva imagini din reproducerea albumului Colecției UNESCO de Artă Mondială. Dintre acestea amintim «Les enfants dans le palmier» — un detaliu al «Intrării în Ierusalim», frescă bizantină d'n secolul al XIII-lea și aparține unei biserici mînăstirești din Cipru. Reproducerea se află pe pagina a doua a copertei. O altă imagine este cea de la pagina 30 în care pictorul anonim din secolul al XII-lea a reușit să concretizeze în imagini durerea prilejuită de dispariția unei ființe dragi. Ea reprezintă pe Apostolii adunați la Adormirea Maicii Domnului. În detaliu, pe aceeași pagină a revistei este reprezentat Sfîntul Apostol Andrei. Fresca se află pictată într-o mică biserică bizantină din Asinu, Cipru. Scena «Les donateurs» este una dintre picturile ce împodobesc biserica Sfîntul Mamas, din Luvaras și este realizată în anul

1465. Reproducerea de la pagina 32 arată pe locuitorii Ierusalimului care întâmpină sosirea lui Iisus Hristos în oraș. Este detaliul unei picturi din secolul al XIII-lea din Biserica Sfântul Heraclit din Kalapanaghiotis. Cea de a treia imagine este a Arhanghelului Mihail, o pictură din secolul al XII-lea. — (I. F. S.).

Valland Rose, *Aquilee et les origines byzantines de la Renaissance*, Paris, 1964, 88 p. + 33 ilustr.

Fenomenul înfriurii bizantine în arta peninsulei italiene în timpul secolelor al XII-lea și al XIII-lea este o problemă foarte mult discutată și controversată.

Rose Valland studiază cu deosebire frescele criptei funerare a basilicii pomponiene din Aquilea (situată în provincia Venetia-Italia).

Frescele cuprind patru mari compoziții: Crucificarea, Coborârea de pe Cruce, Plîngerea Mironosițelor (la Threne) și Adormirea Maicii Domnului. Se pare că frescele acestea au fost executate pe la finele secolului al XIII-lea.

Analiza minuțioasă pe care autorul lucrării o întreprinde asupra acestor fresce l-a condus la numeroase cercetări asupra altor monumente de acest fel, mai ales asupra acelor monumente din epoca bizantină propriu-zisă.

El găsește teme asemănătoare în țările balcanice, în Serbia mai ales (la Milesova, Stara Nogoricins, Prilep, Sofocani), și conchide că orice formulă elaborată la Aquilea are înrudituri vădite cu motivele întâlnite în țările balcanice.

Autorul se oprește în special asupra reprezentării iconografice a chipului Maicii Domnului, considerind că iconografia mariologică a pătruns în Italia prin Aquilea și a fost reluată de Ducci și Giotto, și apoi de pictorii Renașterii.

Autorul crede că formula iconografică elaborată la Aquilea este rezultatul unei sinteze cu implicații din Serbia meridională — țară de întâlnire a noilor curente de artă bizantină și apuseană — unde hieraticul cedează pasul noilor concepții mai umanizante, drama omenească umbrind divinul static (în realitate de o dinamică interioară) al Bizanțului.

Este însă aici încă o expresie a intensificării cultului Sfintei Fecioare Maria în această epocă ce anunță Renașterea, mărturisind continuitatea de teme și preocupări.

Aceleași teme și preocupări — cărora autorul le consacră întinse și interesante considerații — se întâlnesc și în arta creștină de inspirație bizantină, ca de o pildă în mănăstirile Miroz de lângă Pskov (U.R.S.S.) și Sfântul Neofit de lângă Pafos în insula Cipru.

Autorul nu a reușit să releve, în legătură cu aceste teme și arta creștină din țările române, unde întâlnim motive și felul de tratare iconografică asemănătoare, de o înaltă valoare artistică. — (Al. M.).

I. Sabatay, *Leonardo Da Vinci*, Editura Meridiane, București, 1964, p. 82.

Lucrarea este o monografie asupra vieții și operei unuia din cei mai de seamă reprezentanți ai artei plastice universale, ce stăpânește cu uriașa-i personalitate a creațiilor sale epoca Renașterii. În afara textului, monografia cuprinde o cronologie cu date mai importante din viața artistului și un număr de circa 40 de reproduceri alb-negru și color după principalele opere. Apărută în condiții grafice ireproșabile, supraperta este un detaliu al celebrei Gioconda. Născut la 15 aprilie 1452, în orașul Vinci din apropierea Florenței, își face debutul în artă cu pictura: *Botezul lui Hrist* (p. 11, realizată în colaborare cu Verrochico) și *Bunavestire*. Din 1481 datează *Inchinarea magilor* (p. 16, 17, 18 și 20, 21 în detaliu). La câțiva ani, realizează (în 1478), tabloul *Madona Benois* și, probabil, cel al *Madonei Litta* (p. 23), ambele aflate în Muzeul Ermitaj din Leningrad. În aprilie 1483 semnează un contract pentru executia unor lucrări destinate bisericii San Francisco din Milano. Așa s-a născut lucrarea *Madona din grotă cu stînci*, păstrată în două versiuni — cea de la Paris, socotită autentică (p. 28, 29). O lucrare care avea să

înfrunte veacurile este *Cina cea de taină*, o compoziție murală (1495—1497) pe peretele din fund al trapezei Minăstirii Santa Maria delle Grazie, din Milano, marcînd culmea măiestriei sale artistice (p. 37, detaliu; p. 39, 40, 41, 42). În execuția lucrării alege calea «marii simplități», imortalizînd felul divers în care au reacționat apostolii la cuvintele Mîntuitorului: «Unul din voi Mă va vinde». Personajele sînt așa de precis și complet realizate încît, dacă ar putea fi desprinse din ansamblu, pot figura ca niște portrete independente (cf. Studiul, p. 44). În primăvara anului 1501, expune la Florența schița *Sf. Ana, Maria și copilul Iisus*. Nimeni pînă la el nu realizase cu atîta claritate trei personaje aflate totuși în deplină libertate de manifestare a caracterelor proprii, — lucrarea trezește un viu interes. În martie 1503 Leonardo a început să picteze celebrul portret cunoscut sub numele de *Mona Lisa* sau sub cel de *Gioconda* despre care Somazzo scria că: «nu l-a terminat pentru că nu știa niciodată dacă nu mai avea ceva de spus... mereu se întorcea să lucreze la el, niciodată nu i se părea că l-a terminat» (p. 56). Edificator pentru înțelegerea lui Leonardo sînt și scrierile sale, în special *Tratatul despre pictură*. — (I. F. S.).

Legături în piele de manuscrise și tipărituri vechi românești, Biblioteca și Muzeul de Artă feudală al Academiei R.P.R., București, martie, 1964.

Pe prima pagină se fac considerații privind meșteșugul legării cărților și tehnica împodobirii lor. Se arată că marile ateliere de legat cărți erau stabilite în reședințe domnești la Tîrgoviște, București, Suceava și Iași sau pe lângă marile mînăstiri: Neamț, Putna, Moldovița și Bistrița. Uimează un *Catalog* în care sînt menționate 27 cărți legate în piele, deosebit de prețioase, selecționate din tezaurul Academiei R.P.R. și anume: Legături în piele, de manuscrise slave; Legături în piele de manuscrise românești și Legături în piele de cărți românești vechi. Pentru fiecare manuscris sau carte se arată locul și anul apariției, numărul curent la care se găsește în Biblioteca Academiei R.P.R., legătura, care poate să fie în piele de porc, de vițel sau marochin, și descrierea ornalementației exterioare. Ultimele patru pagini redau în album legătura în piele de marochin roșu a *Divanului* lui Dimitrie Cantemir, a *Slujei Sfințului Antim*, a *Psaltirii lui Antim Ivireanu* (Snagov 1700) și legătura de piele de vițel a *Tricidului din 1525*.

Publicația interesează atît pe cercetătorii de manuscrise slave și scrieri vechi românești, cît și pe cercetătorii și iubitorii de artă aplicată.

Parmi les monuments d'art religieux de Roumanie. Édité par l'Office National de Tourisme «Carpați», București, 1964.

Oficiul Național de Turism «Carpați» a reunit în paginile unui mic album cîteva imagini de vechi biserici și mînăstiri românești construite în secolele al XV-lea—al XVI-lea și care prin frumusețea și originalitatea lor merită admirația generală, cum ar fi: Voronețul, Sucevița, Moldovița și Humorul în Moldova de Nord, biserica Sfințului Gheorghe din Suceava, Sfinții Trei Ierarhi din Iași, la Rădăuți biserica lui Bogdan Voevod, biserica Dragomirna, precum și Mînăstirile Cozia, Hurezi și Curtea de Argeș.

Se dau date istorice și se reproduc aspecte, reprezentînd specificul arhitectonic și iconografic al fiecărei biserici și mînăstiri în parte. La sfîrșitul albumului, pe copertă, sînt ilustrate cîte un exemplar din arhitectura monumentelor de artă religioasă din diverse regiuni ale țării.

Albumul constituie o expresie a valorii monumentelor istorice și bisericesti din trecutul nostru. — (D. G.).

Continut — II.

MANUSCRISELE NEPUBLICATE NU SE RESTITUIE. COLABORATORII SINT RUGAȚI SĂ-ȘI PĂSTREZE COPIE DE PE MANUSCRISELE PE CARE LE TRIMIT REDACȚIEI.

MANUSCRISELE, CARȚILE, COMUNICARILE OFICIALE ALE EPARHIILOR, REVISTELE PERIODICE, ABONAMENTELE ȘI ORICE FEL DE CORESPONDENȚĂ PRIVITOARE LA REVISTĂ SE TRIMIT PE ADRESA:
EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE ORTODOXĂ,
INTR. PATRIARHIEI Nr. 9, RAIONUL N. BĂLCESCU, BUCUREȘTI,
CU MENȚIUNEA: «PENTRU STUDII TEOLOGICE, — REVISTA INSTITUTELOR TEOLOGICE DIN PATRIARHIA ROMÂNĂ».
